

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS G. JØRGENSEN

En familieskildring

*A. D. Jørgensen
som stamfader i 70-året efter hans død*

ARNE FROST-HANSENS FORLAG

1967

Indhold.

Indledning	5
A. D. Jørgensen indtil 1869	7
A. D. Jørgensen, 1869–1883	18
A. D. Jørgensen og hustrus hjem, 1869–1884	22
A. D. Jørgensen, 1883–1897	31
A. D. Jørgensen og hustrus hjem, 1884–1897	38
A. D. Jørgensens enke, 1897–1937	43
Adolf F. Jørgensen, 1870–1963	49
Erik Erstad-Jørgensen, 1871–1945	53
Troels G. Jørgensen, 1874	66
Olav E. Jørgensen, 1875–1949	73
Elise Koppel, f. Jørgensen, 1880	79
Slutning	81

Indledning.

Det samfundsmæssige begreb om familieskab mellem to eller flere personer er en fælles betegnelse for forskellige forhold. Der kan bestå blodslægtskab mellem flere, når den ene nedstammer fra eller er ophav til den anden eller når flere har samme nære eller fjerne fælles ophav. Der kan bestå ægteskabets samliv mellem dem. Og endelig kan et ægteskab have stiftet svogerskab af nærmere eller fjernere art mellem ægtefæller og deres slægtninge. Familieskildringen retter opmærksomheden på en sådan helhed af familiemedlemmer, idet den tager udgangspunkt fra et ægtepar og redegør for de derfra udgående slægtskabslinier tilligemed de indgiftede personer. Når der er givet nærmere personlige oplysninger, vil skildringen ikke blot give kendskab til den familiemæssige sammenhæng men også ofte kunne bidrage til forståelse af personerne, hvis egenskaber snart kan være gået i arv, snart kan have påvirket hinanden eller omvendt have reageret mod en påvirkning fra kredsen.

Nærværende familieskildring tager mine forældre til udgangspunkt og begrænser den biografiske del til dette ægtepar og dets fem børn, medens senere efterkommere ned til tipoldebørnene kun opføres med en almindelig stamtavles oplysninger. Til redegørelse om dette foretagende og særlig om, at det ikke er holdt som et privat familieanliggende, behøves nogen forklaring.

A. D. Jørgensen, sønderjyden, historikeren og rigsarkivaren har ikke savnet omtale i litteraturen set fra disse tre synspunkter for hans intensive og alsidige virksomhed. Det, der i 1901 blev lagt frem i hans Redegørelse m.v. til oplysning om hans personlige anlæg, oplevelser og bestræbelser, er taget til efterretning af læserne. Anderledes er det med det, hvis plads netop vil være i familieskildringen, og familielivet var for ham en meget væsentlig fjerde side af tilværelsen. Men ligesom en have først efter en del års forløb, når planterne er vokset til, bærer det fulde billede frem af anlæget, måtte der tid til, inden hjemmet gennem de efterlevendes liv viste, hvilke påvirkninger der var udgået fra ham.

Skal skildringen af ham kompletteres i anførte retning, må det ske ved mig, og jeg vil mene, at skildringen også i anden henseende vil kunne forsvare sin plads. Det samme gælder navnlig mine to brødre, havearkitekten og maskiningeniøren. Den kortfattede omtale af dem i Biografisk Leksikon har det været mig magtpåliggende at gøre så fyldig som mulig. Om mig selv skriver jeg kortfattet, da jeg tidligere har leveret selvbiografi. Ligeledes efter aftale om min søster.

Indenfor familien er det mit håb, at bogen vil tjene til at underbygge en følelse af samvær. Grænsen for personlig skildring måtte trækkes ved første slægtled, men på den anden side måtte der på en tilgængelig måde fortælles noget om de ældre for hos de yngre at skabe ideen om en familiehelhed.

A. D. Jørgensen indtil 1869.¹⁾

For denne familiens stifter, født 11. juni 1840, var 1869 året for hans giftermål og for hans ansættelse i ministeriernes arkiv i København. I 1864 havde han efter Slesvigs tab opgivet sin et år indehafte stilling som hjælpe-lærer ved Flensborg latinskole og var udvandret til København. Som ved sit tidligere ophold i hovedstaden 1859-63 ernærede han sig som lærer ved Schneekloths skole på Frederiksberg og studerede i humane og naturvidenskabelige fag. Siden 1862 var han forlovet med Ida Marie Pedersen f. 17. oktober 1847, men hun boede hjemme i Randers.

For at forstå det følgende må linierne trækkes et stykke tilbage: Faderen farver Markus Adolf Jürgensen (1807-83) var søn af Asmus Jürgensen i Flensborg (1749-1828), der var g.m. Agnete Thaysen og havde flensborgske borgerfolk som forfædre. Selv havde denne været en velhavende købmand, brændevinsbrænder og tobaksfabrikant, men led under pengekrisen konjunkturtab. Sønnen opgav for hans skyld at tage til Amerika. Han blev farversvend og kom på sin vandring i kongeriget og Slesvig til Gråsten, hvor han i enken Wollers farveri traf Marie Elise Margrethe Bahnsen (1812-44), der var i familie med enken og adopteret af denne. De blev gift efter at farveriet med koncessionen var overdraget Jürgensen, der dermed forbandt klædefabrikation. Deres i 1840 fødte søn Adolf havde to brødre den ældre Asmus og den yngre Bartholdt, hvorimod det senere ægteskab med Dorotea Margrete Reinholdt f. 1819 var barnløst. Som Slesvig historisk indtil 1721 havde været delt i en kongelig og en hertugelig del, beherskedes det stemningsmæssigt af denne sondring og her var slottet ved skovsøen i Gråsten – det der gjorde stedet til en idyl – et holdepunkt for hertugpartiet. Med en demokratisk følelse for den dansktalende del af befolkningen var Jürgensen på den modsatte side. Treårskrigen bragte følelserne til fuld udfoldelse, især da det kri-

¹⁾ Kilder: A. D. Jørgensen: En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab (1901), min artikel i Sønderjyske Årbøger (1953), min A. D. Jørgensen og 1864 (1964), mine forældres slægtetabog af 24. marts 1894 (kgl. bibliotek). For følgende afsnit foruden disse kilder tillige min I Justitias tjeneste (1954) og Brevudgaven (1939).

gerske opgør udspillede i flækkens umiddelbare nærhed. Jürgensen var dansk tillidsmand og i andet krigsår blev han formand i den for Sundeved og Lyngtoft herred dannede danske forening, der i 1851 gik over i en forening for Gråsten og omegn, der bestod et års tid. Herfor blev han i 1854 udnævnt til dannebrogsmænd. Påny i 1864 fik han meget at gøre som sognefoged og han arresteredes gentagne gange. Sønnen Asmus, der havde fået uddannelse på Skodsborg klædefabrik, fik nu overladt klædefabrikationen og tre år efter farveriet. Ret tidlig forlod altså M. A. Jürgensen forretningerne, hvortil vel overgangen til tysk styre bidrog. I 1855 havde han erhvervet og boede i »palæet«, som han senere solgte med bopælsret i en sidebygning, hvor han var sysselsat ved drejebænken. Bartholdt fik farveri i Nykøbing F og fra 1868 opholdt faderen sig hos ham ca. 3 år.

Den tidlig mistede mor, hvis personlige bøger deriblandt nogle med afskrifter af danske og tyske digte tilgik A. D. Jørgensen, bevarede han i sværmerisk erindring; hun var af en selvstændig og livsfrisk natur. Faderen blev hans ideal under krigsbesværet, hvor han med trang til at udtale sig beskæftigede sig meget med sin næstældste opvakte og opmærksomme søn, der her fik sine første indtryk af politik. Stedmoderens familie var i den første krig gået til den tyske side. Hos faderen fremhæver han foruden retsbevidstheden hans følelse og fantasi. Både han og moderen var frisindede i kirkelig-dogmatisk henseende. Nævnes må endnu, at faderen i 1866 var blandt de 47 sønderjyder, der i Berlin skulle takke kong Wilhelm for Pragfredens § 5 men ikke modtoges. Med sit sølvkors var han i Gråsten bedsteborgeren og hans jordefærd til Adsbøl kirkegård blev pompøs; arven udgjorde til hver 28812 kr. et ret anseligt beløb.

Spinkel og bleg og noget sky var Adolf Ditlev henved seks år gammel kommet i byens tysktalende degneskole og med sit gode lærenemme avancerede han snart fra den lille til den store skole. I tilslutning til krigen bestemte faderen, at der herefter skulle tales dansk i hjemmet. Senere kom der dansk degn i skolen men mindre god, så at han allerede et par år før konfirmationens sædvanlige grænse blev taget ud og indmeldt i latinskolen i Flensborg. Sit indadvendte og fantasifulde barndomsliv i Gråsten skildrer han fængslende i Redegørelsen. I Flensborg fik han to år efter selskab af Bartholdt, ellers var han ret ensom; som fremtid tænkte man sig – især faderen – et juridisk studium. Dansk og tysk stod lige som undervisningsfag og undervisningssprog med valgfrihed i religion, tysk var efterhånden faktisk overvejende. Med påskønnelse mindes han C. F. Monrad som lærer i dansk sprog og nordisk historie. De øvrige mest nordfra komne lærere stod fjerne for eleverne, hvis danske tale jo ikke havde afslebet dialekten. Her mødte han da dansk åndsliv gennem forfattere som Ingemann og Hauch. Hans foretrukne fag var iøvrigt matematik og skønt han ikke kunne fordrage Madvigs store latinske grammatik, tiltaltes han æstetisk af digteren Ovid. Med en senere tysk præst Edv. Jessen planlagde han forskellige udarbejdel-

ser og sammen med den senere professor Henning Matzen diskuterede han ivrigt med religionslæreren om læregrundlaget. For dem begge blev resultatet, at troen på Kristi guddommelighed måtte opgives. Valget lettedes ham ved både at have været forældrenes og de tyske klassiske forfatters. Han forsøgte sig også som digter og har bevaret et digt om nornerne som bevis på fordybelsen i den ældre Eddas emnekreds. Runeberg, Geijer og Ewald samt Goethes Faust overbeviste ham dog om ikke at være skabt til digter. Tysk filosofi fra Kant og senere gik han ikke af vejen for, selv om han i sommervarmen måtte ty op på hanebjælkeloftet for at undgå besøg af kammeraten, den snaksomme æstetiker N. Lüth.

Men der indtrådte en reaktion, der for ham formede sig som et oprør mod latinskole og bykultur som sekundære værdier i sammenligning med noget »ene fornødent«. Han følte trang til at undvige »det store kulturliv, lærdommen, dannelsen, hele dette kaos af usandhed, af skin og falskhed, der ikke kan mætte sjælens attrå men søger at bringe den til at tie og glemme«. Landlivet stod for ham som den rette leveform. I et brev fra 1888 (nr. 176) til sin kones halvfætter religionsforskeren H. S. Vodskov, der i Småland fældede træer og ryddede sten, udvikler han, at denne forening af landligt arbejde og studium af mytologi havde været hans ungdomsideal. Han tilstår, at arbejdet nu er ved at tage overhånd, men han gør det med nogen selvbebrejdelse. Denne indre tendens til radikal kulturopposition var det måske, der senere overfor ham forveksledes med manglende akademisk præg. Forældrene alarmeredes, han var faktisk overanstrengt og fik sin vilje ved at blive elev på Avnbølgård i Sundeved. Han var der i den ublide årstid fra november 1857 til påsken 1858; i fritiden fra sliddet var han på sit kolde kammer sysselsat med de medbragte bøger. Legemligt kunne det være en helt god rekreation, men den manglende robusthed gav sig udslag i en farlig gigtfeber. Han måtte hjem og navnlig moderen holdt på, at han måtte tilbage til skolen og det skete efter en hvileperiode i sommeren.

Tilbagevendt til skolen gik han over i realklassen, hvorfra han tog præliminæreksamen året efter med udmærkelse og nu fuldt forsonet med lærefag såvel som med åndsværker samt ikke uden litterære planer der dog ikke udarbejdedes. Oehlschlæger, Goethe og Schiller studeredes. Den frembrydende italienske frihedsbevægelse vakte hans interesse og med Martin Bahnsen af farverfamilien i Åbenrå kunne han komme til at slå følge, når han mødte i Ständerforsamlingen i Flensborg. Her skulle han forberede sig i matematik til optagelse på polyteknisk læreanstalt i København. Realundervisningens interesse for naturvidenskab førte naturvidenskaberne frem og han glædede sig over H. C. Ørsteds Ånden i naturen.

Endelig den 16. august 1859 fandt afrejsen sted fra Flensborg tilsøs over Korsør. Monrad og Matzen, den senere embedsmand Asmussen og vennen Karl Kruse fulgte med. Den udvikling af København, der er foregået siden han satte foden på dens grund, giver indbyggerantallet i 1855 af kun 143600

et begreb om. Frederiksberg husede 4300 personer og udenfor lå kun nogle landsbyer. Det militære hensyn til at holde frit skudfelt for kanonerne havde tvunget til at overbefolke, hvad der kunne bebygges. Det stod dog nu foran sit ophør. Nylig var byens porte, der var så lidt populære ved deres tvangssystem, blevet nedrevne. Men vold og stadsgrav lå endnu i en bue fra Kastellet til Christianshavn indenfor søerne i bæltet mellem de nuværende voldgader og farimagsgader. Christiansborgs murstenskolos uden tårn og uden rytterstatue husede Rigsdagens to ting og dér fandtes også malerisamlingen, medens Højesteret var på Amalienborg. Det kgl. Teater havde sin bygning fra det 18. århundrede og Tivoli fandtes. N. F. S. Grundtvig og J. L. Heiberg var ledende åndspersonligheder, i kirken var det biskop H. L. Martensen, i malerkunst W. Marstrand, som billedhugger H. V. Bissen. På universitetet dominerede J. N. Madvig. Søren Kierkegaards død lå ikke mere end 4 år tilbage. Politisk havde monarkiet under C. C. Halls førerskab året før ophævet fællesforfatningen af 2. oktober 1855 for Holstens og Lauenborgs vedkommende altså faktisk indført de nationalliberales attråede ejderstatlige forfatning. Man havde begyndt de sidste fem års opløb mod legalgennemførelse af denne forfatning, der, når man lukkede øjnene for Sydslesvigs tyskhed, var nationalt tilfredsstillende men desværre manglede magtmidler til sin hævvelse. Heraf var unge A. D. Jørgensen en uforbeholden tilhænger.

Københavnsopholdets 4 år frigjort for skoletvang og fri for at skulle dele sig mellem dansk og tysk udnyttede han af alle kræfter. I det lange løb viste det sig, at han indsamlede kundskaber, der var frugtbare og som modnede ham. En skeptisk iagttagelse kunne jo ellers nok få indtryk af en planløs flakken fra det ene til det andet. Væsentligt var det, at hans far ikke tabte tilliden og gjorde vanskeligheder. Hvad det polytekniske angår, viste det sig snart, at han havde overvurderet sin interesse for matematik; virksomheden på tegnestuen lå ikke for ham og så vidt skønnes, tog han anstød af de unge mænds tone. Han var ikke længe om at ændre signalerne og målet blev nu sat i en magisterkonferens i et naturfag, hvoraf særlig geologi og krystallografi hos J. Forchhammer optog ham. Dertil ville der høre en studenterekamen og det tog han fat på i det andet år særlig ved læsning af klassiske forfattere. Overhovedet bevarede det litterære sin interesse for ham. Han benyttede lejligheden til at høre sin yndlingsforfatter Hauchs forelæsninger over litteratur og professor N. M. Petersen var så velvillig at hjælpe ham med islandsk, hvori han gjorde hurtige fremskridt. Samtidig fulgte han med i politik inden- og udenlandsk og Monrad, der opsøgte ham, skaffede ham fra 2. maj 1860 timer i Schneekloth og Milos skole. Han holdt ferie hjemme men måtte døje et anfald af gigtfeber. Så ofrede han en hel del arbejde på en prisopgave om Stærkoddersagnet uden at sejre. Politisk var der i 1861 optræk til krig med de tyske magter; studenter tegnede sig som frivillige og

han kom med på en liste. En ny drejning i studiet over til historie gjorde sig nu gældende og professor Oppermann, der læste over tysk litteratur, blev ham et forbillede i kritisk metode. Han skitserede »omvæltningernes tidsalder 1300-1648«, havde også digterplaner om en oldnordisk trilogi Skjoldungerne og optoges helt af Johannes Ewald. I Zoologisk Have studerede han dyrenes psykologi. Han havde egentlig planer om at blive huslærer langt udenfor byen, naturlængslen var ham i blodet, men han nøjedes med at flytte ud i det landlige Frederiksberg; det var i forsommeren 1861.

I majordatteren frk. Ida Pedersens pensionat på Bianco Lunos alle mødte han sin skæbne i skikkelse af hendes unge broderdatter, Ida Marie Pedersen f. 17. oktober 1847, hvis undervisning indtil konfirmationen han skulle overtage. Dette var den tilfældige hændelse, der blev grundlaget for nærværende familieskildring, således vil man sige, idet man lader fantasien holde revy over forskellige tilsyneladende lige nære muligheder. Ser vi tilbage på de realiserede muligheters faktiske forløb, er der dog kun én virkelighed, nemlig den indtrådte. Men det er ikke tankestridigt at glæde sig ved, at de to mennesker fandt hinanden, og det er tilmed gavnligt for en optimistisk livsbetragtning. Derfor være denne glæde ytret her ved begyndelsen. Samlivet varede kun til efteråret 1862, da hun blev konfirmeret hos pastor N. G. Blædel ved Garnisons kirke og derpå vendte hjem til Randers, hvor faderen var sæbesyder. Som et samtidigt digt viser, var det som hans »fæstemø« og han følte sig meget lykkelig ved med udtrykket fra »Genboerne« at have knyttet livet til ideen. Forlovelsestiden måtte blive langvarig; den afbrødes af nogle besøg, der for hendes vedkomende gik til Gråsten eller til onklen grosserer Troels Georg på Christianshavn.

Nærmere omtale af Ida og af hendes familie ligger uden for Redegørelsens program, der jo er skarpt afgrænset. Man finder fortsat til 1864 omtalt hans energiske og uden samarbejde med andre drevne studier. En stor plads heri indtog Søren Kierkegaard med sin overlegne litterære kunst, som dog ikke formåede at rive ham med; gammeltestamentlige studier kom til. Som modvægt lagde han sig efter den komiske genre, Holberg m.v. og besøgte flittigt teatret. En roligere pause var derfor indtrådt, da Monrad påny anviste ham skolevejen, denne gang ved latinskolen i Flensborg, hvor han blev vordende adjunkt og vordende bibliotekar ved en udvidet bogsamling. I et år kom han da til at virke på sin hjemegns grund. Særlig godt kom han ud af det med de større elever på grundlag af den fælles hjemstavnbevidsthed. Af studier nævner han nyere dansk litteratur, Sokrates og Shakespeare. Her kan nævnes tre små bøger til optegnelse af digte o.l. mærket med hans navn og årstallene 1852, 1856 og 1860. Indholdet er i alle blandet dansk og tysk; i en af dem er der gået frem helt til 1882-83 med nogle bryllupsdigte af egen inspiration til tømrmester Kaysers børn. Det samlede antal af 231 fint beskrevne sider viser, hvor meget han fortsat levede i digtningens ver-

den. Som en betimelig advarsel mod selvdyrkelse opfattede han en bededagsprædiken af pastor Ewaldsen, der senere kom til Frederiksberg.

I efteråret 1863 brød det politiske liv igennem. Den syge Frederik VII opholdt sig på Lyksborg slot på Flensborgfjords sydside, da Ejdergrundloven vedtoges i København den 11. november. Den 15. s.m. døde kongen og tre dage efter stadfæstedes grundloven under mægtig spænding indenlands og udenlands. Landesorgen over kongens død var dyb og oprigtig. Jørgensen gav stemningerne udtryk i et digt (Sønderj. årb. 1893), som dog ikke kom frem. Han blev på ret nært hold vidne til krigsbegivenheder, skolen blev lazaret og 6. marts rejste han over Hamborg og Lübeck til København, hvor hans foresatte frarådede ham frivillig deltagelse i krigen, og snart efter genoptog han undervisning hos Schneekloth og Milo. Året 1864 bragte de nedslående efterretninger om krigens gang og forhandlingerne i London. Han påtænkte at rejse til Stockholm og var en tur i Jylland i Randers og Ålborg. Ida besøgte Gråsten og var til trøst for den helt nedbrudte svigerfar. Men med arbejdet kunne det ikke få nogen rigtig art. Et omslag heri daterer han til januar 1865, da han planlagde et kildestudium af dansk historie fra den ældste tid. Opgaven for ham fandt han måtte ligge i at komme til klarhed over de forviklede forhold, der ved fredsslutningen havde ført til at lade den dansktalende og dansksindede del af Slesvig dele skæbne med resten ned til Ejderen og med de to helt tyske hertugdømmer. 28. januar til 20. februar 1865 berejste han Mellemslesvig for at samle underskrifter på en adresse til kejser Napoleon III, medens hans ven den senere general-auditør H. C. Steffensen rejste i Nordslesvig. De deprimerende indtryk af forvirring æggede hans opposition; der opnåedes dog over 4000 underskrifter. Den abstrakte betragtning af menneskelig natur og de historiske forløb var nu af ham lagt på hylden, men havde efterladt en stærk og optimistisk idé om det nationales værdi. Det var dog ikke sådan, at han i de følgende år gik ganske op i streng historisk granskning. De ideer, han lå inde med, krævede med mellemrum næring i adspredende læsning og, hvad mere var, i hans senere produktion mærkedes de som en understrøm i selve de historiske arbejder. Han var medlem af den nationalliberale Dansk folkeforening og deltog ikke i reaktionen mod førerne ovenpå nederlaget. Alligevel gjorde han tilløb til et skrift parallelt med Orla Lehmanns i mange oplag udkomne Om årsagerne til Danmarks ulykke. I stedet for om »årsagerne« ville han skrive om »grundene« og formodentlig søge dybere ned. Den skæbne, der var blevet hans: at måtte udvandre fra sit særlige hjemland, der fraskiltes riget, havde samtidig givet ham målsætningen, således at han fik netop en menneskealders 33 år til at realisere denne. Det forrige monarkis historiske udviklingsgang, hvori hertugdømmerne havde spillet så stor en rolle, skulle gås efter med særligt henblik på den nuværende svækkede stilling. Manglerne måtte ses i øjnene, hvis de skulle afhjælpes. Han var med sine 25 år

fortrinlig skikket dertil. Gammeljødisk, hellensk og oldnordisk kultur havde han selvstændig tilegnet sig. De abstrakte tanker om menneskelivet havde fået, hvad han formåede at yde. Han havde draget næring af dansk åndsliv samtidig med det ideale tyske og levet med i de sidste års politiske udvikling hjemme og ude. Personlig var han uafhængig. Gennem faderen og på egen hånd havde han oplevet krigsbegivenheder med dansk farve. Først og sidst stod dansk Slesvigs genforening med moderlandet skrevet i hans hjerte. Det var udelukket, at det skulle kunne gå i glemme for ham.

Så nøje som muligt efter tidsfølgen redegør jeg for begivenhederne, som de mødte ham. I fem fjerdingår indtil foråret 1866 gennemgik han kildekritisk altså med prøvelse af overleveringerne rigets almindelige historie til 1200, derpå kulturhistorien efter lovbøgerne og de kirkelige kilder; tyske kritiske afhandlinger var forbillede. Hertil kom Sønderjyllands historie, særlig Erik af Pommerns kamp og Christian I's hertugvalg. Han tænkte sig at levere en fremstilling af den ældre middelalders historie indledet med hedendommen. Afbrydende var i sommeren 1865 2 måneders gigtfeber tildels på Frederiks hospital og derefter nogen tids rekreation. Studium af Sokrates og almindelig historie i middelalderen fik her plads. Den 28. juli 1866 kom den »gennemsete« grundlov, der for det tilbageblevne land sammensmeltede den til kongerigets særlige anliggender indskrænkede grundlov af 5. juni 1849 med grundloven af 18. november 1863, for så vidt de »fælles« anliggender angik. J. B. S. Estrups målbevidste godsejerpolitik førte ved de nationalliberales eftergivenhed, og da et resultat måtte og skulle nås, til, at rigsrådets aristokratiske status på sidstnævnte område fra 1863 blev bestemmende for det hele. Et med folketinget ligeberettiget aristokratisk landsting kunne herefter bryde demokratiske krav af folketinget. Helstatsmændenes stadige reaktion mod en alt for fri forfatning var omsider slået igennem. Den betragtning ses ikke at have optaget ham stærkt. I julen 1866 var han hjemme for formelt at udvandre som optant. I foråret 1866 havde han begyndt at fremstille nordisk mytologi, og efter en afbrydelse fortsatte han dermed i over et år. Det var jo en gammel romantisk kærlighed hos ham, men nu blev den kildekritisk anlagt, hvorved han kom til, at hovedguden Tor i vikingetiden var blevet fortrængt af Odin. Samme tanke fremsattes senere fra anden side; men han genoptog ikke det mytologiske, og det blev ikke trykt. Den føromtalte deputation til Berlin af 47 sønderjyder, hvori hans far deltog, var han på initiativ af departementschef J. Regenburg, og igen sammen med H. C. Steffensen, med til at få sat igang på møder i Haderslev og Flensborg, hvor den første form for en henvendelse til kong Wilhelm, nemlig en adresse, blev skrevet af ham. Man foretrak så den større deputation, der kom afsted i september 1866. Med Monrad, der efter krigen fik en pigeskole i Flensborg, drøftedes en tilbageflytning derved, men med negativt udfald. Han mente at ville kunne udrette mere i hovedstaden for den fælles sag. I sommeren 1866 og fortsat i næste efterår studerede han

Kierkegaards fremstilling af kirkelæren og hans forhold til Lessing samt evangeliernes historie. Markus' evangelium anså han for det ældste.

Næsten hele tiden har vi set Jørgensen alene med sine planer og arbejder, men han nærede ikke ønske om at isolere sig. Foruden Monrad og sønderjyder jævnaldrende med ham selv nævner han H. Matzens ældre bror, der var skolemand, og en urtekræmmer Verdelin, der var litteraturkyndig. Men foreningen Sønderjydske Samfund, der stiftedes 28. marts 1866 og bestod til 17. marts 1870 – fra april 1868 til marts 1869 med ham som formand og iøvrigt ham som sekretær – bragte ham ved sine ugentlige torsdagsmøder i alsidig og meget værdifuld forbindelse med indfødte sønderjyder i eller ved København i et antal af godt 50, der efterhånden fordobledes. Man samlede bogen »200 sange«, hørte foredrag eller kunstnerisk oplæsning, havde skovtur og punchegilde. Den tidligere højskoleforstander i Rødding Chr. Flor var æresmedlem og fremtrædende sønderjyder var gæster. En bogsamling dannedes, der senere gik til Sønderjylland. Særlig festligt var Bjørnstjerne Bjørnsons møde. Foruden at være dette højst fornødne selskabelige supplement til eneboer-tilværelsen fik Samfundet den vigtige betydning for Jørgensen, at han her debuterede som foredragsholder. Han talte om de to sønderjyske emner, han havde studeret; vendepunkterne 1439 og 1460, om Christian VI og hans tid, om Garibaldi og om Absalon. Foredragsformen skulle jo i fremtiden blive lige så vigtig for ham som den skriftlige meddelelse. I flere byer fandt Samfundet efterligning.

Men han var jo også forlovet ganske vist med kæresten boende i Randers og for denne afdæmpende status havde han fundet den betegnelse at de var klostergivne, så at de mærkede deres breve henholdsvis Vitskölkloster (ved Limfjorden) og Ømkloster (ved Mossø). Som baggrund for det følgende må jeg redegøre for hendes afstamning fra en frodig slægt, hvis første kendte led havde rod i Nørrejylland. Slægten Pedersens ældste kendte mand var Troels Jensen Hygom, gårdfæster i Tjæreborg ved Ribe, ca. år 1700. Sønnen Peder Troelsen var skoleholder sammesteds. Hans søn Troels Pedersen (1742-1816) var tegnelærer for forskellige familier på Fyn og blev 1770 tegnemester ved Sorø Akademi; han var gift med Mette Sofie Krag (portrætmaleri). Fire sønner og to døtre opnåede gode stillinger, hvoriblandt var Henning Pedersen (1775-1837), der blev landmåler, derefter landinspektør i Sorø og officer, afskediget som major. Udskiftningen på Bornholm overdroges ham og han levede i Rønne, hvor han gav tegning til huse og stiftede en tegneskole (også en i Slagelse og i Roskilde) samt var landvæsenskommissær. Han var gift med Sofie Voigt, klokkerens datter i Sorø, og af deres fire sønner og fire døtre nævnes her den foran omtalte ugifte Ida (1806-94) og Troels Georg (1800-81) grosserer i København og ejer af Wildersplads på Christianshavn, slægtens eneste rigmand. Desuden var der Frederik Peter Kristian (1812-76) min morfar, der var sæbesyder og i flere år opholdt sig i Bergen, siden 1847 i Randers, gift med Jakobia Martine Erstad, født i Ber-

gen (1818-99) datter af købmand Ole Jakobsen Erstad. Af deres fem børn var min mor den ældste. Ved hendes giftermål i 1869 var Georg 19 år, Robert 17 år, Henning 13 år og Frederik 12 år.¹⁾

Hjemmets indtægter var små. Husfaderen, der oprindeligt var urmager til øjnene svigtede, var vistnok noget svagelig, han var tænkssom af væsen, læsende og meget fåmælt, han kunne være stum hele dage og uger. Moderen var livlig, munter og foretagsom og ligeså datteren. Jeg har omtalt gensidige besøg i 1864. Der findes nogle breve fra 1867-69, der er oplysende. Hjemrejsen fra et julebesøg i Gråsten i 1866, hvor de var truffet sammen hver fra sit opholdssted, viser rejsers besværligheder dengang og hvordan man tog dem. De skiltes i Fredericia og første nat tilbragtes af ham først med et par timer på gulvet i Nyborg, hvorfra de rejsende kl. 3 førtes til Slipshavnen, der var afgangssted for skibet, og efter et fortsat natteophold der kom de i forrygende vejr til turen over bæltet. I Korsør blev man resten af dagen med afrejse næste dag. 5 timers ophold i Ringsted gav ham lejlighed til at se Valdemarernes grave, og dagen sluttede i Roskilde. Man blev der siddende oppe natten over og spillede »bedste bonde«, da kun jernbanevognene stod til rådighed til ophold. Kl. 10 næste dag nåede han »Vitskølkloster«. I sit brev er han meget bekymret for hende og bebrejder sig ikke at have presset hende til at tage flere penge med; han telegraferer straks om oplysning. Hun fortæller meget fornøjet om at have gjort forskellige gunstige rejsebetændskaber. Strækningen nordpå var uden bane, og der var to natophold først i kroen Constantia, hvortil de kom i slæde efter at være kørt fast i en snedrive, anden gang i Århus. En lærer fra Randers, der havde lejet vogn hjem til sig og familie, tog hende derfra med og næste dag kl. 5 nåede de frem. Efter hendes optælling var de ialt 14 gange af vognen for den dårlige vejs skyld. Hun erklærer nu at være i perlehumør og er begejstret over et klaver, hun har fået, formodentlig af svigerforældrene. Jeg levede godt på hele turen, skriver hun, spiste to gange bœf og havde 4 mark tilbage, da hele rejsen var tilende. Hendes sikkert store respekt for sin så meget ældre og så meget klogere kæreste hindrer ikke, at hun uforbeholdent siger sin mening i brevene, når hun er utilfreds med noget. 23. februar 1867 skriver hun: Min kæreste Adolf! Dersom jeg ikke allerede havde fået brillerne på næsen og alt brevskrivningstilbehør skravlet frem, så kan du tro, du skulle ingen brev have fået fra mig. For arrig det kan du tro, jeg er, og det har [jeg] da også god grund til. Jeg spørger dig bare, om det er maner at komme med sådan en gruelig mængde spydigheder, grovheder og ligefremme flove usandheder, som du har lavet på stående fod. Jeg siger, at det er ingen maner og folkeskik, og dersom jeg nogensinde får fat på dig, skal du få da da.

¹⁾ Grundigt og varmt er slægthistorien behandlet af Gerda Mundt i bøgerne Bromme Mølle (1932, 292 sider) og i fortsættelse deraf Tegnemesterens Efterkommere (1940, 164 sider) med stamtavler. Som tegn på slægtsfølelse ses navnet Troels indenfor 8 slægtled at være gentaget 15 gange.

Fra mor skal jeg hilse dig og takke dig meget, hun ler og finder at dit brev er meget morsomt. Jeg siger, der er måde med. Og nu har jeg rippet alt det onde af mig og nu vil jeg bede dig, at du ikke mere må være forknytt fordi jeg tog så hårdt på dig, men tænke på, at den man elsker den revser man. Jeg har ikke hans brev, der nok har været ironisk ment. En måned senere fingerer han et retsmøde i »Klosterretten« ved et klagemål fra broder Adolf mod hans fæstemø for forsømmelighed med brevskrivning I sit svar synes hun, han er forfærdelig striks, især da han selv begår samme forseelse. 15. april 1867 taler hun om udbredte krigsrygter, de tænkte med ulyst på det tyske besøg i Randers i 1864. 30. juni 1867 skriver han, at han undertiden er inde på at nøjes med at fremstille mytologien. Samme brev tyder på, at han i ferien kom til Randers og derfra gjorde fodture.

Med »onkel Georg« på Wilders plads havde familien i Randers forbindelse, og når Ida kom til København, var det som hans gæst. Efter ægteskab med et søskendebarn, hvori var døtrene Henriette, født 1833 og Julie, født 1837, ægtede han Betzy Barfred, der døde 1881 og var mor til Georg, født 1852 og Emma, født 1856; alle døtre forblev ugifte. Hans søster »tante Ida«, hos hvem mor som barn havde været en tid, omtales i brevene i en vred tone for sine udtalelser »på pladsen« om et værelse, hvori der havde været holdt kyllinger, men som nu blev sat i stand til Ida og af moderen benævnedes Idaslyst. Der spillede nogen overlegenhedsfølelse ind hos grossererfamilien. Et brev af 1. september 1867 efter hans ophold i Randers begynder med kærlighedsytringer, til hun afbryder sig selv med et »Gud bevarer at hun har været sentimental«. I marts 1868 er der tale om, han skulle anse hende for fornærmet, og hun skriver: og så kan jeg netop godt lide dig, fordi du siger din mening rent ud og fordi vi deri ligner hinanden, at vi begge har lige store kors at slæbe på. 23. april 1868 er hun henrykt over en indbydelse fra København. Foreløbig kan Adolf sige onkel Georg, at hun er kisteglad, og at han er den bedste af alle gode onkler. Hun har travlt for at få sit pjus i lidt anstændig orden. 5. maj derefter er hun yderlig nervøs, fordi han ikke har skrevet. Hun vil helst ikke se tante Ida ved dampskibet. I brev af 21. oktober 1868, der handler om en lejlighed, nævnes det som en ulempe, at tanten bor i nærheden. Hun taler iøvrigt med sympati om »plads-folket«. Hun ser nu på dem på samme måde som moderen. De er vant til, at alle søger dem og kommer til dem, og så er de meget venlige mod enhver, men de er ikke tanke af imødekommende. Hun syr på udstyr og er glad for en symaskine. I Randers er der så meget kedeligt, men det får vel også en ende. Til sidst spørger hun: er det ligeså slemt med din blodspytten, det har man ellers ikke hørt noget om. Tømrermester Kayser havde meddelt tante Ida, at han havde en passende lejlighed, som hun beder ham se på. Det var på Vesterbrogade 146, 3. sal, der også blev valgt. 1. januar 1869 skriver han at have været til jul på pladsen og fået foræret en lampe. Dagen efter skal han begynde i arkivet. I brev af 12. s.m. afviser hun energisk den tan-

ke, at onkel Georg skulle hjælpe dem med penge, ligeledes tanken om pige-hjælp. Brevet 25. januar s.å. begynder hun således: Du er i grunden en hård krabat at komme i lag med, for du slipper skam ikke en sag, før den er oplyst fra grunden, men ret har du og kær er du og bryllup skal vi have om otte uger, haleluja! Af hendes brev af 17. marts fremgår, at hans far og Asmussen ville komme til brylluppet i Randers St. Mortens kirke, 24. marts.

Så var ventetiden til ende. Sønderjysk Samfunds kammeratskab havde været suppleret med det fortrolige forhold til fæstemøen og bekendtskabet med hendes familie. Det normale udtryksmiddel overfor hende havde ganske vist kun været det brevlige, telefonen fandtes jo ikke. Efter hans notat har der været tale om fire besøg af hende og ligeså mange af ham i 7 år. I Randers var sønnerne ved at komme ud i stillinger. Georg og Robert kom til jernbanen, hvor Georg i 1876 omkom som lokomotivfører ved Hanstedulykken. Henning blev bogbinder og Frederik gørtlør. Når han 11. marts 1869 til Samfundets protokol motiverede sin tilbagetræden som formand med, at han snart agtede at indtræde i ægtestanden og for at kunne nyde hvedebrødsdagene i ro i det fjerne Vesten [Amerikas mølle] ville fratræde sin post, lød det som et løfte om at ville dyrke det hjemlige. To kendte kobberstik af ældre fransk kunst i min besiddelse (Homer og Belisarius) er, så vidt jeg ved, en bryllupsgave fra Samfundet.

Bosættelsen langt uden for voldene på det tyndt bebyggede Vesterbro ved Sorte Hest kunne ses som et stykke nybyggerliv, og den havde været ledsaget af nye skridt på begge hans fremtidsveje: statens arkivtjeneste og skribentvirksomheden, hjulpet til det første af vennen Asmussen i Kultusministeriet og til det sidste af litterære venner. Ved nytår 1869 begyndte han som assistent i det under Indenrigsministeriet sorterende tidligere kongerigets arkiv, hvor han fik at gøre med ordning af Rentekammerarkivet. Forud i 1868 havde han fået tre afhandlinger optaget i tidsskrifter, alle tre sønderjysk prægede: om de sønderjyske strandfrisers foregivne selvstændighed i middelalderen, om de hamborgske ærkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke og om de historiske efterretninger om Dannevirke. Mytologien var nu afskrevet som litterært emne til fordel for den samfundsmæssige historie. Med sine 28 år ved sin fremtræden som forfatter havde han ikke forhastet sig. Til gengæld virker hans indlæg ikke som begynderarbejder men som moden frugt af skarpsindig undersøgelse og fylldig overvejelse. Han går ud på at yde noget selvstændigt og værdifuldt både på historieforskningens og på historieskrivningens område. Og det skrevne ord havde for ham en meget nøje forbindelse med det talte i sammenhæng med, at han var begyndt som foredragsholder, inden han havde haft bogens publikum for øje. Den egentlige taler, der ikke læser op af et manuskript, opnår den føling med modtagerne, der hjælper ham til at finde den udtryksmåde, der oplyser og opliver, og som sætter ham i stand til at påvirke med sit ideindhold. De tre debutarbejder var i begge henseender lødige. Han

går imod ældre teorier om frisernes ældste selvstændighed. Den kirkeretlige afhandling pegede frem til større arbejder i dette emne. Dannevirke betegnede han som oprindelig grænse mellem dansk og tysk tunge. Dermed havde han straks i sin start peget på det moment, der burde bære – og kom til at bære – en genforening. Han giver velformet udtryk for de stærke følelser, der opfylder ham overfor dette emne.

A. D. Jørgensen 1869–1883.

Brickas fortegnelse ¹⁾ over litterære bidrag fra hans hånd til sidst i 1871, da han den 13. oktober (hans mors fødsels- og bryllupsdag) udsendte sin første bog: Bidrag til Nordens historie i middelalderen, rummer foruden bogen 22 tidsskriftsbidrag, hvoraf nogle i udvidet form optoges i bogen; han optæller det selv til ialt 600 sider. Bidragene i bogen var alle danske og indholdet deles i afsnittene Nordens sydgrænse, Danske folkeviser, Nordisk historieskrivning i den ældre middelalder. Et par gange havde han i arkivet fundet kulturhistorisk stof fra enevældens tid og meddelt det, ellers er det fra middelalderen. Nævnes kan artiklen om Saxo, Absalons klerk. Heri findes den kendte personlig prægede udtalelse om historieskriverens kald: kun den, der har været greben af folkesjælens dødsangst og henreven af dens mægtige attrå efter liv og udvikling, vil kunne vinde dens fortrolighed og formå at tolke dens fortid med myndighed. Det er kendeligt, at han stiller store fordringer til fagets dyrkere, men han er dog klar over at ikke alle opgaverne er lige store. Medens han hidtil socialt set havde færdedes i ubemærkethedens skygge, kom han på dette tidspunkt temmelig brat ud i et skærende akademisk lys, da lærestolen i historie efter professor Allens død efter jul 1871 blev ledig, og ældre lærde pousserede ham til at søge stillingen. Det er ikke klart, om de ikke få universitetslærere, han opregner, der udtalte varme ønsker for ham, derved gik ud fra en forudsætning om, at han først måtte blive student. Det gjorde A. F. Krieger, der lod ham kalde og på sin ofte bryske façon foreholdt ham dette. Da der ikke kunne være tvivl om, at han sad inde med fuld studenterviden, vil man måske nu anse kravet for latterligt. Forholdet var jo, at universitetet eventuelt berøvedes den bedst kvalificerede. Hvis Krieger, der var justitsminister, ikke har fungeret for hans nuværende foresatte kultusministeren, ses det iøvrigt ikke, hvorfra hans kompetence kom. Han var ganske vist formand i Historisk Forening. Jørgensen havde tidligere haft et forsæt i denne retning og det havde

¹⁾ I bd. IV af C. F. Brickas udgave af hans historiske afhandlinger (1898-99). I-IV.

været noget andet på forhånd at ruste sig til en eventuel endnu ikke foreliggende konkurrence end at gå i gang med eksamen, når pladsen var ledig. Rektoren i Nykøbing F., den 67-årige Caspar Paludan-Müller ønskedes i ministeriet af specielle grunde ansat, nemlig for at skaffe plads for en forflyttelse til Nykøbing af rektor Listov på Herlufsholm, der som forstander administreredes af kultusminister Hall (iøvrigt trods fundatsens fordring om adelskab). Paludan-Müller havde underhånden sagt nej og henvist til Jørgensen. Han tilskreves imidlertid af Hall på en sådan måde, at fortsat vægring kunne befrygtes at betyde afskedigelse som rektor på grund af døvhed. Han gav så efter og problemet var løst. Det forøgede næppe Jørgensens beundring for Hall, men i Redegørelsen er han klar over, at forbigåelsen var et stort held for ham bl.a. fordi han ikke var moden. Et vilkår om eksamen ville han formentlig have afslået. Efter en indtrådt ledighed i Gehejmearkivet i januar 1870 havde han iøvrigt tidligere søgt derind, men forgæves skønt selve Kultusministeriet havde opfordret ham. Arkivvæsenet måtte stille sig som en mere nærliggende fremtidsbane for ham.

Denne mærkelige episode, der var vidnesbyrd både om det gunstige indtryk af hans forfattervirksomhed og om manglende grøde i faget efter 1864, var på forskellig måde indgribende i hans tilværelse. For at forberede sig til en konkurrence måtte han i over et halvt år supplere sine historiske kundskaber ved at gå løs på historiebøgerne. Sit middelalderstudium havde han forøvrigt ophørt for at springe over i enevældens tidsrum og samle stof til Frederik III's historie. Men en hel ny opgave præsenterede sig, da rune-forskeren bibliotekar P. G. Thorsen, som havde været ivrig i professorsagen, nu ville skaffe ham »oprejsning« for skuffelsen ved at tilråde ham at arbejde med en prisopgave fra Videnskabernes Selskab om grækeren Pytheas' rejse til Norden i det 4. århundrede f.Kr. Thorsen svigtede imidlertid ved at trække sig tilbage fra bedømmelsen, da han mærkede mindre velvilje fra anden side. Prisen opnåedes ikke, og det efterlod nok nogen bitterhed, se min bog fra 1964 s. 61 f. Arbejdet havde indeholdt oversættelse af græske tekster og indtog for så vidt en fuldstændig særstilling i hans studium, nærmest var det af topografisk natur, men den fjerne tids berøring mellem antik kultur og vor hedenold havde tiltalt hans fantasi.

Men nu svingede hans arbejdsplaner afgjort tilbage til det middelalderlige. I 1872 havde han tre bidrag, deriblandt om det ældste København og om middelalderlige love og samfundsforhold, og i 1873 et. Den store bog *Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling*, hvorom han i Redegørelsen udtaler mærkelig lidt, beslaglagde ham; udgivelsen skete ved Selskabet for dansk kirkehistorie og den kom i 5 hæfter fra 1874 til 1878. Allerede 31. oktober 1873 var han færdig med 13 ark, 208 sider. I et brev til forstanderen Holger Rørdam planlægger han det hele, der ikke underkastedes kontrollerende tilsyn, størrelsen var over 1000 sider. Fremstillingen forbandt videnskabelig dokumentation med en tilgængelig og fængslende form, der overalt lod

mærke forfatterens varme for dette stykke åndshistorie, og hans evne til at se nyt på forholdene. Bogen tilegnedes hans far. De sidste blade skrev han i februar 1876, dog kom siden nogle efterslætsarbejder.

13. juni 1874 blev han fuldmægtig (lønning ca. 2000 kr. årlig med op-rykning); fra 1870 fik han en videnskabelig understøttelse oprindelig 200 rdl. årlig.

Han fik ved denne tid forbindelse med højskolekredse gennem Ernst Trier i Vallekilde. Rigsdagsbonden Termansen med den noble og veloplyste personlighed blev en berigende omgangsfælle for ham. Han skrev om salmedigteren H. A. Brorson og om folkeviser og holdt i Dansk Samfund (Fr. Barfod) foredrag om tre sønderjyder blandt Holbergs samtidige (Andreas Hojer, Enevold Ewald og Brorson). Tillige havde han et »tilbagefald« til ældre forkærligheder ved læsning af den tyske filosoferende romanforfatter Wieland. Som det fremgår, rykkede det sønderjyske emne, der i og for sig altid havde stået på hans program, nu i forgrunden. Tilstanden i landsdelen fulgte han jo gennem familien derovre. Tysklands sejre i 1866 og 1870 havde virket nedstemmende, og de unges udvandring for at undgå værnepligten svækkede den nationale stilling; skolen fortyskedes og afstemningen efter § 5 taltes der ikke om; der arbejdedes henimod at frigøre sig for denne forpligtelse. Så vågner trangen i ham til at tage fat med det, han kunne overkomme. I en 5-6 skrifter ville han imødegå tyske påstande og dermed skaffe den danske følelse tankens og kundskabens rygstød. Hans gode ældre ven tømmermester Kayser (foreningen Dannebrog) skaffede penge til en bog om Sønderjyderne i den danske hær, som han fremskyndede og som vakte interesse på dansk side. Englands røvertogt mod København betegner han deri som en uaftvættelig plet på det stolte flag. De øvrige skrifter afløstes af kildestudier af betydeligt omfang, og han nedskrev til personlig brug en fremstilling af Sønderjyllands ældre historie (Rigsarkivet). Fra 1876 kan iøvrigt noteres tre mindre bidrag samt meddelelser fra Rentekammerarkivet, fra 1877 to, det ene om Dannebrog's oprindelse, og fra 1878 et islandsk alle mindre. I 1879 kom for Kildeskriftselskabet bogen Valdemar Sejr, der til undervisningsbrug meddelte samtidige kildekrifter og oldbreve i oversættelse; to mindre bidrag sluttede sig dertil. Allerede i 1877 havde han et halvt års tid været fuldkommen optaget af en bog om naturgranskeren og katolikken Nils Stensen (1638-86), der dog først udkom 1884. Personligheden fængslede ham, og han var dermed atter inde i enevældens milieu. Det politiske liv herhjemme, som 12. april 1877 førte til en foreløbig finanslov, var bestemt ved brydningen mellem to partier, hvoraf ingen i hans øjne fortjente sympati. Det var ingen glædelig tid at opleve, og så kom den 11. oktober 1878 som slutsten på de første 14 år af nordslesvigernes udlændighed traktaten mellem Preussen og Østrig om dettes afkald på at kræve folkeafstemning om de nordlige distrikter. Dette gav anledning til, at han i det grundtvigianske Dansk Folkeblad i en række numre 1879-80 offentlig-

gjorde, lidt omarbejdet, en artikel, han havde skrevet året før for redaktør C. St. A. Bille til brug i engelsk politik. Der passedes på, at embedsmænd ikke udsæskede Tyskland, så underskriften blev »en nordslesviger«. Indholdet er en nøgttern påvisning af vanskelighederne, der skabes ved brugen af de tyske magtmidler i skolen og værnepligten dog med fremhævelse af, at der er grundlag for håb: »der vil komme en dag, da verdensbegivenhederne vil kræve Tyskland til regnskab for sine angreb mod et værgeløst nabofolk«. Artiklen viser, hvorledes han i det hele førte den nationale polemik mod Tyskland: ikke med deklamationer, men med nøgttern sandhedserkendelse og med appel også til den kongerigske befolkning om solidaritet med sønderjyderne.

Atter i sommeren 1879 havde han fundet et biografisk emne i en åndsarbejder nemlig arkæologen Georg Zoega (1755-1809) en sønderjyde af hans fjernere slægt, der levede sin meste tid i Rom, hvor han var lærer for Thorvaldsen. Den udkom i 1881. Han var så heldig i disse år at få værdifulde kontakter med andre kredse, end studierne og arkivet endsig skolen kunne føre ham sammen med. Hans bekendtskab med højskolens mænd udvidedes, idet han stadig påny holdt foredrag. A. F. Krieger, der efter 1874 kun var landstingsmand og åndelig interesseret privatmand, gjorde ham til omgangsfælle, og gennem ham kom han til den tidligere skuespillerinde fru Johanne Luise Heiberg, digterens enke, som lærer for hendes adoptivdøtre.

Det næste litterære arbejde, og et særlig betydningsfuldt var Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie, der udkom 1882 gennem udvalget for folkeoplysningens fremme. Bogen havde sønderjysk sigte, og igangsætterten var patrioten brygger J. C. Jacobsen, der af oplaget på 15 000 eksemplarer sendte 10 000 til uddeling. I visse retninger let tilgængelig giver den dog ikke afkald på nøjagtig tilegnelse af det udviklede historiske; den hævdede sig på bogmarkedet og nåede i 8 oplag 58000 eksemplarer. Krieger, der var sagkyndig på dette område, gennemgik det statsretlige med forfatteren og overlod ham en mængde litteratur. Herved indledtes deres gennem årene fortsatte samarbejde med gennemgang af hans dagbøger og papirer. Allerede i årene 1879-83 havde de iøvrigt et samarbejde, nemlig i kommissionen vedrørende offentlige bygninger, hvor Krieger var formand, Jørgensen sekretær og senere medlem. Fra 30. december 1881 til 17. maj 1882 havde der yderligere været en berøring mellem dem af politisk karakter, idet Jørgensen påtog sig en mæglerrolle mellem Krieger og venstreføreren S. Høgsbro for under de spændte forhold mellem de to politiske partier at undgå en ny foreløbig finanslov, hvilket også lykkedes. I forhandlingen indgik der tanker om en rekonstruktion af ministeriet ved optagelse af venstremænd; overfor sin minister J. Scavenius løb han derfor sikkert en betydelig risiko uden at lade sig afskrække. I 1883 skrev han om Valdemar Atterdag og Margrete med højst interessante udtalelser mod Kr. Erslev om politikeres moral og historiens bedømmelse, i det han fremdrager Absalon. Efter den 80-årige C. F. Wege-

ners afgang blev Jørgensen fra 1. januar 1883 udnævnt til gehejmearkivar og arkivar for det samlede arkivvæsen, der allerede ifølge bkg. 5. februar 1869 henhørte under Kirke- og Undervisningsministeriet. Et nyt afsnit i arkivvirksomheden, mere ansvarsfuldt og krævende, var dermed indledet. Forfattervirksomhed og folkeligt arbejde fortsattes ad samme linier som før. I hjemmelivet faldt en bopælsændring omtrent sammen hermed.

A. D. Jørgensen og hustrus hjem 1869–1884.

Opholdet i lejligheden på Vesterbro varede ca. 3½ år. Her fødtes mine to ældre brødre Adolf Frederik den 22. marts 1870 og Erik Erstad den 17. november 1871. Den ældste fik efter sønderjysk skik bedsteforældrenes navne, Erstad var mormoderens pigenavn og Erik var fritvalgt middelalderligt. Så var Kayser igen den praktiske hjælper til at skaffe eget hus. På Vesterfælledvej, der udgik fra Vesterbro ved Sorte Hest og førte langt ud over markerne til »Jernbanevolden«, havde han selv et stort sommerhus med have, og på en parcel deraf ved den, nærmere Vesterbro, til Carlsberg førende sidevej Bakkegårdsvej byggede han i 1872 et rummeligt hus med have (nr. 15). Mellem de to haver var en låge som tegn på den venskabelige forbindelse, der vedligeholdtes. Her blev de tre yngre børn født: Troels Georg den 2. februar 1874 opkaldt efter onklen på Wildersplads, Olav Eskild den 4. november 1875 med fritvalgte gamle navne og Marie Elise Margrethe den 24. marts 1880 opkaldt efter farmoderen. Stedet var i kommunal henseende københavnsk i gejstlig henseende frederiksbergsk. Vejen fik senere, kort før vi flyttede, navnet Ny Carlsbergvej. Ved dens andet endepunkt lå Bakkegården og Søndermarken. Opholdet varede til 11. juni 1884, da vi flyttede over i det frederiksbergske villakvarter, hvor far af professor Adolf Steen købte Lindevej nr. 10 (skøde 1. oktober 1883, købesum 13700 kr.).

Det foranstående har haft til opgave at tegne billedet af A. D. Jørgensens ydre oplevelser og virksomhed. Det påhviler mig nu at skildre ham mere personligt og fra den indre side, endvidere at fortælle, hvorledes han var som mand og far. Hvad hans arbejde angår særlig det litterære må jeg prøve at karakterisere hans indsats. Foreløbig indbefattes dog kun et tidsrum af 15 år under rammen, de 13 år efter 1884 vil bringe nye momenter frem. Da jeg allerede i 1953 i Sønderjyske årbøger og særlig i 1954 i I Justitias tjeneste har været inde på det samme, har jeg følt mig fristet til simpelthen at indlemme et afsnit af sidstnævnte bog i denne. Da stoffet tildels bør afkortes, må jeg dog foretrække efter bedste evne at forny og supplere det tidligere.

Barndomstiden kan være en lykkelig tid og den var det for søskendeflok-

ken i »det fjerne Vesten«. Jeg sætter den dog ikke over de andre livsafsnit og føler ikke trang til at genopleve alle de tusind træk, der endnu huskes. Først må jeg fortælle, hvorledes skuepladsen var for vor færden på de lokaliteter, jeg lige har nævnt. Der var oprindelig kun få huse ved vejene; efterhånden rejste der sig arbejderboliger i tilslutning til Carlsbergbryggerierne. På hjørnet af Vesterfælledvej og Bakkegårdsvej lå en cikoriefabrik og som genbo til os lå et garveri. Ny Carlsbergs bygninger rejste sig i vor tid; porten med elefanterne kom dog måske først senere. Vi så med undren inskriptionen: Jorden er Herrens og dens fylde og den i muren anbragte buste af Pasteur. Foretagendets chef unge Jacobsen var genstand for samme følelse, når han viste sig i sit skotske antræk. Gamle Jacobsen på det ældre bryggeri lidt længere borte viste sig en dag hos os, vistnok da han afkøbte far huset. Vi vidste, at far nærrede lige så stor respekt for ham, som han manglede den overfor den unge. Tæt ved lå som nævnt Søndermarken og Bakkegården, hvor den fornemme Hall boede. I alleen, der førte dertil, læste man indskriften på mindestenen for Knud Lyhne og Kamma Rahbek. Ved siden lå »Idiotanstalten«, hvis lemmer undertiden viste sig i landskabet. Mellem Vesterfælledvej og Kallebodstrand med badeanstalterne var der væsentlig kun åbne marker, hvorover »jernbanevolden« førte som den oprindelige jernbanevej til København, og oppe ved gl. Carlsbergs privatbolig førte den murede bro over udgravningen. Til bryggerierne sluttede sig aftapningsanstalten Alliance. Vi kendte direktør Blads adoptiv søn Aksel (død som ung kirurg) og kom derfor både der og på de arealer ned mod vort hus, hvor der var ishus og andre igangværende anlæg med de kæmpemæssige ølbeholdere. Hertil må føjes marken med en fyrværkers skure, der en dag afbrændte, så at kun de forkullede træer stod tilbage, medens kontorpersonalets keglebane dog stadig var der. Også på garveriet kom vi som kammerater med ejerens søn Frants Gluud. Endelig var der jo Kaysers store have, der stødte op til en smørfarvefabrik. Den indeholdt to store buegange af tømmerværk og i den ene en keglebane samt mange frugttræer, og Kaysers selv var der kun om sommeren. Man vil se, at reviret var stort og afvekslende, og at det ikke var let at komme til at kede sig. Der var jo også en have og gård med post til huset, og der var både kaniner og private havelodder. Det hele lod sig som før sagt opfatte som en nybyggertilværelse, og når nye huse rejste sig, havde man fornemmelsen af at høre til et ældre lag, fordi man huskede den tid, da der ingen bebyggelse havde været. Området kunne udvides, når der var familieudflugt til Søndermarken og Frederiksberg have eller til Sommerlyst eller Alleenberg ovre i Frederiksberg alle eller den store tur ud ad Roskilde landevej til Damhuskroen ved søen med hvile i den indre krostue. Kom det højt, blev der tale om et besøg i Tivoli eller i skoven med toget. I så fald gjaldt det Klampenborg helst i en af kupeerne i øverste etage og til fods forbi den slesvigske sten op til Eremitagen. Vi gik i vandet i Kallebodstrand på den nye badeanstalt med en militær lærer og fik derved en

interessant udflugt. Lad mig også mindes de spændende ballonopstigninger fra Tivoli, som vi ude fra os holdt udik med.

Skolen blev for alle fire drenges vedkommende Schneekloths på Værnedamsvej både som den, far som lærer kendte og som den nærmeste (henved 1½ km borte); søsteren blev på den første bopæl kun fire år gammel. Holsteneren Hans Schneekloth havde i halvtredserne sammen med Milo stiftet denne skole, der på grund af de politiske stemninger ved starten ikke var helt populær, men som dog slog godt an. Den særlige pigeskole, som de oprindeligt havde med – fælles undervisning var der i de tider ikke tale om – sang på sidste vers, da jeg begyndte i den lille skole. Denne rummede de første klasser og lå med tilsluttet gymnastiksal og legeplads med æbletræer til venstre for en langs hovedbygningen førende vej. Der var visse særlige principper for behandlingen af eleverne. Karaktergivning var afløst af meddelelse til hjemmet af lærerens bedømmelser, numre på eleverne gaves ikke. Skoletugt kunne kun udøves efter lærerens anmærkning i protokollen og tildeltes da af sønnen K. A. Schneekloth, den senere bestyrer, efter skoletiden som oversiddende en tid eller nogle slag med spanskkrør. En fører og en hjælper i hver klasse havde visse hverv og som ordenshensyn gjaldt bl.a., at sneen ikke måtte røres. Medens Milo kun sås som en skygge, bevægede Schneekloth sig gerne mellem de mindre af og til læggende dem små stykker engelsk lakrids på tungen. Han døde 70 gammel to år efter, at jeg var kommen ind. Princippet for ham var sikkert, at lysten skulle drive værket, og ved siden af skolearbejdet og den strenge orden mødte der allerede i de første år forskellige adspredelser som julefestlighed og især den store skole-skovtur i festligt optog bag fanen, hele skolen med lærere formeret som en division i brigader. Skolestøvet blev virkelig rystet af os sådan en dag. Stationerne var Charlottenlund og Klampenborg med ophold ved Fortunen, Ulvedalene og Eremitagen med sækkeløb, væddeløb og røverleg. Gymnastikken var noget militært præget: eksercits med trægeværer og senere hugning, støvfylde madrasser var i brug men ikke omklædning undtagen skoene eller bad. Fodbold kom til efter flytningen til den nye skolebygning i slutningen af firserne.

Hjemme havde vi en tid en lejlighed på første sal udlejet. Bryggerkusk Mikkelsen mødte med sin ølration i en lille træbeholder. Senere kom bedste-forældrene fra Gråsten i besøg. Han var en korpulent mand med fuldskæg ved midten af 70-årene. Det trættede ham at gå, og han søgte hvile på drøskeskuskens bænk, da vi på vej til byen nåede Vesterbro. Vi havde også besøg af mormoderen fra Århus og af sønnerne Henning og Frederik. Også Robert var der engang; han hørte til de stumme i familien.

Når derefter tingene skal ses fra forældrenes side, er der ingen tvivl om, at hvor meget der end for de fem børns vedkommende kunne henvises til det udendørs, måtte der for husmoderen blive travlhed fra morgen til aften. Det oprindelige afkald på pighjælp gjaldt naturligvis ikke længere. Der var

en voksen pige til medhjælp, hyppig skiftende, da stedet jo var ensomt. Skulle børnenes opholdssted undersøges, har mor sagt, at hendes første gang var til »muddergrøften«, der lå på den såkaldte skillevej, en jordstrimmel langs grunden overfor Carlsbergs jorder; egentlig farlig undtagen for tøjets renhed kunne den dog ikke være. Til mange indkøb måtte der søges ind til byen, naturligvis til fods. Te blev købt i Vimmelskafte, og drengenes tøj blev syet af skrædder Nielsen i Grønnegade; det var en oplevelse for os at komme til vejs i den stinkende rønne derinde. En anstrengende tur med barnevognen havde engang fremkaldt en blodudtræden i den ene halvdel af mors ansigt, og det kunne komme igen. Ellers var hun fri for svagheder, og den frejdige munterhed, der udmærkede hende som ung pige, havde hun bevaret lige velgørende for mand og børn. Da jeg først kunne optages i skolen som seksårig, muliggjorde hun ved at læse med mig, at jeg kom ind midt i 1. klasses skoleår.

Også husfaderen var den travle mand, men rigtignok på en anden måde. Som ung havde han sværmet for landvæsen. Han havde også nogen interesse for at botanisere men for at udføre havearbejde, som der var lejlighed til, aldeles ingen, hvad han heller ikke gav sig ud for; men han glædede sig meget over sine træer særlig poppelrækken langs skillevejen, og vinranker var trukket ind i hans stue gennem sprosserne. Husvæsenet ønskede han ikke indflydelse på, og det var ikke ham, der benyttede skomagerværktøjet i skrinet, men han ønskede og vi fik hyppig boghvedegrød som erindring om hans tid på Avnbølgård, hvor de ustandselig nød denne gode ret. Når han ikke skrev eller læste, var han i hvil, uden selskab af tobak eller anden oplevelse og i samtale (der ofte var enetale) eller optaget af sine overvejelser. At han bar sin sorte kalot, var tegn på hovedpine, og det havde han et par gange om ugen, ofte sådan at han lagde sig hen nogen tid, men bagefter blev han veloplagt. Hvorledes var herefter hans holdning overfor børnene og opfyldte han de moderne krav om forældrenes indgående system med børnene og fortrolighed med deres problemer? Næppe eller rettere sagt ganske afgjort ikke! men vi befandt os heller ikke i den moderne tid, og vi opholdt os i en meget alvorlig mands hus. Det sportsmæssige lå ham fjernt og han drog ikke ud med os med slæden, men vi kunne godt kravle omkring ham, når han lå på sofaen og afsang Bjarkemålet, han kunne »vende mølle« og »vise Køgehøns«, men kaninerne ignorerede han. Han var utvivlsomt familiemenneske, anså ægteskabet for den selvfølgelige leveform og ønskede hos børnene den kærlighed, han selv nærrede til dem. Han ydede alt, hvad der lå indenfor hans naturlige område og under hensyn til sit eget arbejde, fulgte os omend i en vis afstand med opmærksomhed, advarede f.eks. mod fantasteri i fællesskab. Først må siges, at det var hans pædagogiske opfattelse, at børnene helst skulle leve deres eget liv uforstyrret af forældreindgreb. Således havde der været forholdt med ham selv. I hvert fald måtte det være tilfældet, når børnene udgjorde en flok i dette tilfælde på fire drenge med

en højeste afstand af kun 5 år, og når de kunne forliges. Så kunne de være selvregulerende og derfor forlangtes der ikke regnskab for beskæftigelsens enkeltheder, og der blev ikke givet forbud. De arbejdsfolk, vi kom i berøring med f.eks. på tipvognene, var ikke altid udsøgt selskab, men plathederne gør ikke så skadeligt indtryk på børn, som man ofte tror. Selv om vi var noget på kant med opsyn, blev der ikke klaget til ham og til skade kom vi ikke. Til Adolf den ældste havde far megen tillid, Erik var den mest foretagsomme. I et brev til Gråsten fra august 1881 skriver far, at efter at drenge er begyndt på skolen, er der god fred for dem om dagene, i ferien har der jo været livligt nok, og i november s.å.: de tre store drenge trives godt, bliver temmelig vilde ofte, men passer dog i det hele deres ting. Her må jeg også nævne, at vi nogle gange i sommerferien var på langvarigt besøg i Gråsten hos onkel Asmus, der havde de med os jævnaldrende børn Adolf og Marie (Mimi) samt den betydelig yngre Asmus senere apoteker i byen. Far har måske gjort udflugter derfra. Ellers hyggede vi os sammen på stedet i de helt forskellige omgivelser og med det gråstenerdanske tungemål. Derved sørgede han tidligt for, at det, der for ham var »det egentlige«, det sønderjyske, heller ikke for hans familie blev noget fremmed. Når dampskibet Fylla gled ind i Flensborg fjord med os op foran tårnet på Sønderborg slot, var det for ham en pilgrimsfærd, der nåede målet, og det kunne mærkes.

Gerne ville han bibringe os, hvad man i gamle dage kaldte næring for ånden. Fra det tidsrum, her er tale om, husker jeg besøg på museet for oldsager og på malerisamlingen på Christiansborg, hvor Carl Blochs Christian II fængslede, medens skulpturerne forekom os underlige. Hjemme læste han op for os; jeg husker Oehlenschlägers Vaulundur og vistnok Aladdin samt sagastof endvidere forskellige folkeeventyr. »Den grønne ridder« hørte vi gerne gentaget, og han viste billeder og forklarede farverne. Han sørgede for, at vi kendte træsorterne og forskellige planter. Han gav gerne oplysende forklaringer om forskellige ting og var på en vis måde meget meddelssom om sine oplevelser f.eks. om Avnbølgård. Vi var ganske klar over, at gamle Wegener inde i Gehejmearkivet var en højst mærkelig patron. Men ved middagsbordet eller til te, når disse meddelelser mest fandt sted, ville man ikke se nogen af børnene åbne munden for at fortælle noget eller spørge om noget. Det kunne trykke i halsen af lyst dertil men kom ikke frem. Respekten udelukkede fortroligheden ikke kærligheden. Ikke fordi han i og for sig ønskede denne udvikling, men sådan var det og sådan blev grunden lagt. Det stemmede også med hans principper, at stokken efter omstændighederne måtte tages i brug dels hvis »bogen kom hjem« på grund af dovenskab, dels for uordener; af de to tilfælde af sidste art jeg for mit vedkommende husker, mener jeg, at der ikke var bevis i det ene. Misforståelse af en ordre eller kejthed i udførelsen kunne han ramme med isnende ringagt. Også meddelte udtalelser fra tidligere elever berettiger til at sige, at

pædagogisk tålmodighed ikke var hans stærke side. I denne forbindelse må jeg som en modsætning nævne den skik, at der gaves kys til forældrene med »tak for mad« efter middagen, og skikken fulgte med til Lindevej, hvor vi efterhånden frigjorde os for den. Kirkegang med far husker jeg kun fra Gråsten; sønnerne måtte jo engang imellem til Frederiksberg eller St. Matthæus kirke; juletræet havde en nisse i toppen, og far dansede omkring det syngende: »og flæskesteg og flæskesteg fra Boulogne, fra Boulogne, fra Boulogne« formodentlig fra en teaterwise. For os lød det som »Kobbernolle«, men det var altså ikke salmetonen, den han ikke ville anslå. Aftenbønnen havde mor lært os.

Skønt far antagelig havde venskabelig omgang med adskillige, kom der ikke mange gæster. Han spillede ikke kort. Rådstuearkivaren dr. Oluf Nielsen, Monrad eller Termansen kunne komme om aftenen og få en toddy. Udnævnelsen til gehejmearkivar 22. december 1882 fejredes dog med en middag; jeg husker opmærksomheden samlet om den unge ranke Kr. Erslev, der 28. december fyldte 30 år, og det har formodentlig været den dag. Senere var han ikke gæst. Han kom som historiker til at stå både som jævnling og som modsætning til den 12 år ældre A. D. Jørgensen, hvem han senere efter et mellemrum fulgte som rigsarkivar. Når han stadig nævnes som den historiske kildekritiks starter herhjemme, er det rigtigt for universitetets undervisning, men han anerkendte selv Jørgensen som forgængeren i litteraturen. Far kom til repræsentativ middag på Gamle Carlsberg, han havde sin tilknytning til A. F. Krieger og fru Heiberg, der medførte besøg hos dem, og var mødende medlem af Videnskabernes Selskab og Danske Selskab. Om sommeren var der samkvem med familien Kayser, der havde mange voksne børn og svigerbørn og, værdifuld for os, hunden Appel. Den daglige tur til og fra Værnedamsvej og Slotsholmen gjorde det i reglen ud for friluftsbævelse. Arkivet havde i Ministerialbygningen vinduer til slotspladsen i øverste etage af facaden med trappen. Der var vi oppe og så værktøj, der var blevet brugt ved nedlæggelse af grundsten til Frihedsstøtten. Hjemme var døren til hans stue aflukket for at give ro. Værelserne betegnede han som kahytter med forskellig farve, og drengenes værelse, hvor der skulle brygges over lektierne, var »bryggeriet«. Det var også der, øllebrøden serveredes, inden de tilsidst 4 skoledrenge om morgenen afgik i den ofte stride vind over markerne med bøjerne og madkasserne fastspændt mellem brædder. På et tidspunkt, da jeg gik alene hjem, blev jeg regelmæssigt antastet af store drenge fra det omtrent eneste hus på Vesterfælledvej og fik det ene øre vredet om, så far fandt anledning til at fremkalde et polititilhold.

Han var jo med al familiehygge og også sans for det komiske en alvorlig mand, og tiderne i 70-erne og begyndelsen af 80-erne opfordrede ikke ham til andet. Efter nederlaget og sønderlemmelsen i 1864 var som allerede omtalt fulgt forfatningskampen om gennemsynet af junigrundloven, hvori rigs-

rådets i 1863 erhvervede magtstilling i de fælles anliggender anvendtes til at skabe det overfor demokratiet i alle anliggender altfor stærke landsting. Forventninger om en for »de små bønder« gunstig fæsteafløsning skuffedes, og anført af grundtvigianismen rettedes bestræbelserne på at gennemføre folketingets parlamentarisme. Foreløbig kunne man gennemføre økonomisk kniberi overfor administration, domstole og militært værn. I 1881 blev der gået over til en hasarderet lovgivningssabotage (visnepolitik) ud fra en doktrin om, at tinget handlede ansvarsfrit. Spændingen mellem folkets lag bredte sig. Håbet om en europæisk reaktion mod fredsvilkåret af 1864 var som ligeledes omtalt så langt fra at gå i opfyldelse, at Preussen efter i 1866 at have slået partneren fra 1864 derpå i 1870-71 slog Frankrig og hævdede sig til kejserdømmet, hvorpå i 1878 forpligtelsen til folkeafstemning blev strøget. Begge disse udviklinger virkede nedstemmende på ham men tillige anspændende med hensyn til, om han som enkeltstående åndsarbejder var i stand til at hidføre noget bedre. På den indre front, rigsdagskampen, kunne han ikke se nogen plads for sig, allerede fordi han hverken kunne kalde sig højremand, venstremand eller grundtvigianer. Hans mægleritjeneste i 1881-82 kunne fortjene en kompliment formedelst den embedsmæssige risiko, han ikke veg tilbage for, men den havde ikke sigte på en stilling som minister eller rigsdagsmand. Og i det antityske forhold kunne der knap tales om en formeret front. Ikke ud fra religiøs syndsbevidsthed men efter social fædrelandsk indstilling så han tungt og alvorligt på tingene, mistænksom overfor det lette og ubekymrede. Omgangen med Krieger, der erklærede, at årene efter 1864 for ham talte dobbelt til, førte ham i samme retning. Tiden skulle ikke optages af æstetik. Altså virkede han til tider afvisende og måske overlegen overfor sine omgivelser.

Han stammede fra forretningsfolk i byer uden lærdom men med åndelig interesse og ret velstillede. Faderen havde med demokratisk sindelag sluttet sig til de dansktalende modsat hertugens tilhængere. Det uniformerede var heller ikke fars yndlingsfarve. Han var glad over, at Wegener, der som ordenshistoriograf havde båret uniform, ikke var uniformeret som gehejmearkivar. Et let sammenstød far i 1884 havde med officerer, viser en vis afstand fra militær tankegang. Efter Christiansborgs brand drøftedes der på universitetet indretning af et frivilligt redningskorps. Gamle J. N. Madvig optrådte da og var ved at vende stemningen til fordel for anvendelsen af soldater. Da Jørgensen ud fra sine erfaringer om dem i brandnatten talte imod og derunder anførte, at nogle af dem havde forgrebet sig på arkivsagerne, påtaltes dette af officerer som ærekrænkende for hæren. Der forlangtes tilbagekaldelse eller rettergang og stemningen steg. Det mærkelige var, at den pludselig igen faldt og alt var udjævnet. Madvigs indgriben blev neutraliseret. Eksemplet viser også at han godt kunne gå mod strømmen.

Præget var han tillige af den natur, som han og hans slægt var vokset op i, ikke den ensformige og strenge vestslesvigske men den frodige sundved-

ske skovnatur ved fjorden og søen. Naturen betyder for ham frodighed og rigdom og han elskede også det selvgroede sprog, som han gerne ville tale. Ikke desto mindre havde han lagt vind på at aflægge dialekten i ord og tone, hvilket til fuldkommenhed var lykkedes, hvad man kunne overbevise sig om ved at høre andre fødte slesvigere som Asmussen eller Henning Matzen tale rigsdansk. Tvesproget var han jo fra skolen, og hans værtsfolk i Flensborg havde talt plattysk. Han var fuld af sentenser fra dette gemytlige sprog samtidig med, at han citerede sin Schiller. Med sproglig nemme satte han sig i fornødent fald ind i sprog som islandsk, hollandsk og italiensk foruden fransk og engelsk og naturligvis de klassiske.

Med alle disse udvortes træk har jeg kun tegnet den omkring kærnen sluttede skal. Kærnen var den indre impuls, der ustandselig arbejdede i ham og ikke lod ham have ro. Der var noget, han fremfor alt skulle have udført, og noget han måtte være alene om. I brevsamlingen finder jeg fra 1872 ord fra hans egen pen, som giver udtryk for, hvori dette bestod. I en drøftelse med redaktør C. Rosenberg om bladet Hejmdals ledelse skrev han s. 23, at patriotismen bør være det i dybeste mening partidelende: »dette holder jeg urokkeligt fast; jeg har aldrig kunnet fravige dette synspunkt et hårsbred, jeg forfølger det i sine sidste følgeslutninger og våger over det hos alle partier. Det er det eneste, som har gyldighed i alle forhold, det eneste, der har ret til at kræve livet af os. Ved siden af det blegner alle andre spørgsmål, intet forlig er muligt mellem patrioter og farveløse«. Til forfatteren Rudolf Schmidt skrev han s. 28:

»jeg er ikke forelsket i et indbildt Fædreland, en abstrakt Folkeand med selv-lavede Fremtidsmuligheder, men jeg elsker det virkelige nærværende Folk og Land, dets Nutid og den Fortid, der har frembragt den, ligesom jeg er overbevist om, at jeg vil vedblive at elske det i sin Fremtid, hvad enten den bliver, som jeg ønsker og haaber, eller ikke«.

Her udtrykte han, hvad den indre stemme tilsagde ham. Det er også værd at lægge mærke til, at det, hans følelse omfattede, var det hele land uden at han gav sit særlige hjemland et fortrin.

Supplerende det foran kort udtalte om hans litterære ydelser indtil bogen i 1871 vil jeg sluttelig i sammenhæng med den anførte karakteristik noget nærmere uddybe omtalen af de fire års produktion af historiske afhandlinger fra begyndelsen i 1868. Målet han satte sig, var at sprede historiens lys i så vide kredse som muligt og derved nære den nationale bevidsthed. Han følte lykken ved at have fået evne dertil og ved at blive hørt med opmærksomhed, som da han begyndte i Sønderjysk Samfund. Samtidig tog han afsked med det mytologiske, som så længe optog ham oprindelig rent æstetisk senere kritisk. Det vides ikke, at nogen anden samtidig historiker havde gennemgået samme åndelige larve- og puppetilstand. For hans vedkommende havde den i intensitet mindet om N. F. S. Grundtvig, for hvem

guderne var nær ved at være virkelige. Guderne stod vel som repræsentanter for det, han i brevet til Rud. Schmidt betegner som folkeånden, en meget opbyggelig forestilling men bedst egnet til kunstnerisk fremstilling. For ham selv kunne det godt have betydning og værdi at have set oldtidens slægter i myternes idealisering. Som den opgave, han kunne overkomme, tegnede der sig som sagt nu at sprede historiens lys til nutiden. Da han ikke tog fat på en sammenhængende fremstilling af en større periode men på spredte begrænsede emner, bibragtes der straks læserne indtrykket af, at han gik til vedkommende opgaves løsning netop fordi han havde fattet interesse for den. Idet han respektfuldt overfor tidligere ytrede meninger nærmer sig løsningen, skyder han dog ikke forgængerne tilside, men læserne får indtrykket af, at der nu for første gang øses grundlæggende af kilderne. Det ender med, at emnet ligger i et nyt lys, og den patriotiske streng, som bringer det i forbindelse med folkelivets øvrige anliggender, er stiltærdigt bragt til at give lyd. Ved emnevalget må erindres, hvor langt det ligger tilbage i tiden, og hvor mangelfuldt der endnu var arbejdet med dansk historie. Tidsmæssig begyndte han sine fremstillinger med den ældste historiske tid med Dannevirke, runestenene og den kristne mission. Den ældre middelalders skrifter var genstand for hans granskning, og han ønskede at følge samfundets gradvise omdannelse. Den skulle ses som fortsættelse af sagtid og hedenskab. Men det daglige arkivararbejde med enevældens efterladenskaber bragte ham tillige på et tidligt tidspunkt i armene på en ganske forskellig og meget tiltalende fortid, og snart begyndte han at samle stof til Frederik III's historie. Mellem disse to områder lå det sønderjyske som noget, der i særlig grad havde krav på hans ord også praktisk og nutidsmæssigt.

Omtalt foran er tre tidsskriftsbidrag fra 1868. Afhandlingen om Dannevirke kan han ikke skrive uden energisk påpegen af dets ældgamle historie, dets betydning som folkeskille og dets tankevækkende evne: I århundreder dannede det en fast mur mod saxernes og venderne angreb, og i over et årtusind var det grænseskel mellem den danske og tyske tunge ... det blev brudt ligeså ofte som det rejstes; saxerne brændte det, venderne trådte det under fod, og det blandingsfolk af dem begge, der har arvet de sidstes troløshed tilligemed de førstes rå vælde, fravristede os det i vore dage ... det er et uforkasteligt vidnesbyrd om vort folks trofaste kamp gennem lange tider mod fremmed herredømme, fremmed sprog og fremmed udvikling ... dette navn ... må vække lyst til så meget som muligt at kende [de historiske tildragelser] i deres mest uforvanskede skikkelse. Nogen fyldigere litterær debut kunne ikke tænkes, og han kunne nok takke Oldskriftsselskabets sekretær, den patriotiske arkæolog H. C. Engelhardt hans lærer og kollega fra Flensborg, for, at de meget skarpe udtalelser mod preusserne kom med i selskabets tidsskrift. Næste år var bidragenes antal 7 hvoraf flere vigtige. Angående ærkebispeskiftet i Lund 1177 støttede han Saksens fremstilling over-

for Caspar Paludan-Müllers teori om, at stridens kerne var Eskils familieinteresse i besættelsen af Roskilde bispestol. I opfattelsen af folkevisen om Nils Ebbesens død foretrækker han, skønt han nødig går mod den hævdevundne riddermæssige, at regne med krønikens beretning om et foretagende af flere, og han mener ikke, at Ebbesen derved bør miste heltenavnet. Visen om Tovelille, Valdemar Is elskede, gennemgik han historisk, som nutiden må se disse begivenheder, men ligesom ved Ebbesensvisen bliver der for ham tilstrækkeligt stemningsmæssigt indhold tilbage. Det ligger jo i dette tilfælde simpelthen i, at befolkningen tiderne igennem har yndet digtet. Der er vel, skriver han, kun få eller ingen af de danske kongesagn, som i poetisk ynde eller i tragisk storhed kan stilles ved siden af det om Volmer og Tovelille: Bøgeskovens duft og falkejagtens kække færd, skovsøens stilhed og den store kongegerning lægger sig som en gylden ramme om billedet af den aldrig mættede attrå, der drog hin sejrøse konge til sin lønlige brud. Topografiske bemærkninger fremsatte han vedrørende byerne Flensborg og Nordborg samt byen Slesvigs virker, og han skrev om Svolderslaget og tidsregningen i den norske kongerække, rettende året 1000 til 1002. To småting var fra enevældens tid. 1870 udviser 4 bidrag hvoraf jeg har omtalt afhandlingen om Sakse, Absalons klerk; om ham havde han mange gode ord. Det førte ham ind på Snorre og sagaen om møde mellem Olav den hellige og Sigurd Syr. Efter professor Holms opfordring skrev han mod tyske historikere og kom derved længere ind på middelalderlig kirkehistorie. Emnet Harald Hårdråde i Limfjorden bragte ham senere i polemik med professor Japetus Steenstrup. Foruden bogen »Bidrag« kom der i 1871 hele 9 afhandlinger, nogle om topografiske emner fra kongeriget, fra enevældens tid bl.a. om den danske skueplads, to fra middelalderen og i bogen var der navnlig nyt om folkeviserne, tillige om den ældste historieskrivning. Sluttelig bemærkes, at han et sted betonedede, at en historieskrivning måtte vente på løsning af mange forskningsopgaver.

A. D. Jørgensen, 1883–1897.

Ligesom det i 1859 var et pletsbud, at han ikke blev polytekniker, var det i 1869 et pletsbud, at han blev arkivmand. Vi har set, at han af arkivsagerne inspireredes til studium af enevælden og det blev i stigende grad tilfældet i de kommende år, da han på en ganske anden måde end før efter ønske kunne få adgang til arkivalierne. Han var modtagelig for den mystik, der knytter sig til de originale skriftstykker med deres skrifttegn og særlig underskrifterne, der er som håndtryk med fortidens personligheder. Døden

har fjernet ophavsmanden fra samfundet, han synes at rette en bøn til eftertiden om et retfærdigt eftermæle. Hans praktiske drift gik ikke i retning af at gribe skabende ind i natur- eller samfundsudvikling men i at ordne noget forhåndenværende på hensigtsmæssig vis; i dette tilfælde arkivalierne og at lede et arbejde. Kontorchefen Johan Grundtvig, der misfornøjet trak sig ud af arkivvæsenet og blev kommunal biblioteksmand, havde repræsenteret fremdriften i arkivvæsenet, den lærde Wegener efterhånden det modsatte. En foruroligende afbrydelse, der dog ikke voldte tab, var slottets totale brand 3. oktober 1884, der i en menneskealder efterlod en kæmpemæssig trist ruin. Den gav stødet til trætrappens afløsning af en stentrappe, og som udtryk for større offentlighed indrettedes en ny læsesal på 1. sal. I udsigt over de danske rigsarkivers historie søgte den nye chef samtidig i en livlig fremstilling at vække interesse i publikum for arkivvæsenet, hvis ældre del betegnedes som geheim; denne betegnelse brugtes dog indtil videre stadig. Havde det stået til ministeren Jacob Scavenius at gennemføre den tiltrængte reorganisation, ville det ikke have haft nogen nød, men der behøvedes lov, og regeringen var ikke populær i folketinget. Indadtil var der fuldt op af arbejde med arkivaliernes omfordeling, lokalernes omdannelse, personaleændringer og indøvelse af en anden arbejdsmåde. Jørgensen foretog i 1885 en rejse til Tyskland (Bayern ikke Berlin) til orientering i arkivvæsenet og i 1889 en lignende rejse til Kristiania og Trondhjem. Bortset fra besøg på Kullen var dette hans eneste rejser dengang og senere til det egentlige udland. Det var et moment i hans karakter at mangle initiativ i denne retning. Der lå heri fordringsløshed og man kan måske sige udslag af at sætte det indre over det ydre. Derefter forberedtes loven om arkivvæsenets organisation, der slap heldig gennem rigsdagen og stadfæstedes 30. marts 1889. I 1890-93 opførtes i henhold til den provinsarkiver i Viborg, København og Odense. Hovedarkivet, der deltes i to afdelinger, fik navn af Rigsarkivet. Der blev anledning til adskillige indenlandske rejser og megen administration. Overfor den sjællandske provinsarkivar, dr. jur. V. A. Secher var der nogle meningsforskelligheder, som han drøftede med afdelingslederne G. N. Kringelbach og C. F. Bricka og som foranledigede Sechers udtræden som herredsfoged 1. maj 1897. De af Wegener siden 1852 udgivne årsberetninger indeholdende bidrag til dansk historie blev standset i 1883 og afløstes af periodiske meddelelser med lejlighedsvis litterære udarbejdelser: Kongeloven (1886), Regeringsskiftet 1784 (1888), de for Rigsarkivet gældende bestemmelser (1891), de danske provinsarkivers bygninger (1893). Han nåede således hele reformens gennemførelse; den senere udvidelse til lokalene efter det bortflyttede kgl. Bibliotek havde været planlagt i Kriegers kommission, der udsendte betænkning 1883. Wegener havde beholdt hvervet som kgl. historiograf til sin død i 1893; det var efter enevældens ophør en post indenfor Ordenskapitlet og besattes nogle år senere med historikeren Troels-Lund. Et hverv i forbindelse med arkivvæsenet var stillingen som

formand for en kommission til overvejelse af statens papirforbrug; betænkning afgaves 1887; på udstillingen i 1888 var han formand for dommerudvalget i papirsager og udstillede fra arkivet ældre og yngre papirprøver.

Forinden jeg går til omtalen af hans litterære produktion, vil vi se på den betydelige direkte virksomhed, som han især i dette tidsrum efter udsendelsen af 40 Fortællinger udfoldede for den sønderjyske sag. Denne brobygning mellem det gamle lands beboere og landsmændene under fremmedåget tillagde han vistnok ikke mindre betydning end sin øvrige taler- og skribentvirksomhed, og også vort eget Udenrigsministeriums holdning manede til forsigtighed. Men udæskende ord og heftige gestus var ham selv fremmed, og skønt han heller ikke krøb i skjul, kom der hverken ministerielle formaning eller tysk udvisning under besøg derovre. Sønderjysk Samfund, der omfattede sønderjyder i København, var ophørt i 1870. Der fandtes Kayzers forening Dannebrog og forskellige andre, og i januar 1884 stiftedes af sønderjysk interesserede borgere Sønderjysk Samfund af 1884, der byggede på, at Jørgensen eventuelt altid ville kunne påregnes som foredragsholder ved møderne. Senere på året fik man en stor opgave med ledelsen af de sønderjyske pigers storstilede og meget virkningsfulde besøg. I de 5 første år havde Jørgensen på 26 møder 9 gange holdt foredrag, medens 15 andre havde holdt 17. I 1889 havde interessen slået an mellem akademikerne, og i den konservative Studenterforeningen stiftedes en sønderjysk forening med de sædvanlige oplysende og understøttende opgaver. Højesteretsadvokat S. Nellemann blev formand, Jørgensen, der foreslog navnet »2 Løver«, medlem af bestyrelsen. Det radikale Studentersamfundet havde allerede i 1887 stiftet en mindre forening med professor Høffding som formand. Jørgensen, der ikke var medlem af Samfundet, medens han var ekstraordinært medlem af Foreningen, foreslog dog også her navnet »4 S«. Der stiftedes et frugtbart samvirke mellem de nævnte 4 foreninger og efter Jørgensens forslag påbegyndtes der for at holde bevægelsen i et højt spor udgivelse af de Sønderjyske Årbøger, der stadig udkommer. Han selv leverede mange bidrag, for en stor del ældre stedbeskrivelser. Sønderjydernes politiske talsmænd Gustav Johannsen, J. Jessen og H. P. Hanssen talte gang på gang, og Jørgensen fik indført forårsmøder af repræsentanter for den sønderjyske befolkning, der samledes i Rigsarkivet. Der grundedes også efter hans initiativ et bibliotek, hvortil Gustav Johannsen afgav lokale i Flensborg. Sønderjysk besøg var der i 1895 bl.a. med et kirkeligt møde. En ganske særlig autoritet i alt dette arbejde, stort og småt, havde A. D. Jørgensen, fordi han på Københavns grund var ene om at være sønderjyden og lige kyndig i landsdelens fortid og nutid. Han var vidnet fra 1864 og den troende talsmand for håbet. Derfor virkede hans død i 1897 helt lammende. I en på universitetet – uden offentlighed – af foreningerne afholdt fest blev der i en fremragende kunstnerisk ramme (kantate af L. C. Nielsen og Johan Bartholdy foredraget af Helge Nissen og Vilhelm Andersen samt Studenterforeningens sangere)

af H. Høffding, L. Schrøder og H.P. Hanssen som talere ydet hans minde al mulig hæder.

Den mærkelige fortrolige relation mellem ham som den for det københavnske fremmede personlighed, og de to udprægede hovedstadstyper A. F. Krieger og Johanne Luise Heiberg førte til, at der ved disses død henholdsvis i 1893 og 1890 kom til at påhvile ham to store litterære hverv med hensyn til deres skriftlige efterladenskaber. Krieger lod ham arve sine politiske dagbøger 1848-80 med tilladelse til personlig at bruge dem men med »bøn« om derefter at sørge for deres tilintetgørelse. Forudsætningen, at han helt havde udnyttet dem, opfyldtes næppe, og der måtte derfor være plads for hans egen efterladte bestemmelse, der lød på, at man (hans efterladte), hvis man ikke selv turde påtage sig hvervet, skulle søge det udført under sit tilsyn af to pålidelige historikere, men at Kriegers ønske om tilintetgørelse derefter skulle efterkommes. Således skete det (i løbet af en lang årrække ganske vist) men med den garanti, at de udgivne bind i forvejen var minutiøst reviderede af to nye historikere, der tillige skrev register. Jørgensen havde for megen pietet overfor afdødes bestemmelser af denne art til at ignorere bønnen; det mislige i hans isolerede brug kunne hæves, nå han citerede dagbøgernes ordlyd. Hertil kom, at der måske var udtalelser i bøgerne, der absolut ikke tålte dagens lys. Respekten for hans bestemmelse var afgørende for hans efterladte (enkelte af dem ønskede at fortolke Kriegers ord ganske ubetinget). Noget andet er, at denne mistanke om et »lyssky« indhold antagelig var ugrundet. Ved betryggende oplysning derom ville jeg have anset det for forsvarligt at lade bøgerne bestå, men jeg var ikke ene om afgørelsen. Det måtte ialtfald have påhvilet udgiverne at foreslå at gå denne vej. Når tilintetgørelsen fra professoral side er betegnet som absurd, forekommer det mig for stærkt, det er højst usandsynligt praktisk talt utænkeligt, at den kan få skadelige følger.

For de historisk så oplysende dagbøger fik Jørgensen altså den betydning, at de overhovedet opbevaredes og ikke brændtes utrykte hverken af Krieger eller af ham, men først efter at det historisk værdifulde var trykt. For fru Heibergs værk fik han først den betydning at virke stærkt opmuntrende på hende, da hendes første rådgiver skolebestyrer Adam Hauch tabte interessen for det og meldte fra. Han anbefalede hende en udgivelse i begrænset omfang. Om hun ellers havde opgivet udgivelsen, må jo stå hen. Dernæst fik han sammen med Krieger den rolle at gennemgå det hele med forfatterinden, senere væsentlig alene at bringe det i endelig form, og endelig at besørge trykningen ledsaget af noter, alt ialt et meget betydeligt arbejde hvorom mere nedenfor.

Jeg kommer så til hans virksomhed som skribent og taler i hans 15 sidste arbejdsår. Nogen fortegnelse over hans foredrag haves desværre ikke, men den ville være fyldig. Hans biograf P. Lauritsen kalder ham højstemt for profet, men hvis man dermed forbinder forestillingen om en Jehovaforkyn-

der med rullende øjne og knyttede hænder, er det vildledende overfor hans altid rolige og afmålte ikke meget varierede tale, der iøvrigt holdtes uden manuskript. Dens patos var indvendig og lå mest i det antydede. Emnet var oftere noget konkret historisk end den store sag i almindelighed, men ligesom helheden er repræsenteret i delen, måtte tanken derved altid føles ført videre til Danmark. Hans tilhørere kunne være højskolefolk eller akademikere, landboere eller københavnere måske arbejdere. Han individualiserede ikke sine ord efter hensyn dertil men var sikker på at få føling netop gennem det fælles landsmandsmæssige, der bibragtes dem.

Blandt højskolens folk havde han fundet størst lydhørhed overfor nord-slesvigernes trængsler. Hos byintelligensen, de tidligere nationalliberale, nu højremænd eller radikale, savnede han kendskab til hele højskolebevægelsen. Det var tildels politisk begrundet, da bevægelsen var venstrevendt, men Grundtvig som åndshøvding virkede også stødende på mange. Jørgensens kendskab til mange højskolemænd som E. Trier, C. Bågård, L. Schrøder, Rasmus Hansen og Povl Hansen, der tildels var fortroligt, gjorde ham ikke til grundtvigianer, og herover var disse sikkert klare. Om de også vidste, at han regnede sig som kristen uden tro på guddommeligheden, er mere end tvivlsomt. Men han kunne gennemføre det i kraft af den reserverethed, der trods alt altid overfor fremmede var over ham.

Der forløb ikke noget år uden fremkomst af litterært bidrag fra hans hånd, på hvis rækkefølge jeg på dette sted lægger mindre vægt end foran. I samlingen af afhandlinger ved C. F. Bricka, der udkom i de nærmeste år efter dødsfaldet, inden Redegørelsen, og som er et så smukt vidnesbyrd om hans gode forhold til medarbejderne i Rigsarkivet, er der med største omhu og akkuratse gjort rede for alt. Det går så vidt, at der i fortegnelsen medtoges en humoristisk vise på melodien »vor gamle Karo« ved hans meget gode ven muremester Karl Kruses sølvbryllup, der fandt sted 25 år efter stiftelsen i januar 1866 af Sønderjysk Samfund, hvor Kruse og hans kone (»KK & KKK«) bestred kassererforretningerne. En sådan oplysning kunne være nyttig mod dem, der mente, at han ikke kunne »le ud« (Louis Bobé). Bricka fandt også i en af hans bøger med afskrevne digte et med Fritjofs saga som brudegave fulgt digt (meddelt i min bog fra 1964 s. 102), der er en virkelig digter værdigt, og han oplyste om hans forfatterskab til digtet om Frederik VII's ligfærd i Sønderjysk Årbog 1893. Forfatterskabet er ikke et gennem årene fortsat arbejde på et enkelt bindstærkt værk men en behandling af spredte opgaver fremkaldt af omstændighederne eller noget som han selv fik øje på.

Jeg kan ikke gå videre i omtale af det litterære og foredragene uden at have berørt hans forhold til det politiske. Han førte i 1884-96 en dagbog med titlen Gammelt og Nyt (offentliggjort af mig i Danske Magazin 7.r.5.b. 1950). Mottoet *ubi nihil valeo ibi nihil volo* (hvor jeg ikke har indflydelse, vil jeg intet) peger på, at han agtede at referere den politiske udvikling; der

meddeles også historiske oplysninger, udtalelser af kongen og andet. Der berettes deri om genoptagelse i 1885 gennem Krieger af den mæglende bestræbelse i 1881-82, men det løb ud i sandet. Han er langt fra tilfreds med Kriegers slappe holdning herunder. Da provisoriet kom i april 1885, henfaldt han i dyb depression, fortvivlet over intet at kunne udrette ikke engang at kunne forme en klagesang eller fremkalde et upartisk opråb til nationen. Denne stemning kunne dog ikke vedblive, og det beroligede ham, at forsvarssagen toges op, skønt selvbeskatningens leder V. Nissen ikke tiltalte ham personligt. I stedet for som de fleste at sige om et af partierne Venstre eller Højre at det havde ret, var han tilbøjelig til at sige, at begge havde uret. Retsspørgsmålet anså han imidlertid ikke for sin domæne. Med den i dagbogen s. 20 udtalte opfattelse af lige uansvarlighed for konge og rigsdag kunne man ikke nå til, at lovgivningssabotage efter forholdets natur beretigede til ekstraordinær politisk reaktion, hvilket var Højres formentlig uforkastelige retsstandpunkt. Han mente selv, at depressionen havde været spiren til en række sygdomsanfald fra foråret 1886, der året efter medførte 5-6 ugers sygeleje med en underlivslidelse. Herfra kom han sig dog fuldstændig. Forsvarssagen blev da det, som han med fordring om dens uafviselighed for begge partier kom ind på at virke for. Venstremanden højskoleforstander F. Falkenstjerne og dennes venner blev hans hjælpere i bladet Tidens Strøm. Et foredrag i 1887, der indledede en forhandling om forsvarssagens stilling for tiden, fik også betydning til at vække den sønderjyske interesse hos akademikere. Det kan ikke overses, at hans autoritative stilling i den hjemlige sønderjyske bevægelse blev styrket meget derved, at han ikke kunne betragtes som ops'ugt af et af de to partier. Et foredrag, han holdt i 1884 om den historiske udvikling i Danmark i henseende til »magtens tyngdepunkt«, vakte interesse, men ethvert af partierne var tilbøjeligt til at tænke på sig selv, når det fremholdtes, at indflydelsen tilfaldt de lag i samfundet, der ydede det værdifulde. Han ønskede, det skulle have virket som en formaning om gensidig forståelse.

De middelalderlige emner havde han nu lagt til side, når der ikke som ved rejst kritik gaves særlig foranledning til en tilbagevenden. På et almindeligt studentermøde i 1883 om den danske politik overfor Slesvig i Frederik VII's tid optrådte han første gang offentligt med en replik. Kritiske udtalelser fra Kr. Erslev om betydningen nationalt af indlemmelsen i 1721 bragte ham til i 1885 at behandle spørgsmålet og se det, som det tidligere var opfattet. Vor fremtid som nation og Sønderjyllands særegne plads i vor historiske udvikling var foredrag indenfor den patriotiske ramme. Foredraget om kampen for den danske nationalitets bevarelse i Nordslesvig tryktes i 20000 eksemplarer. Indlægget om helgenskrinene i St. Knuds kirke var fremkaldt som kritik af et ministerielt pragtværk. I 1888 skrev han om den danske bondes stavnsbånd og holdt »upartisk« foredrag derom. I 1887 udkom påny hans bog om H. A. Brorson, der efter at været holdt tilbage af

Monrad første gang var kommet i 1885. Bogen om Stensen kom først frem i 1884 og er optrykt 1958 ved foranstaltning af dr. phil. pater G. Scherz som led i dennes bestræbelser for at fremkalde Stensens helgenkåring i den katolske kirke. I Biografisk Leksikons 11 første bind havde han til 1887 fået optaget 115 biografier navnlig af personligheder tilknyttet hertugdømmerne, hvori han var specialist. Flere mindre ting må jeg lade ligge, og ved 1890 sætter han selv et skel i Redegørelsen.

Han indledede i marts 1896 dette afsnit med følgende ord: jeg kommer nu til det åremål, der efter al sandsynlighed vil danne afslutningen på min historiske forfattervirksomhed i dens hidtil værende form og som, hvis jeg lever og alt går, som det nu tegner, vil være til ende om et par år. Det er vel dristigt at udtale noget bestemt herom, men adskilligt lader sig dog slutte fra fortiden og af selve tidens tegn i mig og omkring mig. I denne tro bestyrkedes han af to omstændigheder. Den første var, at han efter en plan, der lå tilbage i foråret 1889, skulle deltage i et samlingsværk om Danmarks historie med andre historikere og deri behandle tiden 1814-64. Når det var udført, havde han følelsen af at have realiseret den opgave, han havde begyndt med at sætte sig: at skildre grunden til vor ulykke. Det andet, som spår en afslutning, fortsætter han, er den modstand jeg i disse år har mødt, den uvilje hvormed så mange har modtaget mine arbejder. Derved svækkes lysten, og trangen til at slå ind på nye veje vokser. Et modstykke var dog, at han i 1894 blev æresdoktor ved universitetet.

Udgivelsen i 1890 af en brevveksling fra J. L. Heibergs rejse til Sverige 1812 var som en indledning til udgivelsen 1891-92 af fru Heibergs erindringer i 4 dele (bind) ledsaget af hans oplysende noter; i årene 1892-93 afnødte den hidsige kritik ham flere avisindlæg og en særlig pjece. I 1890 og 1891 havde han tillige haft historisk polemik med professor J. Steenstrup om middelalderlige emner. Foruden mindre samtidige bidrag til sønderjysk historie, derunder om Kristian II på Sønderborg slot, fremkom i 1893-94 to bøger af format nemlig som modstykke til de 40 fortællinger gennem udvalget for folkeoplysningens fremme Fortællinger af Nordens historie i to dele og Peder Schumacher Griffenfeld ligeledes i to dele 1893-94. Da han så vidt vides altid arbejdede uden hjælp til korrekturlæsning eller andet, betød disse år en betydelig arbejdspræstation, der kunne gå på nerverne.

I 1894 undte han sig selv ro til en styrkende fordybelse i sin egen og hustrus slægtshistorie, hvorom han i anledning af sit sølvbryllup 24. marts havde samlet fyldige oplysninger. Bogen var en udvidelse af en slægtbog fra 1884 for hans forældre. Den kom ikke i handelen, og han ville helst have haft den unddraget indlevering til bibliotekerne men ministeriet resolverede modsat.

Samme år begyndte han dog med det andet emne, som kom til at volde ham vanskeligheder, nemlig Kong Kristian VIII og den danske sag i Nord-slesvig, fremført som foredrag ved det danske højskolejubilæum i Skibe-

lund. Det var netop den form, hvori det var ham kært at gøre landsmænd bekendt med det nye og for kongen gunstigere syn på hans holdning, som han ikke mindst ved læsning i de kongelige dagbøger var kommen til. Kritik fremkaldte også her supplerende udtalelser, medens forhandlingerne om forfatningsspørgsmål i det danske monarkis lande var mindre fremtrædende som et foredrag i Videnskabernes Selskab 1895. Højskoleforedraget om vore nationale opgaver var i den tidligere stil. Han skrev i 1893 om historieundervisningen i forhold til den videnskabelige granskning for at forbeholde sidstnævntes frihed; nævnte år og i 1897 skrev han om sønderjyske herregårde. Ved et folkemøde på Testrup højskole 17. juni 1897 – og det må have været sidste gang, han optrådte – talte han om Kalmarunionens femhundredårsminde. Han varslede en genfødsel hos de unge af denne tanke, som vil vække genlyd hos dem, der nu kalder unionen for et tilfælde, der kun så ud som en tanke. At det digteriske stadig fængslede ham, derom vidnede hans gennemgang i Højskolebladet af Grundtvigs digt Nytårs morgen.

Tre arbejder lå ved hans død klare til udgivelse og kom straks efter. Det var en fra engelsk side ønsket imødegåelse af professor Max Müller, der fik titlen *Det slesvig-holstenske spørgsmål (The nineteenth Century)*, offentliggjort på russisk af Thor Lange. Endvidere en afhandling om digteren Ambrosius Stub, hvori han hylder sin gamle ven Fredrik Barfod som den, der bedst havde udforsket Stubs levned. Endelig hans bidrag til Danmarks Riges Historie hvis udgivelse i hæfter var begyndt i 1896 og som færdigleveredes af C. F. Bricka. Manuskriptet var afsluttet ved 1852, det år da Helstaten satte ind overfor Ejderstaten.

A. D. Jørgensen og hustrus hjem, 1884–1897.

Til opregningen af efterladte skrifter i forrige afsnit hører i og for sig også Redegørelsen, om hvis udarbejdelse han ikke havde udtalt sig i familien og som udgaves 1901 med nogle udeladelser, lige så lidt iøvrigt som om sin bestemmelse vedrørende Kriegers dagbøger, hvis lange række var magasinet nederst i dagligstuens bogskab. I hans eget skab fandtes også de Spredte bemærkninger om mit forfatterskab, dateret 3. maj 1888, og Også en bemærkning om mit forfatterskab, dateret 21. juni 1895, der blev trykt sammen med Redegørelsen, udeladelserne i denne kom i min artikel om ham af 1953. Ligesom afsnittet om hjemmet 1869-84 sluttedes med omtale af nogle litterære bidrag, vil dette afsnit i forbindelse med karakteriserende udtalelser i slutningen gå ind på nogle af hans arbejder deriblandt de her nævnte.

I begyndelsen af afsnittet 1869-84 er allerede anført, at flytningen til Lindevej nr. 10 fandt sted ved 11. juni 1884, den bragte familien til mere komfortable omgivelser, nærmere byen og med mere plads i sine ialt 3 etager med 9 værelser, loft samt et rum til bøger og kloset ude og inde og kælder under hele huset samt gammel have. Genboen professor Camillus Nyrop ledede for denne vej indgåelse mellem ejerne af aftaler om gensidige villaservitutter, som de til dato er blevet opretholdt i hele kvarteret. Højesteretssagfører Michael Lunn på Bülowvej var vistnok den første igangsætter af denne gode ide. For familiens drenge var den tidligere omstrejfen forbi, men vi holdt stadig sammen. I stedet for kom der lange spadsereture i og udenfor byen. Med undtagelse af Adolf fik vi kammerater på vejen, og det var noget nyt, at der var piger iblandt endda de fleste. Ejnar Plockross var samtidig med mig, han blev juridisk student og senere sanger og sanglærer. Gunni Busk-Nielsen, der var yngre, fulgte senere efter mig i Indenrigsministeriet og blev departementschef. De var begge fra grundtvigske hjem. Sneekloths skole lå nu nærmere ad den i begyndelsen sparsomt bebyggede Gamle Kongevej, der ikke havde alle nuværende sideveje og ikke var belagt med fliser eller asfalt, men blev befaret af en hestetrukken rød omnibus, fra hvis åbne bagperron konduktøren afgav hornsignal for teatervognen. Vi var færdige med skolen til forskellig tid, Adolf og jeg som studenter 1889 og 1891, Erik med præliminæreksamen i 1888 og Olav efter 4. latin-klasse i 1892. Min søster blev elev hos frk. Marie Kruse, hvis skole lå i Viktoriagade senere flyttet til Frederiksberg Alle. Schneekloths skole arbejdede efter flytning i 1885 til en ny bygning på nabogrunden videre på den vante måde præget af orden og arbejdsomhed. Blandt lærerne var der næppe nogen, der vakte elevernes begejstring og vel heller ikke det modsatte. Dette sidste forekom dog for eleven Olaf Barfod, søn af vor huslæge Fredrik Barfods søn H. P. B. Barfod. Litterært interesseret var det hans hedt at træde mål at blive student. Men det satte den skarpe latinlærer Hartvig Cohen bom for ved at betegne ham som håbløs dum; heller ikke på privat kursus lykkedes det for Barfod. Så viste det sig at han havde gode evner i boghandelen, hvor han startede en ny branche med handel af papir og blanketter, altså et memento til pædagogerne. Adspredelserne var de vante. På skoleskovturen rykkede man efterhånden op fra geledet til en førerpost, og jeg husker, at far i Ulvedalene, hvor de olympiske lege fejredes, modtog skovtursmedaljen, da han for engangs skyld var kommen tilstede. Så var der desuden teaterforestillinger, der blev givet på Morskabsteatret i Frederiksberg Allé eller i gymnastiksalen, alene af lærere, eller koncert også med elever og bal. Der kunne også blive forevist et eller andet. Da J. N. Madvig, vor latinske grammatiks forfatter, døde 1886, fejredes han i tale af professor A. Steen som videnskabsmand og vel som skolemand. Større nydelse end ved at se, hvorledes lærerne klarede sig, når tæppet gik op, var der ubestridelig forbundet med at se rigtige skuespillere udføre gode stykker, hvilket også faldt i vor

lod. For Erik som for mig tændtes der små flammer under dansetimerne først i en skole i Bredegade siden i Døtreskolen på Mynstersvej.

Vort tildels fælles drengeliv vil jeg omtale under hver enkelt. Her kun nogle ord om den akt, vi alle efterhånden skulle igennem: konfirmationen med den personlige bekræftelse af kristentroen. Den havde ikke hos nogen af os noget rygstød i troen, så det var en trykkelig affære. Bortset fra opfordringer under forberedelsen om at gå i kirke havde forældrene, der ikke selv gik, ikke givet noget standpunkt tilkende. Der var altså usikkerhed om, hvorledes dette var, og det kunne forøge den pædagogiske ufrihed, jeg har talt om. Emnet er jo vanskeligt når det ikke kan tages helt let.

Fars belæring af os var i Lindevejstiden aftagende, men jeg husker dog, at han netop oplæste Ewalds de brutale klappere for os, da hans tidligere fransklærer Broberg, oversætteren af Rabelais og Villon, indtraf med sit aftenbesøg og insisterede på at træde ind i oplæsningen, hvorved den dog ikke vandt. En anden gang læste far af J. Baggesen. Der var familieture til Frederiksborgmuseet og Roskilde domkirke.

En bror til min farfar i Gråsten, Asmus Jürgensen (1800-79) var gået til Norge og bygslede gården Skej på Alstadhoug i Helgeland. En søn af ham, Andreas Kristian Bech Jürgensen, f. 1840 og g.m. Henriette Bech, var købmand i Mosjö i det nordlige. Han kom i vanskeligheder, da fiskeriet slog fejl, og anmodede far om midlertidig at tage sig af en af sine yngste døtre Agnete Regina Bech Jürgensen f. 8. september 1883 (de havde vistnok 10 døtre og en søn blandt de ældste). Navnet Agnete, der havde været båret af fars farmor, var for ham en stor anbefaling. Hun kom i 1892 og gik fortræffeligt ind i vor noget mindre flok. Hendes far døde et par år efter, og hun blev også efter 1897 hos mor til sin konfirmation og rejste hjem i januar 1899. I Norge blev hun gift med adjunkt Schweder og boede i Oslo. Som enke besøgte hun og en datter Maj flere gange min søster, hun døde 16. august 1963.

Jeg føler, når jeg gennemser min erindringsbog fra 1954, at de foregående enkeltheder kan synes vilkårlig valgt. Bestemmende har været, at de indeholder noget hidtil ikke omtalt eller også trods gentagelse noget helt nødvendigt.

Da far den 5. oktober 1897 forlod os efter et par måneder at have været bundet til sovekammeret, var han omtrent 57 1/2 år gammel. Dødsattesten lyder på dødsårsagen myocarditis, embolia pulmon (sygdom i hjertekødet, blodprop) og hovedsygdommens varighed opgives til 2 måneder. Der er altså ikke tale om lungebetændelse, som tidligere antaget i alt fald ikke som hovedsygdom. Et anfald om natten havde foranlediget mor til at bede Olav hente dr. Barfod, der boede i Lykkesholms Alle. Selv gik hun ind i sideværelset for efter hans anmodning at skaffe frisk luft, og imens indtraf døden. Jeg havde noget før været hjemme fra min den 8. september tiltrådte plads på birkekontoret i V. Egede. Han forhørte sig da om forholde-

ne dernede og ytrede, at en »biografi«, som der var, ikke skulle udgives »sådan«.

Familielivet på Lindevej forløb i det hele som før med de forandringer, der måtte følge af, at børnene efterhånden blev hel- eller halv voksne, og de ældre begyndte at flyve ud. »Bryggeriet« på Ny Carlsbergvej var blevet til »tårnet« på Lindevej som opholdsstue for Erik, mig og Olav, medens Adolf havde sit eget værelse og Elise og »Agga« var fælles om et. Dette store værelse på 1. sal, der tidligere var kaldt »blyanten«, indsnævredes i den ene ende ved underbygning til et spir, der nu er fjernet. Tanterne på Wilders plads havde til konfirmation altid foræret os et skrivebord undtagen Erik, der efter ønske fik en høvlebænk med værktøj, der opstilledes sammesteds. Mit er stadig i brug. Også en kuglevægt på 50 ti tilhørende Olav og mig var en tid anbragt der; heldigt at den aldrig blev tabt på gulvet.

Fars værelse nærmest entreen var fyldt med bøger og tilvæksten efter Krieger fyldte rummet på anden sal. Døren til dagligstuen, hvor mor og måske andre var om eftermiddagen og aftenen, lukkedes, når der kom besøg til ham eller der var pres på arbejdet. Klaveret i dagligstuen brugtes ikke meget af mor og af børnene kun af Elise. Nutidens tekniske apparater gas og telefon var ukendte. Samtaler måtte derfor foregå direkte mellem tilstedeværende personer, og besøg, der trak ud, kunne let blive tidsspildende og derfor uønskede. Men når far var ledig liggende på chaiselongen eller gående frem og tilbage på gulvet åbnede han sig og udtalte sig om mangt og meget, fordi han havde trang til den direkte meddelelse. Inde i byen d.v.s. i arkivet og Athenæum, læseselskabet i Hotel Royal, Ved Stranden, var han sikkert ret tilknapet. Fribilletten til Det kgl. Teater, der vistnok stod i forbindelse med bekendtskabet med skuespiller Emil Poulsen, satte han megen pris på. Han ville have haft godt af noget mere adspredelse som udøvende eller nydende musik eller kortspil ikke at tale om moderne litteratur, faglig eller æstetisk. I sin bedømmelse af Krieger påpeger han dennes begrænsninger, der dog delvis hang sammen med, at han dårlig kunne læse. Selv var han ikke alsidig, men hans åndelige bearbejdelse af erhvervet stof var vistnok usædvanlig. Han citerede Senecas omnia mea mecum porto: jeg bærer alt mit hos mig. Hans yngre ven den senere højskoleforstander Johan Borup gav mig et øjebliksbillede af ham: jeg ser ham en sommerdag i sort klædesfrakke med svingende skøder stryge ned ad Gl. Kongevej ud til Lindevej, jeg præjede, lagde til og vi talte sammen om et digt af Hauch. En sådan samtale var han til enhver tid rede til.

Ved afslutningen af Redegørelsen havde han bag sig fra de sidste år fortællingerne af Nordens historie og bogen om Griffenfeld, medens hæfterne af hans afsnit af Danmarks Riges Historie kort efter begyndte at udkomme; han havde dels udarbejdet dels gennemtænkt tidsrummet til 1864. Hans sproglige og formelle evne var på det højeste, og hans fortælleglæde var ikke aftaget. Sin skandinaviske interesse havde han fået tilfredsstillet ved

at skrive om Nordens historie, og han havde bragt bogen til sin velynder den store skandinav Krieger, der nåede at få den oplæst de sidste dage, han levede. Danmarkshistorien omfattede – taget så fyldigt som nævnt – det tidsrum, han fra begyndelsen havde set det som sit mål at klarlægge med dens fremhævelse af 1) Christian VIIIs alvorlige bestræbelser for danskhedens fremgang i Sønderjylland, 2) af det forhastede i Junigrundlovens demokratisering, 3) af den overdrevne og udæskende fordanskning i Melleslesvig efter treårskrigen og 4) af C. C. Halls sangvinske slaphed i styrelsen under Frederik VII. Også hans store interesse for åndslivet særlig det litterære kom deri til udtryk. I Griffenfeld havde han set den højtbegavede unge repræsentant for enevældens noget ensidige restaurering af landets styrelse, et skrøbeligt kar i moralsk henseende men en mand, der fuldt havde sonet sine brøst, så at guldglansen om hans værk atter kan lyse for eftertiden. Denne guldglans var det i det hele, som han selv ved sine ord og sit personligheds-indtryk havde lagt over de skikkelser og optrin han skildrede. Da han standsede, følte det derfor, at noget individuelt var hørt op. Et foredrag om Shakespeares behandling af kvindeskikkelser endte Georg Brandes med ordene: Og så kaster Fantasmus sin stav i havet! Fantasien er personligheden. Mellem historikere, der fremfor alt ville være nøgterne og konkrete, var han romantikeren, der så historien som sceniske optrin.

Titlerne på Redegørelsen og de dertil sluttede skriftstykker viser, at det var sit forfatterskab, han følte trang til at klargøre i sammenhæng med sin udvikling. Det var dets foranledninger og dets formål. Han fik meget tydelig sagt, at han agtede at forlade den politiske historie efter at have besvaret opgaven om grunden til vor ulykke i 1864; men tillige, at han havde et kulturhistorisk emne i sigte nemlig dansk-tyske åndelige relationer 1719-1848. På en mærkelig måde ville han derved vende tilbage til sit ældre åndsindhold; politisk var han utvivlsomt enstrenget national, åndelig var han nær ved at være tostrenget. Han havde rigtig regnet med, at den europæiske udvikling ville forandre magtforholdet til vor gunst. Når han også regnede med en genoptagelse af de ældre åndelige relationer, har de to store krige foreløbig forhindret en sådan genoptagelse.

Bidragende til hans lyst til at indånde en ny litterær atmosfære var tillige som før nævnt den megen kritik, han havde måttet imødegå dels vedrørende fru Heibergs bog dels vedrørende Christian VIII, og som han anså for fejlet og småtskåren. En lignende opfattelse havde han af historikeren Johannes Steenstrups årelange holdning overfor ham; dette lader jeg her ligge. Med alt dette og også trods nogle kævlerier med provinsarkivaren i København dr. jur. V. A. Secher er der ingen tvivl om, at han følte sig lykkelig ikke blot i hjemmets kreds men i sine forskellige virksomhedsgrene. Forsåvidt nogen har fundet, at de personlige optegnelser fra 1888 og 1895 gav udtryk for selvovervurdering og overmod, tror jeg ikke, at uhildede nutidslæsere, der er fortrolige med hans skrivemåde, får den opfattelse. Der

er tale om selvkritik, en frigørelse for faglig ensidighed og en dyb respekt for det historiske sandhedskrav.

Samtid og eftertid har ikke holdt sin anerkendelse tilbage. Hans bronzebuste (G. Hammerich) står i fri luft på gaden i Gråsten og foran landsarkivet i København (V. Bissen). På monumentet Modersmålet i Skibelund Krat gengives hans hoved ved siden af digteren E. Lembckes (N. Hansen-Jacobsen). Han findes på P. Krøyers portrætmaleri i Videnskabernes Selskab. Gipsbuster i Rigsarkivet og på Frederiksborg. Gravstedet er på Frederiksberg ældre kirkegård (3. 2, 348). Hans søn Erik gav tegning til stenen efter middelalderligt forbillede.

1927

A. D. Jørgensens enke, 1897–1937.

Ved sin mands død var mor 50 år og hun opnåede en alder af knap 89 1/2 år. Hun blev siddende i uskiftet bo dog efter nogen tids forløb med delvise udbetalinger og indtil videre i huset på Lindevej. Der tillagdes hende en ekstraordinær pension på 1200 kr. årlig (embedslønningen havde været

5600 kr). Der findes notater, ført frem til 1896, der oplyser, at indtægt ved undervisning sidst er ført op for 1879 med 360 kr. En liste over forfatterhonorar fra 1868 til 1896 viser for bøger og afhandlinger 36 337 kr.; som efterbetaling kom indtil 1905 ialt 8660 kr. Status for 1896 er opgjort til 76 465 kr., hvori indgik stående i huset 7900 kr., familieudlån 12 375 kr. og iøvrigt diverse aktier.

Hun fik tidlig den tanke at ombytte det større hus på Lindevej med et mindre hus i mere landlige omgivelser og med større have. Erik som havemanden var hendes rådgiver, Adolf og jeg var fraværende fra byen. De forhandlede med den ene af de to yngste kusiner fra Wilders plads, Julie, om køb af grund ved Nærum, og i eftersommeren 1898 efter hendes sommerophold på Fakse Ladeplads projekterede Erik indretningen af »Knolden« på denne grund, men så kom der et brev fra Julie om, at de efter nærmere rådførelse med deres bestyrer måtte trække sig tilbage fra den for dem altfor ufordelagtige handel. Dermed faldt planen om Knolden og efterlod brud for lange tider. Emma og Henriette havde stået på mors side.

Foruden planen om bopælsændring var der spørgsmål om ordning af efterladte bøger og papirer, om udgivelse af Redegørelsen og om Kriegers dagbøger. Far havde fra det tidspunkt i 1896, da han beskikkede sit hus, efterladt en udtalelse uden underskrift og datering, der efter indholdet var yngre end Redegørelsens dato 26. marts 1896. Der var ikke dengang sygdom eller særlig arkivspænding. I forbindelse med fuldførelse af det store historiske arbejde har han antagelig fået en herskende følelse af at være færdig med sin livsgerning. Overskriften er »Bestemmelser efter m.d.«, og den omhandler først et skifte efter hensidten i uskiftet bo samt en mindegave til Agnete på 3000 kr. Fordeling af personlige efterladenskaber overlades til mor. Om sine papirer udtaler han, at ældre ting eller samlinger ikke skal udgives, om Redegørelsen at »den senere kan udgives helt eller delvis men ikke i den nærmeste tid. Der sørges i så tilfælde for et nøjagtigt aftryk og omhyggelig korrektur«. (Manuskriptet er i mit væрге). »Senere kan et par af børnene gennemgå, hvad der ellers findes af manuskripter: det værdiløse som alle optegnelser og uddrag ødelægges. Vil nogen pålidelig historiker gennemgå de historiske tilløb, kan der træffes aftale derom og et eller andet trykkes, men en aflevering af det hele til et bibliotek ønsker jeg ikke. De filosofiske og religiøse udarbejdelser holdes tilbage, men kan ligeledes senere vises en eller anden til gennemsyn«. Han slutter således: »Mine breve kan derimod gøres tilgængelige, som I synes, nogle af dem kan vel fortjene at trykkes. Som det vil ses er de opbevarede kun et udvalg, og jeg tror ikke, at dette foreløbig bør yderligere formindskes. Kriegers breve bør gives til arkivet, om hans dagbøger har jeg nedskrevet bestem[melse] i første bind. Det er dog ikke værd at røre ved noget af dette før I er gamle nok til fuldstændig at overse de forhold, som herved skal tages i betragtning. Det haster ikke«. »Mine breve« betyder i arkivsproget »breve til mig«: Der er

tilgået privatarkivet i Rigsarkivet nogle sådanne f.eks. fra fru Heiberg og Krieger, tildels omtalt af mig, men udgivelse blev ikke foretaget. At »Kriegers breve« også omfattede fru H.s breve til ham, gik ikke straks op for mor. Der var breve til ham fra H. S. Vodskov. Disse blev senere efter anmodning af biblioteksmanden Carl S. Petersen givet ham til gennemsyn. Da han fandt dem uden interesse, blev de brændt. De angik vist væsentlig Vodskovs pengeforhold. Senere kunne jeg godt lide at have studeret dem nøjere. Jeg har senere i Rigsarkiv og Biblioteket eftersøgt afhandlingen om Pytheas, som jeg har haft i min hånd; dens skæbne er mig ukendt. Udgivelsen af Kriegers dagbøger hvilede som noget af en mare på mor. Men ved Aage Friis' initiativ kom der i 1911 en tilfredstillende ordning i stand. På Carlsbergfondets bekostning påtog han og hans ven P. Munch sig udgivelsen af bøgerne i afskrift af min søster, medens jeg på familiens vegne skulle føre et eventuelt kontrollerende tilsyn. 1920-25 fandt derefter udgivelsen sted, se iøvrigt foran. Jeg befriedes derved for enhver lænstillig om at påtage mig hvervet, hvortil jeg ikke havde tid, og som ville have oversteget mine kræfter. Ved udgivelse mange år efter af Kriegers breve til Dunker gjorde jeg tilstrækkeligt bekendtskab med hans hånd.

Sit personlige møde med læseverdenen ved Redegørelsens fremkomst ville han altså have udsat til nogen tid efter sin død. Vi ventede til 1901. Den kritiske og kølige stemning fra hans senere år – samtidigt med den varme stemning i det sønderjyske – lod til at være usvækket. Da derfor fars beundrer, dr. Hans Olrik, havde indsamlet breve fra ham og bad hende om tilladelse til at trykke dem, afslog hun og var ubønhørlig. Hun havde fået nok af pressens vrangvilje. Mange år efter udsendte Dansk historisk Forening i sit hundredår 1939 på initiativ af Aage Friis ved min søn Harald Jørgensen »A. D. Jørgensens breve«, hvori den Ollrikske samling var indlemmet, denne titel altså at forstå i ikke-arkivalsk betydning som breve fra ham. Olrik havde ret i at de virkede lettere end Redegørelsen og de supplerer i høj grad hans skrifter.

Bøgerne solgtes i partier på auktion, efter at være katalogiserede af biblioteksmanden Julius Clausen, der anbefalede af Bricka som uundværlig til dette arbejde. Bricka selv udførte uegennyttig sit udgiverarbejde med afhandlingerne og gik derved alt igennem. Der udsondredes en samling bøger angående Sønderjylland, formentlig erhvervede fra Krieger, og de foræredes til foreningen 2 Løver. De var i mange år magasineret i Studenterforeningen og gaves efter genforeningen af rektor H. P. Hansen, formand i 2 Løver, til bogsamlingen i Flensborg, der fremfor Åbenrå havde Hansens interesse.

I alt dette havde den ubetingede forskrift for mor været de bestemmelser. den afdøde havde truffet. Til fars historiske arbejder havde hun aldrig haft kendskab og havde ikke følt nogen interesse for dem. Dog kunne hun lejlighedsvis ytre sig skeptisk overfor os med hensyn til, om de nye opfattelser,

han kom til, ville have levedygtighed. Men det var altså på rent personlig basis, hun ytrede denne tvivl. Den æstetiske side af forfatterskabet vurderede hun og var f.eks. meget glad ved bogen om Ewald. Hun fattede som nævnt hurtigt planen om en bopælsændring, men der skulle dog gå 8 år, inden hun kunne skille sig af med Lindevej nr. 10 og endnu $\frac{3}{4}$ år inden hun drog ind på et for københavnere helt uvant sted, Himmelev sogn ved Roskilde fjord. Hendes utålmodighed var stigende men dæmpedes ved de udenlandsrejser hun kom ind på at foretage sig og som hun fortsatte med, efter at boligproblemet var løst.

Disse udenlandsrejser til syden blev efterhånden til mange og tildels af lang varighed: jeg skal begynde med at oplyse listen over dem efter breve og ind imellem om andre rejser.

Den første tur til Italien kom i stand 1. februar 1899 og foruden af Elise var hun ledsaget af Erik og hans jævnaldrende ven arkitekt Louis Jeppesen, der var sammen med dem de første to måneder. Udflugten varede fire måneder altså med hjemkomst omkring 1. juni 1899. Kort efter besøgte de Adolf i Bælum og mig i Skanderborg, var i Hirtshals og på Skagen. Tillige besøgte de Åbenrå ved tante Bahnsens begravelse med påfølgende skifte til lige med andre byer i Sønderjylland.

Efter et sommerophold i 1900 i Arildsläge ved Kullen finder vi dem igen i 1901 i Italien. 1. oktober er de i Rom, 27. februar 1902 skrives der fra Palermo og derefter forskellige steder på Sicilien. I marts 1902 er de i Rom og hjemme 1. maj.

Alene rejste hun ud i november 1904, boede i Rom sammen med en frk. Jacobsen, fejrede julen der og besøgte af Elise og hendes mand, havde også ophold i Taormina på Sicilien, gjorde derfra en afstikker med Elise til Tunis og var hjemme 17. maj 1905.

12. januar 1908 tog hun antagelig for et par måneder ophold i Rom og i Norditalien med besøg af Elise.

1909 fra januar til 2. april var hun atter i Rom og tillige ved Gardasøen. 7. juli 1909 tilskrev hun mig fra Gråsten.

Påny i 1910 rejste hun ud 1. november indtil juleaften med ophold i Firenze.

Efter flere års afbrydelse foretog hun endnu 4. januar 1921 en rejse til Nizza, hvor hun var i en pension uvist hvor længe. Ialt havde hun altså anvendt 2-2 $\frac{1}{2}$ år på disse sydlige ophold. En stor rejse foretog hun siden fra 1. april 1925 for at besøge sin søn Olav og hans familie i Forest Hills ved New York. Mange års indelukthed havde fået sin modvægt.

Bortset fra fars anfald af en ikke ondartet blindtarmsbetændelse for længere tid siden havde familiens sundhedstilstand årene igennem næsten altid været upåklagelig. Fars sygdom og død i 1897 havde da ramt hende som noget både uvant og indgribende. Hun tog imod det med fatning og skrev 21. oktober 1897 til mig: Tro bare ikke, at jeg beklager mig over den tid,

jeg var i fars sygeværelse, det var en dejlig tid, hvor vi var ene sammen, hvor jeg kunne føle, at jeg var noget for fader, som ingen anden kunne have været, hvor hver mine, hvert ord var som et kærtegn. Kunne jeg leve de uger om igen! Nu må jeg nøjes med at leve dem i tanken og det gør jeg nat og dag, men endnu kan jeg ikke forsoner mig [med], at fader blev taget fra os, dog jeg føler at jeg er nærmere ved at sige ske ikke min men Din vilje end jeg før har været. Den 4. november skrev hun: det er jo ikke så nemt at undvære fader, men den ene dag går og den anden med og ende får de dage. Hun havde kun kendt til sommeropholdene indenlands eller i Gråsten eller Skåne, sidst i Båstad i 1896, men nu begyndte børnene at røre på sig. Fra september 1897 var jeg i tre år ude som retsbetjentfuldmægtig, Adolf var fra juli 1897 til marts 1898 i USA som polytekniker, Erik havde i 1898 et ophold i Köln og derefter i Paris og sydtyske byer. I 1899 var Agga rejst hjem til Norge, og den nittenårige Elise hagede udad efter uddannelse. Oplevelsen med »Knolden« havde vist, at det ikke gik ganske glat med at skifte bopæl, og til Lindevej var der ingen køber.

Rejsen sydpå blev altså til en ferie, der udløste gemte kræfter hos hende og fornyede livsindholdet. Vel var jernbanen da bekvemmere end under den berømmelige tur efter julebesøget i Gråsten 1866 men dog et tungere befordringsmiddel end nutidens bil eller fly. Den 52-årige enke havde imidlertid bevaret den 19-årige ungpiges frejdige sindelag, og det holdt sig i hele perioden. En køretur på Sicilien, der må have været et kaos af tåge, regn, blæst og kulde, resumerer hun således: en grueligere redelighed skal man lede efter og fortsætter muntert om hotelmanden, der stadig lovede dem snart at nå til paradiso. Hun begiver sig ud på en milelang fodtur fra Rom til Albano og traver med rygsæk i højderne. Med hele turistens videbegærlighed kaster hun sig over seværdighederne, museer, kirker og ruiner. Først og sidst er det naturen og luften, der begejstrer hende og fremkalder idelige opfordringer til den hjemmenværende søn om at sørge for at komme ud i tide. »Fader havde fortjent at se meget mere af jordens skønhed, end han kom til«, skriver hun under opholdet i Nizza, og det kunne være rigtigt nok, men han levede i sin gerning og havde derfor næppe hendes modtagelighed. Med sin evne til indleven, og da hun efterhånden stiftede mange bekendtskaber i Skandinavisk forening og fru Dinesens pension i Rom betød samkvemmet med landsmænd meget for hende. Men søge at »danne hof«, som man sagde om Bjørnstjerne Bjørnson dernede, og som andre søgte at efterligne det, lå absolut ikke for A. D. Jørgensens enke. Hendes kritiske sans var altid vågen. Et eksempel på hendes umiddelbarhed, som familien ofte morede sig over, var, da hun – i forlegenhed for at få nogle guldmønter frem, der var indsyet i hendes kjoleliv – på gaden henvendte sig til en ung italiener, pegende på kjolelivet med ordet »coltella« (kniv), og i en port eller trappeopgang var han så elskværdig at sprætte op og lade hende beholde mønterne.

Allerede 30. september 1901 fik hun skøde fra Ole Hansen Pedersen på 3 tønder jord ved den fra Roskilde østpå førende landevej i Himmelev sogn og begyndte at beplante den. Den lange venten på en køber havde slidt på nerverne, men hørte omsider op, da hun i november 1905 fik en køber i foreningen af 1837 til forsømte børns frelse (købesum 34 000 kr. hvoraf 8000 kr. kontant) med fratræden i december. Arkitekt Louis Jeppesen satte straks i arbejde med at tegne huset, der fik navnet Skrænten efter onkel Georgs tidligere landsted i Tårbæk, og det svarede til grundens formation, der bestod af en højere og en lavere del med strand til fjorden. Salget fik et efterspil i villaejernes forsøg på at tvinge foreningen bort i kraft af servitutterne. Mor, der var flyttet hen i Frederik VI alle, konstaterer i sine breve med tilfredshed, at man ikke udefra mærker noget til de forsømte drenge. Michael Lunns søgsmål, der ivojrigt ikke kunne berøre hende, blev da også tabt. Huset stod færdigt i 1906. Som det ses, afbrød det ikke rejserne, men de blev kortere. 22. februar 1908 skriver hun: Jeg tænker meget mere på Danmark i år end ellers, når jeg er ude. Lindevej havde ingen tiltrækning for mig, jeg så det altid mørkt for mig i tankerne. Skrænten derimod vinker mig med sol og lys og jeg tænker nok, der er begyndt at komme blomster de første dage i april. 2. april 1910 skrev hun på Skrænten: aldrig i mine dage vil jeg være hjemmefra i marts, så er der allerdejljst. I november 1906 samledes alle de nærboende familiemedlemmer på Skrænten.

Under sit fortsatte ophold på Lindevej havde hun forstået at gøre det selskabeligt. Forskellige yngre personer fik midlertidige ophold der. Der var en søn Christian af Villars Lunn, Knabstrup, der senere blev østersforpagter, og den senere sønderjyske amtmand Refslund-Thomsen, der var bortvist fra tysk skole for demonstration mod Bismarck, og der var Christian Lunns søster Katinka, der døde ung, og en veninde af hende. Mor gjorde selskab med yngre akademikere fra Rom: Rafael Meyer, J. Lindbæk og biblioteksmanden Bjørnboe. Mens hun var ude, besluttede hun engang at skrive til Julie til forsoning; om det skete, ved jeg ikke, men nogen omgang kom ikke i stand mellem dem, dog i nogen grad med de yngre.

Derude i Roskilde, som det altid kaldtes, lykkedes det hende nu år efter år at samle hele familien: børn, svigerbørn og børnebørn til stadige besøg. Jeg og mine var bundne til Jylland og kom kun på sjældnere besøg. For de andre var det snarest en søndagsbegivenhed. Hun var altid fuldt optaget af familiebegivenheder eller af ting vedrørende ejendom eller have. Rask og rørig steg hun ned i cisternen omkring en stødhævert, der af og til gjorde hende knuder. Hun omgikkes forstanderen for Roskilde højskole Thomas Bredsdorff og hans hustru f. Lunn, men var ingen fjende af ensomheden. I Dickens romaner og strikkepindene havde hun selskab, blot der kunne skaffes en skikkelig medhjælp. I 1925 begyndte hun at lære engelsk med en lærerinde som forberedelse til Amerikarejsen. Hendes boligforhold blev ikke uforandrede. Sin halvfjerdsårsdag 1917 fejrede hun endnu med den da

samlede familie i det oprindelige i røde mursten opførte hus øverst på grunden. (Her kan indskydes, at det oprindelige børnetal 5 (foruden en tid plejedatteren) ikke kom til at gentage sig i børnenes familier, hvor tallet blev 3, 2, 1 eller 0. Hos mig var der i to ægteskaber 4 børn, hos min datter et fjerde ikke levedygtigt, men der var ingen ældre ugifte og meget få tidlige dødsfald). Men ikke blot bortsolgte hun dele af den lavt beliggende smallere del, hvor hun engang havde græsset får, men hun skilte sig senere efter udstykning i 1918 ved skøde af 24. februar læst 14. marts 1921 af med det røde hus med et stykke have (købesum 76 000 kr.) og fik derefter af Jeppesen opført et mere enkelt og i lyse farver holdt hus, oprindeligt tænkt kun til sommerbrug men af Erik forsynet med varmeindretning. Denne del af ejendommen havde hun endnu ved sin død, men hun forbandt hermed lejet ophold i København således under første krig i Fiolstræde 40 senere i Samsøgade. De to sidste vintre boede hun i en pension på Jagtvej, men måtte lidt over nytår flytte ud til Hanne Plum på Haraldsgave i Bagsværd, hvor hun døde 8. april 1937. Hun begravedes ved siden af sin mand.

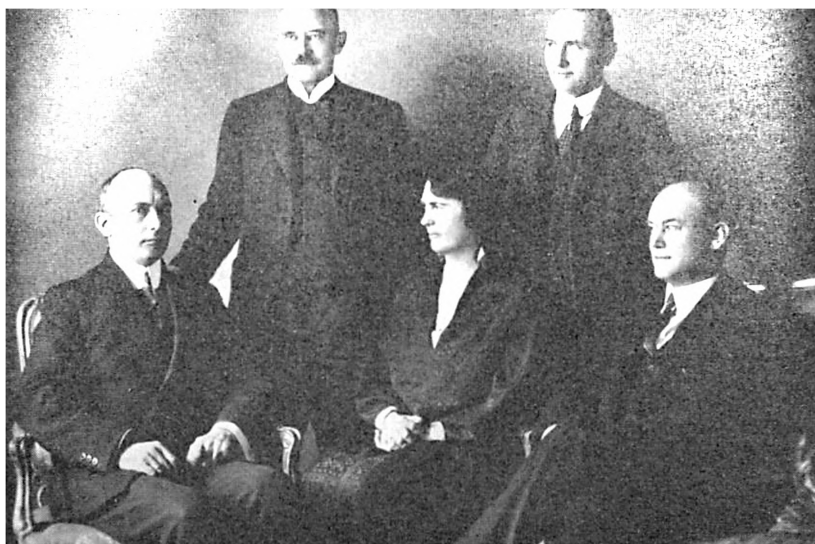
Adolf F. Jørgensen (1870–1963).

Jeg har nu omtalt familieskildringens grundlæggende ægtepar, og jeg har ikke kunnet afstå fra at gøre det med nogen udførlighed. De yngre medlemmer burde have nogen oplysning om ham, for hvem der er rejst mindesmærker i landet, og om hende, der i sin lange enkestand formåede at samle børn og børnebørn om sig. En noget lignende linie agter jeg at holde ved omtalen af de fem børn, hvoriblandt jeg selv, særlig vil jeg prøve at karakterisere mine tre afdøde brødre, alle dygtige teknikere men meget forskellige som de var. Jeg går straks til den ældste, hvis navn står ovenfor.

Adolf var 14 år, da vi flyttede ind på Lindevej, hvor han fik sit eget store værelse, medens hans tre brødre i alderen 12 1/2, 10 og 8 1/2 år fik soveværelse sammen i toppen på 2. sal og opholdsrum i tårnværelset. Dette markerede hans fremstående stilling i flokken. Han bar ikke for ingenting farfaderens og faderens navn og var en fordelagtig modsætning til onkel Asmus' ikke helt vellykkede søn, fætter Adolf, der måtte forlade Sorø akademi, ikke gik ind i forretningen og endte på søen. Far havde gjort ham til sin repræsentant overfor de yngre, og det forstod alle. Ved sin fars begravelse i 1883 tog far ham med og lod ham bære hæderstegnet på en pude. Derfor var han kun halvvejs deltager i adspredelserne i det fjerne Vesten, hvor Erik var den opfindsomme. Han følte sig som den voksne, den forstående, den åndsoverlegne, og det holdt sig gennem hele livet. Han havde

sans for det ordnede og hæderlige og var mere iagttagende end fremfarende. Far udtalte sig meget til ham. I skolen viste han anlæg for matematik og fysik og tillige fransk, hvori han var skolebestyreren Larpents yndling. For historie havde han derimod afsmag og visse partier opgav han blankt at sætte sig ind i. Han blev student i 1889, og han og jeg gjorde derefter med morbroder Henning i Randers en fodtur tværs gennem Jylland til Bovbjerg og tilbage til Århus. Han tog filosofikum hos Høffding og læste psykofysik hos A. Lehmann samt begyndte polyteknisk studium som bygningsingeniør først i den gamle anstalt i Studiestræde derefter i den nye bygning. Medlemskabet i Studenterforeningen ombyttedes snart med et i Industrieforeningen, så der kom han ikke til at gøre mig selskab, han blev medlem af 2 Løver og akademisk skytte i 3 halvår. I 1893 var han med Erik på landmåling i Hjortekærshuset, igen i 1894 ved Refsnæs og blev i vinteren 1894-95 cand. polyt. Han passede iøvrigt sine ting hjemme og drev som overgang lidt undervisning. Han fik nu plads som ingeniør hos jernbaneentreprenør Laurits Petersen, der anlagde Vejle-Vandelbanen; det varede til foråret 1897, hvorpå han søgte videre uddannelse i udlandet. Med en understøttelse på 1400 kr. af Larsens legat afrejste han i juli, og jeg husker, at far var bevæget, da han, ledsaget af mig, fulgte ham til den gamle bane-gård. Adolf sagde senere, at far under et ophold i Vejle havde gjort indtryk på ham af betydelig svaghed. Over Hamborg, hvor han traf Erik, der besøgte havebrugsudstillingen, kom han til London og over Liverpool til New York, hvor han arbejdede 8 uger på fabrikken Hekla; senere ophold var i Pittsburg og Chicago og han var igen hjemme i marts 1898. Han arbejdede nu på Østre Gasværk til 1. juni, da han fik plads som kontrollerende ingeniør ved Ålborg-Hadsundbanen. Han fik præmie for en teknisk opgave (hejseapparat) og efter ophold i Ålborg blev hans station fra september på kroen i Bælum.

Jeg sad på den tid i Skanderborg som by- og herredsfuldmægtig og kom i besøg hos ham i en postal dagvogn, ført af en kusk i rød spidskjole og forsynet med horn, helt igennem svarende til det indtryk, stedet gjorde. Et brev af 2. november 1898 om »Bælumiana« tilstår, at der på denne årstid og da arbejdet nordfra knap er nået til hans strækning, bliver Bælumsk kedeligt i længden. Han har truffet sin gamle geografilærer som provst på stedet, og hos ham spiller alle klaver. Selv har han forsøgt sig på violin, men, fortsætter han, »jeg har foretrukket at få mig en mandolin, som er meget lettere at traktere, men ganske vist heller ikke er så »ædel« – Hvad? tror jeg ikke slubberten siger »serenader!« Tror du der kan være serenader i Bælum?» 22. marts skriver han, at arbejdet nu har tiltrukket en masse »bøster« i kroen. »De har deres eget rum, som aflåses hvergang nogen går ud eller ind, og med en lem i væggen til forsyning med det nødvendige. Det er ganske fabelagtigt, hvad spektakkel de kan lave«. Forleden havde en ingeniør en aften i plantagen af tre af disse »bøster« fået bibragt en bule fra

1927

A. F. Jørgensen E. Erstad-Jørgensen
T. G. Jørgensen Elise Koppel O. E. Jørgensen

pande til nakke. Han afbryder her brevet med følgende humoristiske øjebliksbillede: Så i dette øjeblik kom den stærkeste af dem alle – Klintrup – her ind. Han har virkelig 16 kr., som vi i en heldig stund fik fra ham. »Lad mig få min' peng'«. »Nej, i aften er De jo fuld«. »Fuld«!?! og Klintrup »går lige« frem og tilbage på gulvet. »Ja ja, når ensenøren siger det, så er jeg også fuld«. Jeg viser ham, at jeg har pengene endnu, men nu kan han ingen få. »Så giv mig no'en lusinger, fordi jeg er sådan et svin –«. Han kan godt huske, jeg har givet ham 50 øre, og »må jeg tage tyve af de andre hen foran Deres dør og klø dem allesammen, så at De kan stå og se på det?« »Nej tak, Klintrup«. »Mo a da it fo mi peng? Så smid mig ud, hr. ensenør«. Han synes at have kunnet finde den rette tone overfor disse mennesker, hvoraf mange, som han siger, er nøjsomme ved at leve deres meste tid af vand og brød. Selv hyggede han sig i kroen ved at få opsat tapet og forhæng i afstemte farver og med sin mandolin spillet efter gehør samt ved at tegne og male. Som omtalt modtog han i sommeren 1899 besøg af sin mor og søster og var tilfreds ved at vise dem, hvorledes han havde kunnet indrette sig. Siden var København mest hans arbejdsplads først fra foråret 1900 i firmaet Nyboe & Nissen (stokere til indfyring). Da han 1. juni 1906 forlod dette firma, ægtede han samtidig Emilie Christine Willumsen f. 1. juni 1879, ansat sammesteds, datter af snedker J. W., København, og gjorde

bryllupsrejse til Paris og Venedig. I et par år var han efter arbejde ved anlæg af Kongsdal cementfabrik beskæftiget ved opførelse af Ørstedværket for elektrisk kraft og ved en spandefabrik, der gav ham forbindelse med direktørerne M. Dessau og Ivar Knudsen. Derfra ansattes han 1. januar 1911, 40 år gammel, i firmaet Burmeister & Wain som bygningsingeniør, og der blev han.

Til denne store virksomhed følte han sig fast knyttet fra 1920 som overingeniør og det var hans stolthed at tage del i den store fremgang, som den netop på denne tid kom ind i. Sin meste tid kom han til at virke under direktøren for skibsværftet på Refshaleøen Ejnar Bondegaard. Ifølge stat for civilingeniører havde han betegnelsen overingeniør men brugte betegnelsen ingeniør. Hans arbejde bestod ikke i afhændelse af produktionen, hvortil en mere robust personlighed vel var bedre egnet. Det bestod i forvaltning af beholdninger, indretning af rum for lagre, af kraner, af opholdslokaler for arbejderne, indretning af regnskab m.v. Det navn »Spare-Jørgen«, hvormed han hilstes, svarede han ikke til efter de store summer, der gik gennem hans hænder. Fuld teknisk kapacitet, orden og udpræget redelighed gjorde ham til en af de solide støtter, som en direktør behøver. Nogen utilfredshed med et personskifte spillede ind ved hans vistnok overraskende beslutning om at gå i 1938 to år før aldersgrænsen. Han tog sig rekreation på en to måneders rejse til Capri. Enkemand var han blevet i 1928, og han boede siden 1914 i det af ham opførte og indrettede hus på C. F. Richsvej nr. 51. Eneste barn var sønnen Jens Adolf, der uddannedes i hans spor som teknikum-ingeniør i maskinfaget.

Da han ikke gik ind i anden virksomhed, var det et langt otium med mange solbeskinnede dage – forsåvidt verdenskrig og efterkrigstid tillod solen at skinne – der blev ham til del. Nævnes må dog, at Emilies nervesvaghed havde været både langvarig og alvorlig. Både på Richsvej og på den første bopæl, Falkoneralle nr. 20, havde blomsterhaven spillet en stor rolle for Adolf og Emilie og haven var stadig en stor interesse for ham. Dertil kom sommerrejserne. Talrige gange var Kullen målet og mange gange gik turen til Tyrol. I 1939, der var sidste rejse, havde han påny været på Capri og kom hjem med sidste tog gennem Tyskland før krigen. Udover familieomgang dyrkede han ikke selskabelighed heller ikke omgang med gamle skolekammerater, men modtagelsen hos ham var altid venlig og interesseret. Skulle der holdes tale ved en familiefest, svigtede stemmen ham let. Hans i det ydre upåvirkelige mine kunne ikke dække over hans meget følsomme sind. Med et barokt lune kunne han godt lide at vække munterhed. Han fulgte stadig med i den tekniske udvikling og bevarede endda interesse for den rene matematik, så at han kunne stå op om natten for at tumle med et problem. Interessen bredte sig til astronomi og atomfysik. I 1956 fandt han at måtte simplificere sin husførelse, han solgte sit hus og i pensionen Constantia i Charlottenlund fik han på 3. sal mod Strandvejen

værelse nr. 8. Jeg boede med min kone sammesteds i stueetagen med forplejning i pensionen. Her befandt han sig særdeles vel, og vi kom altså i nærmere berøring. Det havde tidligere været en hovedinteresse for ham at tegne og male dels landskaber eller bygninger dels dekorative emner, og han fortsatte deri med utvivlsomt talent traditionen indenfor den Peder-senske slægt (tegnemesteren i Sorø og i sidelinie Vilhelm Pedersen (H. C. Andersens illustrator) og sønnerne Viggo og Thorolf samt Margrethe Svenn-Poulsen). Hans oplag af udførte arbejder var stort. Det tillod hans øjne ham efterhånden ikke. Han havde også særlig efter Emilies død dyrket musik med stor forståelse og havde et stort pladearkiv. Det skilte han sig brat af med ved indflytningen, forærede noget bort ganske tilfældigt og tilintetgjorde resten. Da han på Constantia ikke længere havde fornøjelse af mandolinen, nøjedes han ikke med at lade den hænge, men skar den i stykker med sin lommekniv og bar stumperne til affaldsskuret. Hans pårørende kendte godt denne hans forkærlighed for den øjeblikkelig effektuerede forandring. Radioen erstattede ham nogenledes læsning. Efter kort svaghed døde han 16. oktober 1963 (urne ligesom Emilie på Mariebjerg).

Som dreng forklarede han sine yngre brødre, at bibelhistorien ikke var til at lide på. På Constantia fik han engang af en ham ubekendt kvinde stillet det massive spørgsmål: tror De på Gud? og besvarede det i samme ånd med nej. Samlet med familien efter min kones bisættelse i 1962 ytrede han i en optimistisk tone: ja, de døde har det nu bedst. Det var hans positive standpunkt.

Børn: Jens Adolf f. 13. oktober 1913, ingeniør i Ålborg g.m. Karen Johanne Hansen f. 26. august 1915, datter af bager H., København. (Børn: 1) Bodil f. 12. april 1944, børnehavelærerinde, Ålborg, 2) Jes f. 14. september 1948, uddannet på skibsværft).

Erik Erstad-Jørgensen (1871-1945).

Erik gik gennem Schneekloths skole og forlod den i 1888 med en præliminæreksamen i realklasserne. Det var skønnet, at han ikke havde læsehovede, og far ville ikke »fylde huset med dårlige studenter«. Far gengav en ytring om ham af gamle Schneekloth (død december 1882): at de drenge, der var noget uregelmæssige, havde størst pædagogisk interesse, og denne egenskab havde Erik altså. Jeg husker, at han ikke helt igennem var gode venner med skolen. Han havde bl.a. mærkelig vanskeligt ved at lære at stave rigtigt, og i nutiden ville han måske være betegnet som ordblind. I flokken hjemme hørte han til de »to store«, mens jeg hørte til de »to små«,

men jeg tror, han sluttede sig mere til mig end til Adolf. Han havde sin høvlebænk og sine potteplanter, sine hvide mus, kanarieflugt og sumpskildpadde, han var blandt legekammeraterne på Lindevej og gik i danseskole. Han var bedst skåren for tungebåndet i hjemmet og var også selv blevet klar over, hvad han ville være. Husets have, der ikke gartnerisk interesserede os andre ret meget, havde givet ham inspirationen, når han beskar vranker og bandt dem op. Han ville være gartner, og det blev han. Han blev derfor den første, der flyttede ud, idet han straks blev elev hos herregårdsgartner Vesterby på Fuglsang, Lolland; derfra besøgte han i 1890 os andre i Bisserup, hvor vi holdt sommerferie. Han gjorde turen på tohjulet cykel med stort forhjul. Han var meget tilfreds med alt det nye, men stillingen som herregårdsgartner med dens afhængighed af et herskab ville han ikke lægge sig efter. Samme sommer kom han for to år til Rosenborg gartnerlæreanstalt hos slotsgartner Paludan. I 1892 var jeg med ham en tur til Lolland, Falster og Møn, hvor vi så på herregårdshaver. Derefter flyttede han hjem og begyndte på den nærliggende Landbohøjskole at læse til havebrugseksamen, som han tog i 1894. Jeg husker en tur derefter sammen med ham til Bregentved og Gissfeld for at søge arbejde. Medens hans brødre sad på samme sted i den fortsatte studielæsning, bevægede Erik sig under mere skiftende forhold. Han stødte overalt på mennesker af interessante typer og fortalte gerne om dem. En af dem var grosserer Reinhold W. Jorck på Østerbro (Jorcks passage), en mand der blev rig ved sparsommelighed. I mellemtiden fra 1894 til juni 1895, da han mødte i Kastellet som menig af fodfolket indtil maj 1896, fandt han ikke fast arbejde. Han omgikkes havebrugsfolk og begyndte at modellere buster i ler og voks dog vist uden egentlig at tænke på kunstnerbanen, ligesom han projekterede offentlige pladser. Men da han efter soldatertjenesten, hvor han nu atter var hjemme, begyndte at tegne hos landskabsgartner Glæsel og fik særlig smag på anlægsgartneri, blev han klar over, at han hertil behøvede videre kunstnerisk uddannelse. Han begyndte derfor på brødrene Vermehrens forskole til Kunstakademiet, gjorde en lille tur til Berlin, og i efteråret 1896 kom han ind i Akademiets arkitektklasse, hvor han var til foråret 1898. Han havde i 1896 arbejdet ved en haveudstilling i Tivoli og for tanterne Barfred-Pedersen på Aggershvil; i juli 1897 var han en tur til en havebrugsudstilling i Hamborg. Efter tegneøvelserne arbejdede han en kort tid i de offentlige haver i Köln. Han skriver derfra: Det tyske havevæsen står nok meget højt, men der er alligevel noget skabelonagtigt ved det meste; sådan skal en plæne være og sådan en gruppe, og de unge landskabsgartnere her ved ganske bestemt, hvordan alting er og skal være; og når jeg foreslår, at det ville være smukkere sådan eller sådan, så får jeg altid det svar, at sådan er det rigtigt men hvorfor det ved de ikke. Jeg tror næsten, at menneskene i en stor nation bliver lettere snæversynede end vi fra et lille land, for de har nok i sig selv, medens vi altid må søge ud ... Derpå kom der med støtte af Classens legat en udenlandsrejse for at se på

haver i Paris og sydtyske byer, hjemme arbejde på Villars Lunn's gård Aggersvold og det tidligere omtalte projekt for mor »Knolden«. I to måneder fra 1. februar 1899 ledsagede han mor på hendes første tur til Italien, og hjemkommen havde han med kontor på Lindevej flere arbejder.

Han havde altså nu etableret sig som privatiserende i anlægsgartneri og kunne fra sin udgang af skolen se tilbage på en lang praktisk og teoretisk uddannelse, som, da han også havde hjemmets støtte, havde ladet ham holde et roligt tempo, og hertil var kommet orientering i udlandet og uddannelse i tegnekunst. I januar 1900 kroner han denne start med udgivelse af den lille bog Villahaven dens anlæg og vedligeholdelse, 116 sider med tre planer, der kom på Nordisk Forlag, hvis leder Ernst Bojesen havde stillet ham opfordringen, som nr. 12 i forlagets bibliotek i 2000 eksemplarer. Han begynder med at sige, at pladshensyn har bestemt ham til mere udførligt at omtale de for havens anlæg bestemmende hensyn men kun i korte træk de almindeligste arbejder ved vedligeholdelsen. Dette er sikkert velbegrundet, og det lægger en hovedvægt på omtalen af de æstetiske hensyn. Straks idet forfatteren går til valget af terræn for en villahave dels grundet i havens beliggenhed dels i jordens beskaffenhed, mærkes det grundige kendskab til de mangfoldige hensyn, der kommer i betragtning, og evne til at ordne sammenspillet mellem dem. Læseren følger ham gerne, når han derefter går til havens anlæg og de historiske stilarter. Af disse fordyber han sig i renæssancehaverne og de franske fra enevælden. Et par brudstykker må anføres:

I renæssancehaverne – som i alle før rokokotiden – er den rette linie og de plane flader næsten enerådende, og dette i forbindelse med den gennemførte terrasseinddeling og deraf følgende rigelige anvendelse af trapper og murværk, er i det ydre det, der mest adskiller renæssancens haver fra de moderne »engelske«.

Når man derimod sammenligner renæssancehaverne med haver i »fransk stil«, d.v.s. den havestil, der udviklede sig af renæssancens navnlig ved Le Nôtres storslåede anlæg for Louis XIV, så er det hverken de lige linier eller terrasserne, der gør forskellen – begge dele findes også her – ; men det, der giver den italienske have sin karakter, er den inderlige forening af arkitektur, skulptur og maleri, der på en uovertruffen måde er sammenvirket med Italiens prægtige natur, idet denne drages ind og benyttes; dens floder og kilder til sprudlende springvand, brusende kaskader og spejlende damme, dens pinier og cypresser, dens orangelunde og stedsegrønne ege som mørke løvmasser til baggrund for hvide figurer af marmor, for vaser og balustrader; og de fjerne, blånende bjerge er føjet ind som billeder, der ses fra terrasserne og fra paladsets farveprægtige loggia.

Meget af det ydre apparat genfindes i Louis XIV haverne; men stilen, karakteren, stemningen, eller hvad man vil, er en ganske anden ...

Når den italienske fyrste samlede sit selskab af kunstbejstrede og videnskabsdyrkende mænd og kvinder og drog ud til sin villa i Albanerbjergenes

vinegne, hvor de tilbragte dagene og de stjernelyse nætter med samtale om naturens kræfter og evige skønheder, så valgte han dette sted, fordi han ville leve i den natur, de dyrkede og elskede, og derfor lå paladset i den skønneste egn, derfor var der de vide udsigter, og derfor fik pinien lov at bære sin tunge krone, som den ville; og alle de andre træer fra Italiens bjerge var plantede herud, voksede frit og bredte deres skygge over veje og gange, medens solen brændte ude over Campaniens sand.

Når vi så herfra går til Frankrig i det syttende århundrede og ser Louis XIV træde ud af Versailles slot med sin stab af underdanige hofmænd i de mægtige puderparrykker, de prægtige klæder, med hvide silkestrømper og guldknappede stokke, hvor helt anderledes er så ikke dette selskab? Og haven var skabt for disse mennesker, var anlagt af en mand i følget, og da den var udført med stor kunst, var den ganske naturligt et udtryk for samtidens ideer, ligesom selskabet selv med parrykkerne, snørelivet og de høje hæle.

I Versailles går alt ud på at forherlige herskeren, »le soleil«, ham, hvorom alt drejede sig ...

Deri ligger den store forskel imellem det 16. og 17. århundredes haver, at man i de første søger til naturen for dennes egen skyld; man glædede sig over træernes naturlige vækst, over det frie dyreliv, man dyrkede urter for deres duftende blomster og bevarede alle de smukke udsigter til landskabet; medens den franske have netop vil tvinge naturen ind i alle vilkårlige former, således at det enkelte planteindivids ejendommelighed ganske udviskes. Træernes skønhed netop som det, de er, levende væsener, der spirer frem af frøet og vokser sig store, har deres barndomstid, deres ynglingeår og derpå udvikler sig i det fuldvoksne træs karakteristiske form, for endelig at sygne hen og dø, den skønhed var der ikke den fjerneste tanke for i de franske haver ...

Det kom så i det attende århundrede til et fuldstændigt omslag, så stærk og absolut en strømknæntning, som næppe nogensinde er sket inden for nogen anden kunstart, idet den nye retning ikke anvendte noget som helst af den havekunst, der igennem mange århundreder havde udviklet sig til den »franske stil«. Dette udvikles nærmere, og nutidens standpunkt betegnes som en mellemting mellem de to skildrede stilarter.

I samme alder som sin far, da denne udsendte sine første afhandlinger havde Erik med en lignende varm fordybelse og sikker kunst skildret sit fags historie. De europæiske prototyper for havekunst indeholdt for ham den skole, der måtte være førende og altid holdes i erindring, når de oprettede et vekselforhold mellem det gartneriske anlæg og den bygning eller overhovedet arkitektur, hvortil det sluttede sig.

På titelbladet til Villahaven kaldte han sig E.Erstad Jørgensen; han anførte altså for at karakterisere sig sit mellemnavn, som han i 1904 fik legaliseret som del af efternavnet. Og endvidere kaldte han sig efter tysk og

svensk forbillede havearkitekt, som den første herhjemme, der brugte denne betegnelse, iøvrigt fra 1916 i flæng med anlægsgartner, hvilket også er slået igennem; hans læremester F. E. Glæsel (1858-1915) holdt på betegnelsen landskabsgartner. Vi fortsætter i Villahaven og glæder os over den levende beskrivelse og bedømmelse af anlæggets forskellige sider. Ofte må forfatteren påpege forskellen mellem anlægene i den store historiske stil og i villahavens små forhold. Forskellige havearbejder og blomster i haven udgør de sidste afsnit. Det er sammentrængt og kyndigt, og forfatterens behændige sprogform lader det aldrig blive kedeligt.

Men han lod det ikke blive ved dette ungdomsarbejde. Skrivelysten lå ham i blodet og en påvirkning fra hjemmet er nærliggende. Han havde ikke syslet med litterære ting men jeg husker meget godt, hvor optaget han var af forfattere som J. P. Jacobsen, Holger Drachmann, den symbolistiske Johannes Jørgensen og den pågående Johs. V. Jensen. Inden næste bogs fremkomst kunne han ganske vist have fejret jubilæum som en efterhånden førende mand i faget. Det var bogen *Anlægsgartneri*, der i 1926 udgaves af alm. dansk Gartnerforening. I denne gentages i større udførlighed og med mange illustrationer det historiske afsnit om stilarterne. Sin demokratiske indstilling holder han ikke tilbage, når han omtaler, hvad der gik med til stormændenes haveanlæg. Af pladshensyn måtte de hertil anvendte 70 sider udgå i bogens 2. udgave 1939, 324 sider. Efter hvad han skrev i forordet, var bogen det første forsøg her hjemme på at skrive en lære- og håndbog i dette særlige fag. Dernæst må nævnes *Hirschsprungs Havebog*, hvis 4. udgave udkom 1950 altså efter hans død færdiggjort af hans søn Troels Erstad hvis navn derfor også står på titelbladet som medredaktør, skønt også han da var afgået ved en tidlig død. Der er ialt opført 11 forfattere til ialt 17 afsnit, hvoraf Erstad-Jørgensen tegner sig for afsnit om Haveanlægget, Plante materialet, Træer og Buske og Træer og Buskes Behandling, 142 af 499 sider. Disse bidrag er nu revideret, således som det overhovedet havde været tilfældet i de forskellige udgaver. Endelig udgav han i 1939 på samme forlag den lille bog *Vandhaven*, dens anlæg, planter fisk m.m., med 65 illustrationer som tegn på, at han stadig var med ved alle fornyelser indenfor faget. Den centrale plads, disse bøger indtog i faglitteraturen, er den bedste anbefaling af dem. Udover dette og afsnit i lærebøger af andre leverede han talrige fagmæssige bidrag i tidsskrifter og dagspressen, se nærmere nedenfor.

Varigheden af hans virksomhed nærmede sig de halvhundrede år; derunder indgik der et nokså bevæget tidsrum med to årelange verdenskrige, der stærkt påvirkede vore forhold. Til sin blomstring krævede hans fag jo gode økonomiske kår i samfundet, både når det drejede sig om, at stat, kommune eller menighedsråd skulle være villige til og istand til på demokratisk vis at lade den bearbejdede natur bringe sine gaver af sundhed og skønhed, og når den velstillede privatmand ved haveanlæg omkring sin velbyggede ejendom skulle gøre noget lignende til bedste for sig og sin kreds.

I begge henseender var han særdeles heldig og han havde aldrig grund til at tænke på herregårdsgartnerens betryggede tilværelse. Tværtimod kom han til at opleve herremandsstandens økonomiske tilbagegang. Denne stand – det må historisk anerkendes – havde med sine parker og væksthuse bidraget betydningsfuldt til at holde gartnerfaget på et »højt og hæderligt standpunkt her i landet« som I. C. Jacobsen skrev om ølproduktionen. Stort set var der en stor og udbredt gartnerisk fremgang i hans periode, og det var ikke blot med at anlægge betegnelsen havearkitekt at han var foregangsmand. I Danmarks Kultur ved Aar 1940, V 40 (1942) påpeger lektor Frode Sørensen, at de kostbare privatanlæg af haver florerede i en kort periode efter første verdenskrig og stillede havearkitekten store og forfinede opgaver. Men de store vedligeholdelsesudgifter medførte, at adskilligt af, hvad der opstod, snart efter smuldrede. Som de betydeligste havearkitekter af den lidt ældre generation nævnes her Edvard Glæsel, Erstad-Jørgensen og G. N. Brandt. Efter disse almindelige bemærkninger vender jeg tilbage til hans ungdomsår.

Under mors anden langvarige Italiensrejse oktober 1901 til maj 1902 forlovede Erik sig med Astrid Gudrun Rafn, f. 17. februar 1883, datter af skovfrøhandler Johannes Hendrik Rafn (1854-1935) og hustru Olufa N. D. Olsen (1859-1941) på Frederiksberg. I denne dygtige og sympatiske, desværre af døvhed hæmmede mands hjem kom han sammen med ældre fagfæller, navnlig professor ved Landbohøjskolen A. L. Brun (1858-1923). Af Astrids yngre søskende blev Sigurd mejerist og rejste til Rusland, de to søstre Helga og Ragnhild blev gift, den første med juristen Stamm, sønnen Haakon fortsatte forretningen. Familielivet her betød meget for Erik. De blev gift 2. september 1902, bryllupsrejse til Stockholm og på hjemvejen arbejde med en direktørs have udenfor Malmö, bopæl Fjords alle 18.

I 1904 finder vi ham på krigsstien i P. Munchs radikale tidsskrift *Det ny Aarhundrede*, 1. årgang 2. bind med artiklen »Charlottenlund park«. Det, der mere end alt andet gør livet i en storstad lyst og tiltalende, siger han, er den rigelige og velberegnedede anvendelse af træer og blomster enten som skyggefulde alleer, som parker og haver eller som blomstersmykkede pladser og torve. Med tal påviser han, hvor lidt der i København i sammenligning med andre større byer ofres på dette formål. I Charlottenlund skov er den økonomiske interesse i at gå frem efter forstlige hensyn skyldt i, at egetræerne, som der fra begyndelsen er lagt vægt på, fortrænges af bøgetræerne. Han gennemgår nærmere, hvordan det tager sig ud og konkluderer: kampen mellem bøg og eg bør standses snarest muligt, da hver dag forringer de muligheder, som få års fortsat vanrøgt vil ødelægge. Han blev imødegået af overførsteren, den som forstmand højt ansete kammerherre Peter Erasmus Müller (1840-1926), der anså det for sin pligt at rette nogle urigtigheder. Det væsentlige heri var, at skoven ifølge planen af 1861 ikke dreves rent forstligt men som lystskov og med anerkendelse af egetræernes høje værdi fra dette synspunkt særlig i den sydlige del af skoven. På grund af publi-

kums hærværk er det umuligt at lade den underplantning, som egen behøver, bestå af blomstrende vækster, hvorved bøgen får indpas, og at foretage indhegninger var man hidtil veget tilbage for. Men han hævder, at der stadig arbejdes på at værne om egen, som også han vurderer højt. Dette af fødte en uddybelse af kritikken. Forsåvidt der også var henvist til, at slotets beboere, daværende kronprins Frederik (den ottende), måtte værnes mod indblik, fandtes de nuværende højstammede træer lidet egnede. Illustreret med fotografier går havearkitekten hele feltet nøje igennem og påviser, hvor hårdt egen ofte trænges, så at dens krone klemmes inde og hovedgrene går ud. Tanken om indhegning mener han ubetinget bør tages op ligesom i udlandet. Da kammerherren ikke udtalte sig yderligere, var det meget urbane ordskifte dermed afsluttet. I hvert fald i de senere år vil man finde mere luft mellem træerne og friere udsyn, der anvendes både indhegninger og nyplantning af eg.

I et brev af 8. december 1906 skrev han: Angående mig selv og mit arbejde kan jeg berette, at det for tiden er lutter jødehaver, der beskæftiger mig. For menighedens ypperste gehejmeetatsråd I. Glückstadt anlægger jeg en have på 14 tdr. land i Søllerød, foruden at jeg omlægger hans gamle have ved Carlsminde sammesteds. For hans søn af firmaet Max Levy & co. arbejder jeg i Skodsborg, hvor jeg nylig har afsluttet et anlæg for direktør Jacob Meyer. I Sverige har jeg et større anlæg på en herregård ved navn Charlottenlund, der ligger ved Ystad og som ejes af en Lachmann, der har tjent sig en formue på sukkerfabrikation. Haven er 24 tdr. land, og jeg får ham nok til at lave andet. Hans årsindtægt er 365 000 kr., så han har råd til det. For svineslagter direktør Heymann anlægger jeg en have ved Tuborg på 1½ tdr. land og jeg arbejder endvidere for direktør Elsass og professor Salomonsen. Af »kristne« kunder har jeg dog også en del, hvoraf en excellence (Deuntzer) og flere der er vel forsynet med gods og guld. Han var på ingen måde jødefjendsk, men han havde ligeså megen interesse for de forskellige mennesketyper som for forskellige vækster og blomster, og efter den liste han kan henvise til, havde han her et vist studiemateriale. Supplerende nævner jeg et brev af 1. februar 1908, hvorefter han har »godt at bestille, blandt andet tegner jeg på en park til Roskilde (10 tdr. land). Glückstadts park udvider jeg med 15 tdr. land og jeg har mange mindre haver i gang«.

En gennemgang i enkeltheder af denne virksomhed ville ikke lade sig foretage, selv om oplysningerne var forhånden. Bladet Politiken, den avis han nærmest havde forbindelse med, bragte udtalelser ved hans 60 års og 70 års fødselsdage, der noksom viser det. På spørgsmålet ved den første lejlighed om, hvor mange haver han i årenes løb havde anlagt, svarer han ialt ca. 1500 større og mindre haver og parker; antallet af kunder kunne han opgive ganske bestemt, det var 1250. Anden gang spurgtes han, om han interesserede sig for de mange mennesker, han kommer i berøring med. Han

svarer, jeg har tallet på dem, 1400; men noget nærmere personligt forhold til dem havde han ikke. Forretning var et, familieliv et andet. Anvendelsen af frokoster og middage i forretningsøjemed fandt han en kedelig måde. Et lille elegant hæfte, der bl.a. bringer billede af buksbomanlæg omkring statuen på Kongens Nytorv, anlagt 1908, nedlagt 1943, viser hans forretning delt i en afdeling for anlægsgartneri og en afdeling for vedligeholdelse, denne sidste omfattende otte lokale underafdelinger for det nordøstlige Sjælland. De skiftende økonomiske forhold var jo bestemmende for havekunstens kår. Under første krigs pengeregighed strømmede bestillingerne ind ofte til vældige haver. En dengang kendt vekselerer ofrede 300 000 kr. på en park, der senere måtte udstykkes; der eksisterer derfra et billede af jordarbejdet med 90 arbejdere stillet op med deres trillebørene. Man talte dengang om Strandvejens millionærhaver, men i 1920-22 kom det til at glippe med vedligeholdelsen og det samme gjorde sig gældende ved de af skatter tyngede herregårdshaver.

I Norge har han udført arbejder i Stavanger, og ved Oslo og i Sverige var hans arbejder mange, efter at han havde fået sølvmedaille for haveplaner på udstilling i Malmø 1900 (herregårdshave ved Säternäs, Pildampark i Malmø, planlægning af Baltisk udstilling sammesteds i 1914). Her i landet nævnes større offentlige anlæg og kirkegårde i København, Ålborg, Assens, Fredericia, Frederikshavn, Gentofte, Haderslev, Maribo, Nykøbing F., Odense og Randers; endvidere her og i Sverige omlægning af herregårdshaverne Eriksholm, Lille Svendstrup, Holckenhavn, Børglumkloster, Rosenfeld, Charlottenlund m. fl. Han deltog i forskellige konkurrencer og fik 1912 Gartnerforeningens guldmedaille for arrangement af 4. nordiske havebrugsudstilling, s. å. præmie for planlægning af folkeparken i København. I 1907 planlagde han terrænet ved landsudstillingen i Århus, og Christianshavns volde omdannedes i 1916 til folkepark.

Ved sit tegnebræt var han arkitekt og kunstner, ude i terrænet var han planteelskeren og den praktiske mand, og, det kan tilføjes, han var den afholdte arbejdsgiver. I interviewet fra 1941 beskrives hans fremtoning således, at stemmen var lille og klangsvag, men hurtig og præciserende, røbende en livlig hjerne med tilbøjelighed til forsigtighed, men med sandfærdighed som den afgørende faktor. Hans indflydelse på fagets udvikling havde været betydelig, og han følte ved de opnåede 70 år aldeles ingen lyst til at holde op. Han fik endnu 31½ år. 12. maj 1945 befandt han sig med en ven cyklende på landevejen mellem Hørsholm og Rungsted i dette Nordsjælland, der i så mange år havde været hans arbejdsfelt. Han var just standset op ytrende sin glæde over stedets skønhed, da han – med denne skønhedsdyrkerens afskedshilsen – sank døende sammen.

Dette var hans erhvervmæssige udøvelse af faget. Det litterære er omtalt. Af offentlige hverv havde han kun i årene 1928–38 stillingen som censor i væksthushusbygning ved Landbohøjskolens havebrugseksamen, men navn-

lig var han tillige optaget af ikke mindst gennem foreningslivet at hævde fagets sociale betydning og almene interesser. Hans foran omtalte initiativ i 1904 om »Charlottenlund park« var et sådant udslag af en drift til kritik og reform, der medfødt lå ham i blodet. Han regnede sig i politisk henseende for radikal og anbefalede gartnere at danne organisation, men som ven af længelevende træer og hvad der havde historiens patina, var han konservativ. Fra de anførte synspunkter må derfor endvidere omtales hans virksomhed især på to områder, dels i Det kgl danske Haveselskab, dels i Forskønnelsesforeningen. At han overkom, hvad han her præsterede udover ledelsen af sin virksomhed med anlæg og vedligeholdelse, var kun muligt ved en stærk koncentration, der også gjaldt hans ikke få rejser i udlandet, der var forretningsmæssige.

I et brev af 1. februar 1908 skriver han (efter at have omtalt sin og kollegers fejde i Gartnertidende »med min ven Glæsel«, der altid får de arbejder overdraget, hvor han fungerer som dommer ved konkurrencer): det der dog mest interesserer mig for tiden, er Det kgl. danske Haveselskab, hvor jeg er i bestyrelsen, og hvor en god ven af mig er blevet overgartner. Vi vender op og ned på det ærværdige selskab, og jeg tror, at der kan komme noget udmærket ud af det, til megen gavn for havekunsten. Vi har startet et nyt fint tidsskrift med allerfineste udstyr og tilbehør af billeder og belaver os på en kraftig reklame for indmeldelse i selskabet. Haveselskabet var stiftet 1830 af havevenner og modtog offentlige bidrag. Foruden at drive det store mønsterhavebrug til præsentation og forsøg formidlede det præmiering af husmandslodder, understøttelser til oplæring i økonomisk havebrug, frugttræuddeling til småkårsfolk og forsøgsdyrkning i selskabets have. Medlemstallet var i 1906 ialt 731; formanden var kammerherre K. Sehested. I selskabets beretninger findes min bror fra 1. februar 1901 opført som medlem, og i 1906–07 ses han af bestyrelsen at være valgt ind i denne. Man stod foran et fremstød bestående både i udvidelse af havearealet og restaurering af dets bygninger, indgangsport og møbler, hvorved han havde været aktiv, og i 1907 tiltrådte den af ham nævnte overgartner Jens K. Jørgensen, hvis virksomhed roses højt. Der indtrådte en stadig stigning i medlemstallet, der i 1916–17 nåede 2000.

De nye Meddelelser fra Det kgl. danske Haveselskab, redigeret af Jens K. Jørgensen, begyndte sin første årgang 1908 og følges her til 1922, femtende årgang. Foruden at »Beretningerne« fortsattes og også et fællesorgan for de samvirkende danske haveselskaber betitlet Haven, væsentlig behandlende nyttehaven, fik medlemmerne altså dette månedsskrift, der fuldt svarede til forventningerne. Dets opgave skulle dels være at belyse selskabets virksomhed, dels den havepædagogiske. De 7 bidrag fra hans hånd af ialt 40 litterære bidrag har sidstnævnte karakter, medens de øvrige væsentlig omtaler bestemte vækster, der altså anbefales. 1909 bragte 6 bidrag, hvoraf et omhandler en udstilling af bordopdækning af den kgl. Porcelænsfabriks

historiske skatte parret med blomster, der fremkalder hans højeste beundring. 1910 bragte kun 3 bidrag af ham og alle om Selskabet, det ene om dets arbejde med silkeavl. 1911 havde 6 bidrag tildels om Selskabets Have, og man kan formode et samarbejde med overgartneren. 1912 har kun hans meddelelse fra bestyrelsen om udleje af medlemshaver. 1913 bringer 2 instruerende bidrag og nogle meddelelser fra Selskabet. 1914 bringer 4 bidrag af belærende art. 1915: af 5 bidrag kan nævnes et om fliser i haven, der fremhæver engelsk havekunst. 1916 har bortset fra omtale af en vækst kun meddelelse om en påtænkt udstilling af havekulptur, et emne han oftere dvæler ved og som sætter hans lyriske følelse i bevægelse. 1917 omtaler udførligt den stedfundne udstilling af skulptur. 1918 bringer intet bidrag fra ham, 1919 ligeså. 1920 har et bidrag, der advarer mod for megen blomsterpragt og mangfoldighed. 1921 er i artiklerne Hus og have og Landskabelige haver inde på det samme. 1922 bringer ingen bidrag. Erstad-Jørgensen, der 1912-16 havde været sekretær i Selskabet, udtrådte af dette i 1922.

Så meget viser denne opregning ialtfald, at Selskabets tarv året rundt må have været i hans tanker. Om mulige brydninger fremgår intet. I årgang 1922 tages der afsked med formanden, professor Alfred Bruun, hvis misnøje med bortfald af hans hverv med forskellige uddelinger ikke skjules. Jeg erindrer, at min bror anså Selskabets uddeling af planter for forældet og gjorde det gældende, skønt det pekuniært berørte Bruun. Hans egne grunde til at forlade Selskabet efter 21 år kan jeg ikke oplyse. Han havde i den tid været både tagende og givende, i sidstnævnte henseende tildels gennem overgartner Jørgensen, og Meddelelserne havde været et forum for ham som lærer og smagsdommer.

Men han fortsatte i samme stil ved at blive redaktør for et tidsskrift af samme type som Selskabets og endnu mere anseligt nemlig Havekunst udgivet for Norden af Dansk Anlægsgartner- & Havearkitektforening, der nu gik ind i sin tredje årgang. Det betegnede nærmest et opsving i hans litterære produktion og i forbigående kan bemærkes, at Biogr. Leksikon til denne også henregner artikler i udenlandske tidsskrifter. Undersøger man de to første årgange, viser det sig, at de havde været redigeret af havearkitekt J. O. Andersen, der havde arbejdet for starten oprindelig uden tilslutning af den overfor tidsskrifter noget skeptiske Erstad-Jørgensen. Som denne udvikler i 1921 i en artikel om Næsbyholm have havde der imidlertid været glædelige bidrag, der forandrede hans syn. Iøvrigt anstiller han betragtninger om havekunstens stilling siden sidst i forrige århundrede, da Edv. Glæsel omtrent ene førte fanen frem. Som led i en større bevægelse havde den gjort væsentlige fremskridt, men meget stod endnu tilbage, fordi Landbohøjskolen ikke kunne give den kunstneriske påvirkning. Han savnede kunstnerisk vurdering af haveanlæg. Han imødegår en arkitektkritik af hans terrænbehandling 1918 ved Næsbyholm. Et andet bidrag angår en have i Rungsted. Han står i årgangen 1922 med 14 artikler. S. 117 viser han sin egen have

hørende til hans i 1919 af Louis Jeppesen byggede ejendom ved Dalgas Boulevard, Fredriksberg. Den var ubetinget anlagt for en blomsterven. Af det skrevne kan fremhæves et kraftigt indlæg til fordel for bevaringen af de gamle herregårdshaver. Ved en anden pen end hans var der s. 91 en skarp kritik mod det kgl. danske Haveselskab som værende inde i en stillestående og passiv periode; det var samtidig med Bruuns afgang og baggrunden for skiftet må nok søges her. Næste årgang viser fra redaktøren 18 bidrag bl.a. et i Kunstnerforeningen holdt foredrag om kirkegårdssagen fra gartnersynspunktet. Han ankede med vægt over den manglende sagkundskab ved kirkegårdens anlæg og drift. Allerede årgang 1923 blev hans sidste, hvoraf han kun kom til at redigere s. 1-96. I januar havde redaktionen udtalt sig om en nedgang for tidsskriftet i de sidste to år, der nu håbes overstået. I september meddeltes det, at redaktør og redaktionsudvalg efter generalforsamlingen i Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening er trådt tilbage. Efter et par års pause skrev han igen i mange år artikler i Havekunst. Man har ikke fra nogen af siderne ønsket at oplyse om årsagerne, men jeg finder anledning til at citere slutningsordene i en artikel om ham i Danske Havebrugskandidater 1865-1946 (prof. A. Petersen, 1949). »Som foreningsmand meget virksom og uegennyttig; havde sine egne meninger, som hævdedes med stor styrke«. Den, der efter hans til tider indsmigrende man kunne sige kælnе form ventede hos ham at finde en honningkagemand, ville blive skuffet; jeg henviser også til den foran omtalte fødselsdagssamtale.

Til denne foreningsvirksomhed sluttede sig, at han fra 1911 var i selskabet for dekorativ kunst (kasserer) og fra 1925 i Kunstnersamfundet, at han 1913-17 var i bestyrelsen for De samvirkende danske haveselskaber og 1922-25 næstformand i foreningen til fremme af kirkegårdskultur i Danmark (1923-24 redaktør af Vore kirkegårde). Fra 1934 var han i bestyrelsen af Bedre Byggeskik og fra 1932 formand for Dansk havearkitektforening. Fra 1941-45 var han næstformand i Fællesrådet for havekunst og fra 1942 i repræsentantskabet for Byplanlaboratoriet.

Byplan og Byggeskik fører tanken hen på den anden opgave, han stillede sig og som blev så praktisk formidlet gennem Foreningen til hovedstadens forskønnelse i dets tidsskrift Forskønnelsen; fra 1909 var han i det rådgivende udvalg og fra 1929 medlem af bestyrelsen. Forinden jeg går til gennemgang af disse årgange omtaler jeg nogle avisbidrag fra fyrrerne fortrinsvis fra Politiken. En fuldstændig registrering af sådanne pressebidrag foreligger ikke og i det hele har der ikke her kunnet tilstræbes fuldstændighed; ifølge bogen Litteratur om Frederiksberg, 3. udg. (1950) er der alene på dette område 17 bidrag fra hans hånd og ikke alt er gået efter. 1. marts 1940 påpeger han, hvorledes naturværdier går tabt med de moderne vej anlæg bl.a. når vejens plan snart er højere snart lavere end det omgivende jordsmon, og der efterlyses en institution, der efter svensk forbillede kunne tage sig deraf. 4. maj s.å. beskriver han, hvorledes der praktisk og æstetisk

kunne gøres noget for smukkere veje bl.a. ved anbringelse af træer. 10. april 1942 fremsætter han overfor en kommunal plan om af trafik hensyn at nedbringe bakkeshøjden i Frederiksberg Bakke den plan at foretage en gennemgravning et stykke oppe på bakken. Sænkningen ville derved blive forbundet med en overdækning på en strækning foran slottet. Denne strækning blev altså fredlyst for trafikken og der kunne etableres forbindelse mellem Frederiksberg have og Søndermarken, hvor det gamle rektangulære bassin burde genoplives med lav vandhøjde. I den grønne arkitektur, der var hans domæne, behøves århundreder til at opføre mure og hvælvinger. Hans varme for de to frederiksbergske parker var en direkte fortsættelse af drengsårenes fortrolighed med dem. 1. juni 1941 fremsætter han et forslag, hvorefter søerne i København kunne give anledning til et langt rigere friluftsliv end hidtil. Dette skulle opnås ved en sænkning af vandstanden, hvorved et bredt bælte af omridset kunne indvindes som parkplads; hensyn til beskæftigelsen antoges at ville tale derfor. For ham var det siden 1897 en gammel tanke. Endelig er der 8. juni 1944 fra Berlingske Tidende artiklen Bykernen er i fare. Af hensyn til huse og gadestrækninger i den indre gamle by tager han ordet for en regulering, der henviser industrien til andre steder. 1. februar 1910 skrev han i et brev, at han var stærkt interesseret i en polemik med et projekt om Frederiksberg havens gennemskæring ved Frederiksberg Alle.

Ifølge Forskønnelsen for 1927 opgav Zoologisk have efter forhandling med foreningen at udvides med et stykke af Søndermarken. Da denne plan imidlertid i senere år genoptoges og gennemførtes med en forbindende tunnel under Roskilde landevej, måtte det »blive nat« for nysomtalte plan om bakkens gennembyrdning i længderetningen. I samme år skrev han om Christianshavns vold og i 1933 om bassinet i Søndermarken. I 1937 er der en artikel om Damhussøen og en om Hvitfeldt-monumentets omgivelser, i 1938 om Frederiksberg Bakke endnu engang. I 1940 skrives om hugsten i Frederiksberg have, om fredning af byens parker, om et påtænkt fisketorv ved Havnegade og om en salgshal på Ørstedparkens areal. En historisk fremstilling om Christianshavns vold gives i 1941, i 1942-43 er der mere almindelige betragtninger og atter om Roskilde landevejs sænkning, endelig i 1944 om Statens museum for kunst og i 1945 om jernbanebeplantning. Formanden, landsretssagfører Hj. Hess-Petersen anerkendte ved hans død både hans dygtighed og hans menneskelige egenskaber: »I formen venlig og stilfærdig uden store ord men også uden at sætte noget til af det han troede på og arbejdede for, var det ham altid let at holde sig i flydende kontakt med dem, han arbejdede sammen med, også om de var af andre synspunkter end hans, og var der skuffelse, havde han humør og lune til at indregistrere den og gå videre i sagen eller over til den næste«.

Hans opholdssted var livet igennem det nedarvede Frederiksberg, hvor han i Hattensens alle ejede først en større siden en mindre villaejendom. På

samme vej tog min fra England hjemvendende bror Olav først sit ophold. I 1910 erhvervede Erik til sommerbrug en ejendom i Vrads med pragtfuld hedenatur og havde den en del år. Børnene antog efternavnet Erstad, og medens den ældste søn Johannes valgte at dyrke en ny teknik nemlig radiofoni, der senere førte ham til USA, genoptog Troels Tage faget anlægsgartneri med tilslutning til undervisningen på Landbohøjskolen, hvor hans fag fra 1936 var tegning; dettes omordning optog ham til sidst en hel del. Til dels i kompagniskab med andre senere alene drev han en omfattende forretning, havde også flere store arbejder og var anerkendt som udstiller. Hermed havde han endda i 1949 forbundet stillingen som overgartner i det kgl. danske Haveselskab som et tegn på sin anseelse og yndest, men s.å. den 7. oktober afgik han ved døden.

De »to store« sønner havde altså udviklet sig hver i sit fag: industrielt bygningsvæsen og plantekultur med landskabelig natur. De var begge ihærdige arbejdere, der søgte tilfredsstillelsen i arbejdet og dets anerkendelse. Derimod ønskede de ikke at gøre sig politisk-socialt gældende. Den æstetiske glæde ved at frembringe kunst og være omgivet af kunst betød meget for dem begge. For den arbejdende ingeniør var det en bibeskæftigelse for anlægsgartneren en side af arbejdet. Som før nævnt finder vi den kunstneriske åre i den fjernere Pedersenske slægt. De øvrige nævnte egenskaber er det ikke vanskeligt at finde forbilleder for i hjemmet. Dette gælder også deres personlige omgangsform, hvor som hos faderen en vis reservation udtil kunne gøre sig gældende.

Børn: 1. Johannes Erstad (navneforandring 1927 fra Erstad-Jørgensen, 1937 fra Adolf Johannes) f. 17. maj 1903 ingeniør, Bethlehem Pennsylvania USA (Børn i ægteskab med Florence Josephine Kenny f. 1907 skilt 1947 Frederiksberg 1) Johanne Maria f. 22. juni 1935 g.m. O. P. Bisgaard f. 30. september 1939 systemanalytiker, søn af snedkermester B, Frederiksberg. (Børn: 1) Sean Erik Erstad f. 5. januar 1956, 2) Sheelagh Maria Pihl f. 7. januar 1961, 3) Thomas Krabbe f. 24. december 1966). 2) Eileen Barbara f. 10. november 1939 g.m. T. Hviid f. 13. januar 1936 prokurist, søn af direktør civilingeniør H., Rungsted (Barn: Monica f. 30. januar 1964)). G. 1948 m. Jytte Bernth Knauer f. 1. juli 1915, gymnastiklærerinde.

2. Ida Olufa Erstad f. 1. august 1904 faglærerinde i sprog g.m. Carl Johan P. Grum f. 3. juli 1897 fhv. organist, søn af toldfuldmægtig G., København (Børn: 1) Anders f. 22. juni 1930 arkitekt, Birkerød, g.m. Mette Merete Brøndum f. 18. oktober 1933 datter af ekspeditionssekretær B. (Børn 1) Mikkel f. 9. december 1962, 2) Jakob f. 28. december 1963, 3) Morten f. 16. december 1965) 2) Ole f. 22. juni 1932 ingeniør, Birkerød, 3) Henrik f. 27. juni 1933 ingeniør, Småland).

3) Troels Tage Erstad f. 3. juli 1911 havearkitekt, Frederiksberg død 7. oktober 1949 g.m. Edel Hecht-Nielsen f. 4. februar 1917 død 1963, der

som enke ægtede grafikeren Stubbe Teglbjerg (Børn i første ægteskab: 1) Vibe f. 21. januar 1944 arkitektstuderende 2) Mikala f. 13. april 1947).

Troels G. Jørgensen, 1874.

Turen kommer nu til mig selv som den mellemste af de fem søskende. Naturligvis kunne jeg gøre dette afsnit betydelig fyldigere end de andre, men jeg har allerede leveret selvbiografi i bøgerne 18 år af Højesterets historie (1947) og I Justitias tjeneste (1954). Der bør derfor kun blive tale om at opfriske hovedpunkterne dog med betoning af familiesammenhængen.

Til oplysning om min nuværende situation tjener følgende: i efteråret 1951 fraflyttede min kone og jeg den store lejlighed i Amaliegade 6, hvor husførelsen havde været hende for besværlig, og tog varigt ophold i pension Constantia nr. 231 A stuen på Strandvejen i Charlottenlund ved skovens begyndelse overfor fortet; senere blev værelserne mine egne. Vi var kendt her fra tidligere sommerophold. Oprindelig gav besøg i Rigsarkivet og biblioteker samt deltagelse i Danske Selskabs møder mig i nogen grad anledning til at tage ind til byen, men begge dele hørte op og min kones langvarige svækkelsestilstand, der lige indtil de sidste dage tilbragtes i hjemmet og endte med hendes død 29. marts 1962, virkede isolerende. Jeg kan kun sige, at dette stemmer med mine tilbøjeligheder. Min søster har sin villa på Hundesøvej i Jægersborg og min bror Adolf levede i pensionen 1956-63. Mine børn og svigerbørn på Frederiksberg, i Vordingborg, Nordborg og Allerød sørger for, at mit liv ikke bliver en eremittilværelse: »Charlottes bøgeland« med forstbotanisk have har rigelig erstattet tilflugten fra Amaliegade til Kastelvolden. Herude kunne der mediteres, og indtrykkene fra det organiske liv hjalp til at danne konstruktionen af tanken om »klodeorganismen«. Da jeg i 1944 forlod Christiansborg, forlod jeg også dagens jura og fulgte ikke længere med juridisk hverken i praksis eller teori. Al min tid anvendtes på mine litterære arbejder, der derfor hurtigt kunne følge efter hverandre. Iøvrigt var det særlige retsliv, som rigsdag, regering og domstole i forening stillede på benene efter besættelsen, ikke opmuntrende at iagttage.

Men jeg må begynde med begyndelsen. Regnet efter det 6. år som dengang foreskrevet til begyndelse af skolegangen kom jeg endda et halvt år for tidligt ind ved straks efter fødselsdagen at blive sat ind midt i første skoleår. Student blev jeg derfor med 17½ år. Nogen »tidlig udvikling« var der næppe tale om efter det slid, jeg i de højere klasser havde med latin og græsk. Det hjalp, at far gav mig fri for juraen det første år til fordel for frit

valgt studium. Høffdings undervisning i erfaringspsykologi svarede ikke til de forventninger, jeg nærrede om en løftende filosofisk belæring. Så vidt jeg forstår, er dette misforhold endnu ikke afhjulpnet. Ved at følge hans gennemgang for viderekomne af Spinozas etik og ved læsning af Kuno Fischer søgte jeg famlende at orientere mig. Hvad juraen angår, var lovgivningen i 1890-erne endnu stillestående, og Christian V's Danske Lov spillede en væsentlig rolle. Grundlov og straffelov var fra 1866, og i romerret brugtes selve corpus juris, men det var jo nærmest humbug. Jeg konstaterede for mig selv, at jeg kunne magte faget, og jeg blev i det hele gode venner dermed. At blive lærer deri og dermed påtage mig pligt til en vis alvidenhed kunne dog aldrig falde mig ind. Efter 4 $\frac{1}{2}$ år var jeg cand.jur., og efter nogle måneders tjeneste i Forplejningskorpsets skole havde jeg 3 års tjeneste ved de daværende embeder som retsbetjent, først $\frac{3}{4}$ år hos birkedommeren i Bregentved-Gisselfeld birk i Sydsjælland, resten af tiden hos by- og herredsfogden i Skanderborg, der tillige var kgl. borgmester i byen, begge steder privat antaget. Enevældens forening af domstol, politimyndighed og kommunal ledelse i første instans bestod jo endnu og gjorde som mindre udspecialiseret det hele mangfoldigere, selvom den direkte deltagelse var begrænset og i den første plads væsentlig var skriverforretninger ved tinglæsningen og i retten, hvor der også gjordes bekendtskab med håndhævelsens menneskemateriale. Det var alt i alt højst oplivende efter det stramme og på farver fattige studium, og jeg tænkte mig selv som fremtidig retsbetjent. Vejen måtte dog helst gå over ministerierne, og i 1900 antoges jeg som vikar i Kirke- og Undervisningsministeriets 1. departement (kirkevæsenet), hvorfra jeg i oktober 1901 gik over som volontør i Indenrigsministeriets Kommunekontor. Førstnævnte sted var forretningerne endnu uberørt af den moderne lovgivning, så at hele magten lå i ministeriet. Det kirkelige Råd tillod i 1900 præsten at forkaste lære om Helvede. Med det gammel-dags inventar og væggene dækket af fortidens svære journaler og brevbøger, vinduerne ud mod træerne og Christian IV's børsbygning syntes kontoret stadig at være Danske Kancellis 1. departement. I det stærkt sammenpakkede Kommunekontor herskede den stramme formelle disciplin, som de vordende amtmænd blev holdt til at iagttage.

Denne juridiske løbebane var blevet min så at sige af sig selv, men ingenlunde som frugt af indtryk fra juridisk embedsliv eller forretningsliv. Jeg var den eneste af børnene, for hvem der kunne være tale om at blive jurist og derved komme i nærheden af fars virksomhedsområde. De andres tendenser gik afgjort i teknisk retning. Jeg følte mig en hel del tiltrukket af det historiske og havde måske valgt det som studium, hvis jeg ikke netop som søn havde følt betænkelighed ved at træde frem på fars område. Som hans tilhører i stuen indsamlede jeg mellem år og dag mangfoldige udtalelser om hans oplevelser og indtryk af forhold og personer og påvirkedes vel ubevidst deraf. Om det juridiske valg udtalte han sig ikke udover en

gang at ytre, at han mente, jeg havde den fornødne tålmodighed. At det var tør kost, havde han en rigtig forståelse af. Hans behandling af de middelalderlige samfundsforhold havde vakt A. F. Kriegers anerkendelse, og sikkert havde han gjort god fyldest i et dommersæde. Til studenten udtalte han engang, at det ville være morsomt, om jeg fik lyst til retshistorie eller til svensk ret, noget han havde talt med professor Deuntzer om. Studiet var nu ikke anlagt med så vide rammer, og jeg vovede mig ikke udenfor dem. Sikkert er det, at hvis han havde været stum og tillukket, således som det forestilledes af udenforstående (Troels-Lund), ville meget for mit vedkommende have set anderledes ud. Når det kom til stykket, lå mit valg i nærheden af hans, som mine arbejdsanlæg i det hele lå nærmest hans. Med hensyn til, hvad jeg senere kom ind på at skrive af historisk stof, udgjorde det ofte retssynspunkter, hvorved det havde lighed med hans. Hvad alle i huset var klare over, uden at der behøvedes at tales meget om det, var det sønderjyske håb, der måtte gå forud for alt andet. Personlig havde jeg i øvrigt en påfaldende mangel på lyst og evne til at træde frem og knytte kontakter med andre. Den kunne minde om min morfar i Randers.

Der skete nu det usædvanlige, at jeg slog mig løs og opgav den indledede karriere, hvis dette kan siges om en løbebane, der havde skaffet en 5–6 års kandidat med kancellilaud ulønnet heldagstjeneste kun med chance for et års gratiale på ca. 500 kr. På den gang meget trykkede juridiske konjunkturer kunne heldig besvarelse af universitetets prisopgaver råde bod. Jeg havde gjort forsøget og skrevet om krigstilstandens statsretlige virkning. I 1902 kronedes det med held. Så var det spørgsmålet, om der skulle gås videre ad rejelegaternes vej, og ved siden af Stampes og Hurtigkarls gammelkendte var lige kommet advokat Liebes. Ikke mindst de øvrige familiedlemmers livlige rejsen talte for at gøre vovestykket, og 8. juni 1902 afrejste jeg til Heidelberg for at studere offentlig ret. Erstatning for nødret og ekspropriation var ved afhandlingen om krigstilstand blevet til problem for mig, så jeg havde fra begyndelsen en plan for undersøgelserne. I efteråret gjorde jeg en ferierejse gennem Schweiz og Norditalien til Rom og over Wien til München, hvor læsningen fortsattes; fra begyndelsen af 1903 kom hertil ophold i Paris og London med hjemrejse i august 1903, året efter suppleret med en måneds ophold i London. Den forventede ledighed i kontoret var indtrådt i min fraværelse og udnyttet af en anden, hvad jeg ikke kunne beklage mig over, tilfreds med påny at kunne begynde som volontør. Den faktiske trang til en ny assistent kunne jo nok have været afhjulpet pr. 1. april 1904, det skete først pr. 1. april 1905, og da var jeg kommen videre, idet min disputats blev antaget 2. maj. Opmuntret ved denne succes, og da jeg med mine 31 år syntes, at tiden måtte være inde, forlovede jeg mig 15. maj med Emmy Agnethe Meyer, f. 4. juni 1885, datter af grosserer Rudolf H. M. (1858–1934) og hustru Betty f. Schmidt (1862–1936), København: senere efternavn Haagendal. Et påbegyndt er-

hverv som juridisk manuduktør gav ganske vist ikke gode udsigter, men samtidig med forsvaret for afhandlingen 5. oktober indtrådte der ledighed i det militære auditørkorps, og jeg opnåede ansættelse i Ålborg også som fuldmægtig hos stiftamtmand Charles Brun, der før mig havde haft begge stillinger. Vi blev gift 21. december s. å. Påny kom der en fraværelse fra København og denne gang en langvarig.

Om mit samliv med Emmy, der blev kortvarigt, fordi hun den 4. juli 1909, tretten dage efter vort andet barns fødsel, bortreves af et hjerteslag, er der kun at sige, at vi havde bragt hinanden livslykken. Grav 404 (kvt.n44) Ålborg Almenkirkegård. Forholdet mellem familierne var sympatisk. Haagendal var af jødisk afstamning, men døbt, søn af grosserer Herman Meyer, der atter var søn af den fra Hamborg til København indvandrede Amsel Meyer. Min svigermors far Schmidt var lampefabrikant i København, søn af overkanoner S., født 1775. Dennes anden kone havde båret navnet Haagendal. Som grosserer i manufaktur berejste H. provinsen, medens hans kone forvaltede lageret i København. Senere blev han en godt beskæftiget assurandør; frimureri var en hovedinteresse for ham. De købte en ejendom St. Hans Torv 26, som hun bestyrede. Af deres fem børn blev sønnen Erik officer i artilleriet, men udvandrede 1911 til Argentina, hvor han ernærede sig som ingeniør ved vej- og baneanlæg; han giftede sig med en spansktalende og døde derude. Nanna, den ældste, blev gift med forfatteren Olaf Hansen og efter hans død i 1932 med viceskoledirektør Bergh-Nielsen, Århus. Inger, død 1966, var g. m. lagerforvalter Daniel Christiansen, Gentofte; Betty er g.m. fhv. kommunal underdirektør Madsen sammesteds. I to år var jeg alene med mine to små børn under tilfældig medhjælp. Min bror Olavs tilbud om at overtage plejen af den nyfødte var jeg taknemlig for, men fandt ikke at kunne modtage det. Som i en forudfølelse, der syntes helt ubegrundet, havde Emmy i dagene omkring fødslen sagt til mig: »Hvis jeg dør, må du gerne gifte dig igen.«

Så lykkedes det mig påny at bringe hjemmet på fode, idet jeg 27. august 1911 ægtede Doris Margarethe Gerlach, sygeplejerske ved Rigensgades militære sygehus i København, f. 21. maj 1872, datter af karakteriseret generalmajor A. W. v. Gerlach, død i foråret 1911 som 98-årig. Som oberstløjtnant havde han sidst været chef for 5. dragonregiment i Randers. Afskediget i 1867 havde han haft en særdeles lang tid som pensionist, mange år boende i Fredensborg, hvor han er begravet, og med visse relationer til Christian IX, hans militære samtidige. Han var gift med Francisca Emilie Blauenfeldt, død 1902, datter af den som patriotisk forfatter bekendte herredsfoged Franciscus Maximilian B. i Hütten herred i Sydslesvig, hvis kone var født Rafn, formentlig af samme slægt som min bror Eriks kone. Med Doris' tre ældre ugifte søstre, Anna (på sygehjemmet), Francisca (tidligere opsynsdame i de gamles by) og Sofie (på kontor), havde vi ingen eller ringe berøring; sønnerne, vistnok fem, var på nær Vilhelm i Odense (Mønstedes margarine-

fabrik med hvem det samme var tilfældet) udvandrede med ubekendte opholdssteder.

Jeg var i Ålborg lige til juli 1919. Da sikringsstyrken under første krig indkaldtes, var jeg først nogen tid i Vordingborg, senere beskæftiget med stadige rejser til Jyllands byer, der fik foreløbige garnisoner. Oprindeligt havde jeg haft tanker om at søge til Viborg Overret, hvortil min doktorgrad skulle åbne chance, men så meget betød den ikke. Af venner, der havde haft konstitutioner, frarådedes den mig som i længden uudholdelig, og retsreformens gennemførelse turde ingen regne med. Når jeg så søgte retsbetjentembede, viste det sig, at levealderen betød det afgørende. Iøvrigt befandt jeg mig meget godt ved det ikke særlig fordringsfulde arbejde i min dobbeltstilling; auditorstillingen med krigsretsordningen var selvstændig, og på amtet, hvis virksomhed øgedes under krigen, var der den gang aktionsmyndigheden i straffesager, hvortil kom stillingen som værgerådsformand og i overnævn for huslejesager. Vi boede først i Borgergade 18 og Søndergade 43, derefter yderst i Hasseris i villa Focus og så igen i Borgergade. Omsider lå reformens fremtid fast, og der blev ledighed i Viborg. Jeg insisterede på at komme i betragtning nu fremfor at vente på et af de nye embeder i Sønderjylland. Det sidste kvartal af den gamle ordning kom jeg til at gøre med som assessor, men fra 1. oktober 1919 var jeg landsdommer.

Jeg havde været med i de sidste åringers arbejde under det gamle retssystem, nu kom jeg med ved begyndelsen af det nye. Sandt at sige havde jeg ikke forberedt mig synderlig dertil ved at studere loven. Den blev for mig den store juridiske frigørelse også ved den kollegiale form ovenpå isolationen. Husligt fik vi bolig i egen villa ved Nørresø, betegnet Themis. Fos os, der kom fra Ålborg, var klimaet ikke afskrækkende, og meget på stedet i den stille embedsby Viborg var ikke uden blivende tiltrækning. Men af mange grunde måtte jeg dog tage chancen for en tilbagevenden til hovedstaden i betragtning, og det gjorde jeg. 5. oktober 1925 fik jeg prøvetilladelse i Højesteret, og 23. s. m. dommerudnævnelse. Det var i normal alder, men 20 års fraværelse fra København i forvejen var en sjældenhed. Jeg havde nået at overbevise mig selv og andre om, at dommergerningen var mit rette element. Og jeg havde tillige vist, at mine to akademiske afhandlinger var vidnesbyrd om lyst og evne til at føre pennen om juridiske emner. Et par af dem – erstatning for nødret, belejringstilstand – var efterslået fra nævnte arbejder; iøvrigt var jeg kommen ind på litterær udnyttelse af alt, hvad der mødte mig i praksis, samt på offentretlige boganmeldelser. Dertil kom en række abstrakte betragtninger om det socialt bærende i retslivet, der ialtfald kunne rose sig af fuldkommen originalitet. Det udgjorde inden mit komme til Viborg 35 bidrag, og det var ved afgangens derfra mere end fordoblet. Det var for en stor del nævningeinstitutionen – denne nyskabning, der mindede om krigsretsordningen – som jeg søgte dels at forklare, dels at reformere, og også straffelovsudkastet. Jeg skrev en Vejledning

for nævninger (1923) og om A. F. Krieger som jurist (1923). Min tilsynsførende rolle ved hans dagbøgers trykning og den pietet, jeg gennem min fars omtale og som bogarving følte, var bestemmende, og emnet var nyt i litteraturen. Lignende følelser havde bragt mig til at planlægge en fremstilling af A. S. Ørsted som dommer, men den ville kræve arkivstudium i København.

Dette var en af de ting, der trak mod hovedstaden, og da jeg kom derover, fik jeg ikke blot lejlighed til på Landsarkivet at granske Ørsteds voteringer og for Højesterets vedkommende fortsætte dermed i Rigsarkivet, så at en bog blev resultatet deraf (1928), men det viste sig, at Ørsteds prismedaillelegat savnede en mand til løsningen af sin opgave at optrykke hans værker; en dansk-norsk indsamling i 1878 havde tilvejebragt midler dertil. Opgaven overdroges mig, og i årene 1930-33 udkom 6 bind skrifter i udvalg. Efter at have overtaget legatets ledelse har jeg senere forøget dem med 3. Det var blevet mig en fornødenhed at supplere arbejdet i retten med litterært arbejde, der giver større frihed i valget af emne og dets behandling. Det lille skrift om Krieger som jurist udvidedes i 1956 til en større bog om ham som jurist, politiker og borger. Om A. S. Ørsted, hans liv og arbejde skrev jeg i 1933 en bog, der efter at være udsolgt omarbejdedes i 1957 med undertitlen juristen og politiker. Højesteret er en organisme, der øver sin fortryllelse over alle deri virkende kræfter, og det både ved sin nutid og sin fortid. Det var mig magtpåliggende at trænge ind i denne kun delvis oplyste fortid, og det skete senest ved bøger derom af 1950 og 1951. Hertil slutter sig Bidrag til Højesterets historie (1939) og tildels Strejflys over enevældens retslov (1949). Jeg har skrevet biografier af Andreas Hojer, jurist og historiker (1961) og af min far (1964) samt af C. Goos, J. Nellenmann og H. Matzen i bogen Tre professorer (1958). Antallet af mine selvstændige skrifter, større og mindre, er 29, listen over, hvad jeg ialt har fået frem på tryk, har 444 numre. Blandt de første er Mit forfatterskab, kommentar og supplement (1962), 119 sider. Jeg mener derfor at kunne fritage mig for en mere fuldstændig omtale, udover at endnu tre mindre afhandlinger i årene 1964-66 sluttede sig til den i 1962 udkomne filosofiske, hvortil derefter kom pjecen For klarhed med kritik af folkekirkens tilstand i nutiden (1966).

I Højesteret overtog jeg præsidiets 1. november 1936 overensstemmende med kollegernes indstilling og afgik efter alder med udgangen af februar 1944; jeg havde været medlem af Retsplejeudvalget fra 1927, formand fra 1933, afgang 1943. Begivenheder vedrørende Retten går jeg ikke ind på, derfor heller ikke, hvad der stod i forbindelse med den tyske besættelse. Til det, der i sidstnævnte henseende er oplyst i Mit forfatterskab under overskriften Misforståelser og misgreb, må jeg føje, at jeg i 1964 til min 90 års dag modtog den obligate blomsterdekoration fra Højesteret. En mand af retspersonalet, Sam Abildgaard, den eneste fra min tid i Retten, har iøvrigt

sørget for, at ingen fødselsdag gik hen uden en blomsterhilsen fra ham og hustru. Stiklerier på tryk om mit forhold under besættelsen er ophørt udenfor kommunistkredse.

Ved overflytningen fra Viborg voldte boligspørgsmålet vanskelighed, og vi bestemte os derfor for to sammenlagte lejligheder i en andelsejendom på Grækenlandsvej 4, Amager; i 1932 flyttede vi derfra til Amaliegade 6, der ejedes af den finske legation. Sommerophold har vi i årenes løb haft i Skørping, Munkerup og Charlottenlund. Jeg har omtalt Doris' svækkelse, der var udtalt tilstede, da vi i 1951 brød op til Charlottenlund, og siden tiltog også mentalt. Men endnu sent kunne hun nærme sig for dybfølt at udtale de tre ord, der udgør broen mellem ægtefæller, og børnene havde hun ikke glemt. Hendes ophold på sygehuset til sidst varede kun få dage (urne Mariebjerg).

Min datters giftermål i 1934 med en gårdmandssøn fra Vodder i det nordvestlige Sønderjylland skabte, ligesom min søn Olavs nedsættelse i 1951 som sagfører i Nordborg, forbindelse for mig med denne landsdel, familiens ene udgangspunkt. Min svigersøns mor stammede fra Pøl ved Nordborg, og slægtninge både af hende og hendes mand lever på egnen. På Als' nordspids Tontoft Nakke har min datter med familie i en lang årrække tilbragt sommeren i deres hus, og jeg har siden 1962 kunnet gæste de to familier ved og i Nordborg.

Jeg har den glæde at gå over til at meddele fortegnelsen over mine børn.

A. I ægteskab med Emmy Agnethe Meyer:

1. Alfred Harald, f. 3. januar 1907, landsarkivar, dr. phil., Frederiksberg, g. 1936 m. Anna Harriet Thaysen, f. 10. december 1911, datter af lektor O. T., Nivå. (Børn: 1) Henrik Ditlev, f. 29. juli 1937, civilingeniør, Birkerød, g. 1966 m. Kirsten Elisabeth Jakobsen, f. 31. januar 1938, datter af afd. grosserer J., Århus, 2) Ida Agnete, f. 4. oktober 1940, bibliotekar, g. 1962 m. Jens Ulrich Blædel (navneforandring 1957), f. 23. oktober 1926, cand. jur., amtsfuldmægtig, Rønne, søn af stationsforvalter B., Præstø. (Børn: 1) Anja Bolette, f. 16. juni 1963, 2) Ettic Katrine, f. 26. december 1966, 3) Troels Georg, f. 17. februar 1946, stud. polyt.)

2. Emmy Agnete, f. 21. juni 1909, g. 1934 m. Peter Mikkelsen, f. 15. maj 1906, seminarielektor, cand. mag., Vordingborg, søn af afd. gårdejer M. M., Vodder. (Børn: 1) Troels Mathias, f. 20. juli 1942, stud.mag., 2) Hans Ditlev, f. 3. september 1943, cand. polyt., 3) Helle Cathrine, f. 10. januar 1945, lærerinde, g. 1966 m. Niels-Erik Frede Jensen, f. 28. juni 1941, lærer, Löve, søn af fhv. lærer J., Teestrup, begge ansat i Slagelse skolevæsen, 4) søn, f. 1. november 1947, død 3. s.m.).

B. I ægteskab med Doris Margarethe Gerlach:

1. Olav Gerlach, f. 22. juli 1914, advokat, Nordborg, g. 1956 m. Rigmor Clausen, f. 2. januar 1928, datter af snedkermester C., Nordborg.

2. Mogens Gerlach, f. 24. december 1915, politiassessor, Allerød, g. 1951 m. Lise Marie Barlebo, f. 15. august 1920, cand. pharm., datter af ingeniør S. B., København. (Børn: 1) Lene, f. 16. marts 1953, 2) Klaus, f. 23. marts 1955).

Olav E. Jørgensen (1875–1949).

Han var $1\frac{3}{4}$ år yngre end jeg; af vækst var han den største og kraftigste af brødrene. Vi to udgjorde i drengeårene »de to små« og stod hinanden særlig nær. Forskellige var vi af anlæg. Far anførte det træk, at når jeg efter at have siddet under bordet kravlede ud, rejste jeg mig for tidligt op og slog hovedet imod, medens Olav kravlede langt ud i stuen og først skævede i vejret. Han var mere udadvendt og mere praktisk end jeg, mindre boglig interesseret. Som mindre fortalte vi hinanden historier, og som større studerede vi Opfindelsernes bog med de alsidige oplysninger. På Lindevej var vi fælles om at holde duer på loftet. Lange spadsereture og fælles museumsbesøg om søndagen holdt os ofte sammen. Han fik mig med til noget af sin sportsinteresse, da vi blev fælles om en stor jernkugle til vægtløftning. I skolen var han først ret doven, men kom dog i latinklasserne. Da han havde erklæret sig for maskinfaget, bestemtes det, at han skulle gå ud med 4. klasse, og han tog nu bedre fat. I 1891 kom han så på Orlogsværftet som maskinlærling i to år. Det var vistnok uden at gøre store erfaringer i faget, men han så i hvert fald virksomheden fra arbejdersiden. Efter forberedelse i matematik hos dr. Juel. Adolfs tidligere lærer, tog han i 1894 adgangseksamen og begyndte på Lærestalten, hvorfra han 1898–99 blev cand. polyt. som maskiningeniør. I 1894 havde vi gjort en jyllandstur sammen. Vi var i reglen udmærket gode venner, men han forudsatte en del eftergivenhed hos sine omgivelser. 4. juni 1899 skriver mor, lige hjemkommen med Elise fra 4 måneder i Italien, til mig i Skanderborg om deres påtænkte besøg af mig og af Adolf i Bælum, at Erik og Olav på Lindevej var meget ilde tilfredse med rejseplanen, og især Olav »behandlede spørgsmålet med sin bekendte elskværdighed«. Olav var altid talsmand for de rationelle afgørelser og gerne de skarpe. Det kom noget senere frem i familieaftalerne om udgivelse af Kriegers dagbøger, hvor hans principale standpunkt var øjeblikkelig opbrænding efter Kriegers ord og i hvert fald en detaljeret skriftlig kontrakt, som der kom i stand i 1911. En hovedinteresse hos ham under studiet var foruden fotografering gymnastik og sport, især roning. Han deltog i kaproning i Nykøbing F. og på Bornholm, og jeg husker at have set ham fra Knippelsbro slå brødrene Müllers bekendte hold. Han

havde udviklet sig til en kraftkarl og følte kraftkarlens og sportsmandens glæde ved overalt at se og slå konkurrenter. Han havde overgået sin ældste bror med et tidligere erhvervet og finere eksamensresultat, og set fra maskinhallen kunne han ikke estimere et haveanlæg ret højt. Min tilværelse hos retsbetjente var en »idyl«, der snarest burde afvikles. At Erik på sit felt var en foregangsmand, gik sikkert aldrig op for Olav. Han blev det selv på sit eget, men modsat Erik kom det for ham til at glippe med evnernes fulde sociale udfoldelse. Man kunne spørge, om en følelse kan have gjort sig gældende af under opvæksten uberettiget at være holdt nede. Men jeg tror ikke, at han hverken fra forældres eller søskendes side er blevet set over hovedet som den yngste. Han omtalte siden barndommen som den lykkeligste del af livet. Han var al sin tid i besiddelse af meget lune og var ubetinget vedhængende ved hjemmet på Lindevej. Om fars død tilskrev han mig meddelelsen, og i tiden indtil min tilbagekomst til København korresponderede vi uden afbrydelse. Han undgik militær udskrivning ved at fremlægge en attest fra sportslægen Clod-Hansen om irriteret hjertetilstand formentlig fremkaldt ved sport. Han blev medlem af »2 Løver«.

Vejen var banet for ham til A/S Burmeister & Wain Maskin- og Skibsbyggeri, hvor han ansattes 1. februar 1899 som konstruktør og fandt meget at lære. Selskabets vanskeligheder med deres amerikanske Corliss-dampmaskiner gjorde, at man ønskede en mand derover på værkstederne. Hvervet tilfaldt ham, og i februar 1900 afrejste han til New York på Burmeisters regning og som dets repræsentant. Han er glad over at være »ude af skuren hjemme« og tilegner sig Amerika med åbne sanser, mere folkelivet end seværdigheder og adspredelser; han nævner danskeren Bech-Olsens brydekamp og det betagende syn af Niagarafaldet. På et par rundrejser ser han mange byer. Tillige arbejder han og omgås landsmænd. Karakteristisk for hans kritiske opfattelse er denne udtalelse: breve fra B. & W. fylder mig med rædsel: småsladder, intriger, vrøvl, dårlige priser og andre ting, men det lyder måske værre på frastand, end dersom jeg var hjemme i det selv. Den 10. august var om 10 dage hans halve tid gået. Han ville gerne være blevet ialtfald nogle år. »Jeg fatter ikke, at Adolf kunne rejse hjem fra New York og tage plads i Bælum!!! – det er gået mig sådan, at jo mere jeg kommer ind i forholdene, des mere imponeret bliver jeg af landets enorme rigdom, magt og dygtighed.« Desværre har jeg ikke senere breve fra Amerika, men opholdet må antages at have varet et år, og han har sikkert haft præg af det, da han kom tilbage og fortsatte hos firmaet som konstruktør. Dettets tekniske i 1895 tiltrådte direktør Ivar Knudsen havde ikke tilsvarende udenlandsk uddannelse, og det er næppe tvivlsomt, at Olav følte sig ham teknisk overlegen. 1901–08 var han chef for maskintegnestuen og 1908–12 overingeniør. Deres indbyrdes forhold var iøvrigt meget godt, og det var i direktørens kreds, at han gjorde bekendtskab med Jessie Augusta Wegener, f. 22. september 1878, datter af overretssagfører H. C. W.

(1846–1900) og Olga M. M. af Gyldenfeldt. De blev gift 1. september 1904 og adopterede som barnløse sønnen Ib, født 20. juni 1911. Hendes melankoli over tragiske forhold ved faderens død virkede en tid hæmmende under forlovelsen, men det overvandt.

I Knudsens første år undergik hele anlægget en nødvendig og gennemgribende modernisering såsom elektrificering og bygning af et stålværk. Der løstes store opgaver i skibsbygning. Efter at fremstilling af centrifuger havde haft held ved en nykonstruktion af Knudsen og derefter var afhændet til Sverige, kastede man sig over fabrikation af oliedrevne dieselmotorer og erhvervede patent fra opfinderen Diesel i 1898. I en årrække arbejdedes der på den praktiske udnyttelse af princippet om kraftudvikling ved indbringning af forstøvet olie i cylinderen med den komprimerede luft. Toppunktet var her den firecylindrede maskine på 400 HK til Ålborg Elektricitetsværk. O. E. Jørgensen hørte til Knudsens stab af eksperter, og han var tillige firmaets sælger. Hans evner i denne henseende har hans bitreste modstandere altid anerkendt. Jeg boede den gang i Ålborg og husker hans arbejde for at bestemme vedkommende kommunale udvalg til købet bl. a. ved at berolige det med hensyn til støjlagen. Jeg husker også, at der i de år ikke eksisterede ret meget i verden for ham udenfor Diesel, og at enhver samtale endte med foredrag om maskineriet.

For at gøre de oliedrevne maskiner anvendelige på skibe behøvedes endnu nogle nye konstruktioner, som værftet fremskaffede, så at Østasiatisk Kompagnis bestilling på tre søgående 7400 tons store skibe kunne effektueres, og i de første måneder af 1912 gik motorskibet »Selandia« til Østen, på hjemturen fejret internationalt som det store fremskridt det var ved besparelse af plads og mandskab. Direktør Ivar Knudsen fik fortjentstmedaillen i guld, overingeniør O. E. Jørgensen blev ridder af Dannebrog. Det var et fremstød, dansk såvel som internationalt af de store. Billederne viser Wilhelm II og W. Churchill blandt de første af gratulanterne til dette kulturfremskridt, som verdenskrigens eksplosion dog snart efter bragte i baggrunden. Også for Olav blev dette resultat skæbnebestemmende for hans stilling. Kort efter blev han administrerende direktør for The Burmeister & Wain (Diesel system) Oil Engine Company, Glasgow, der med en kapital på 550 000 £ overtog patentrettighederne for Storbritannien. Det skulle samarbejde med det i forvejen dannede syndikat The Atlas Mercantile Company. Under de af krigen vanskeliggjorte forhold byggedes der i Glasgow 4 dieselskibe deriblandt Falstria og hermed havde ifølge hans udtalelse i Politiken på femogtyveårsdagen for Selandias udrejse det danske selskab opfyldt sin mission og overgik til værftet Harland & Wolff, Belfast, der var hovedaktionæren (lord Pirrie). Der rådede misstemning mod ham hos formanden i B & Ws bestyrelse admiral Richelieu; dens begrundelse kender jeg ikke, ej heller om der da eller senere (Knudsen afgang 1919) var spørgsmål om en tilbagevenden af ham til B & W. I efteråret 1915 til april 1916 virkede

han som ingeniør i det københavnske firma Christiani & Nielsen og fra 1916 var det som chef for dettes afdeling i Oslo. Dermed indledes 20 års fraværelse fra Danmark; det kosmopolitiske drag hos ham blev stærkere. Den nye ansættelse gav ham noget ganske andet at tumle med end Dieselmaskineriet med dettes præcisionsarbejde, nemlig arbejde med cement og jernbeton. Det optog ham snart ligeså intensivt som før Dieseliolen, men det varede kun til 1919. Der var vistnok uoverensstemmelser angående hans rettigheder efter at have konstrueret nedramningspæle af hidtil ukendt størrelse. Mange år efter har jeg en gang talt om ham med den gamle Christiani. »Deres bror var dygtig«, sagde han med et smil, »egentlig altfor dygtig«. Det var fagmandens vurdering og der var ikke nag. Han skiftede om til sin gamle branche ved i 1919 at blive consulting Marine engineer i Worthington Pump- & Machine Corporation, New York City, hvor hans funktion varede til 1927. Selandia havde haft fire takts maskineri d.v.s. kun kraftimpuls ved hvert 4. stempelslag. De skibe, der søsattes fra dette værft, havde to takts maskiner endog dobbeltvirkende. I denne retning var han vistnok allerede begyndt med nykonstruktioner i Glasgow. Han havde med sin familie en rolig periode i Forest Hills udenfor byen med flere danske omgangsfæller og med sønnen i en kanadisk kostskole. I 1925 modtog de besøg af hans aldrende mor.

Så var det efter de mange års forløb, efter at Knudsen var død som Selandias tekniske skaber og også Richelieu var gået af, at et søgsmål mod B & W skød frem fra New York som en publikum forbavsende komet. Den fhv. overingeniør O. E. Jørgensen gjorde gældende, at han ikke havde fået fuld kontraktmæssig afregning med henblik på sin patenterede tekniske ydelse vedrørende Selandia. Efter sin kontrakt skulle han tilbyde selskabet sine patenter, der da blev selskabets mod et honorar. Dettets størrelse skulle fastsættes endeligt af bestyrelsen under hensyn til den betydning, opfindelsen måtte have for selskabet. Han havde rejst kravet allerede i 1913, og formanden admiral Richelieu mente under besøg i Glasgow at have fået ham til helt at frafalde det. Kun så meget at lade det hvile en tid havde han dog indgået på og han kom derfor igen i 1917. Så gav man ham ved skrivelse af 26. februar 1918 5000 kr. efter hans patenters »kun underordnede betydning«. Den patenterede konstruktion af den anordning, der alene muliggjorde det dieseldrevne skibs bakbevægelse, havde værftet dog i sejrens dage fået belønnet af staten med ridderkorset, skønt det drejede sig om en bedrift i det private erhverv. Nu søgtes indsatsen reduceret til at være frugt af fælles arbejde eller sket efter anvisning og man ville kompensere med den stilling, han havde fået i Glasgow. Sagen, der for Østre Landsret også angik visse patentspørgsmål, førte der til frifindelse uden omkostninger, men Højesteretsdom af 6. maj 1924 fastslog efter at have påvist fejl i dommen og i skrivelsen af 26. februar 1918, at der ikke var taget det pligtmæssige hensyn til opfindelsens betydning. Vederlaget forhøjedes støttet på skøn

med 40 000 kr. med renter og i omkostninger for Højesteret 10 000 kr. Både teknisk og juridisk var sagen vanskelig og instruktionerne fra New York til højesteretssagfører Gustav Graae var mange og energiske. Som landsdommer i Viborg var jeg en slags mellemmand. Graae døbte han i sit barske sprog »Gustav Gloomy«. Denne havde ærlig talt ikke meget mod for Højesteret og ville modtage et forligstilbud, hvilket mandanten ubetinget afslog. Iøvrigt procederede han upåklageligt og jeg sad på tilhørerpladsen. Min brors personlige eksamination af værftets funktionærer under afhøringer for Byretten til supplerende af landsrettens bevismateriale var efter vidners deriblandt min søsters udsagn særdeles dramatisk og effektiv. Der kom altså Højesteretsdom for, at omtalte opfindelse havde været af væsentlig betydning for Selandia. Værftet har i sin senere omtale af dette store tekniske fremstød stillet Ivar Knudsen frem som opfinderen af det hele altså som om dets illoyale adfærd overfor overingeniøren var godkendt. Johannes Lehmanns bog om værftet gennem hundrede år (1943) s. 173 er en undtagelse ved at tale om en stor indsats af ham.

Worthington korporationen var et meget stort og mangesidigt foretagende, hvoraf skibsbygningen kun var en mindre del. Med henblik på denne afdeling skrev han i 1926: »du så, hvad der var af jalusi hos Burmeisters, vi har ganske det samme her ... Men der er en ting, der overvinder jalusi og det er hårdt arbejde, gode resultater, delivery of the goods: den der kan levere the goods, er der brug for overalt og jeg kan levere«. Han skrev videre, at han først nu fik resultaterne af processen, i betragtning af de store omkostninger til sagkyndige, skøns mænd m.v. havde pengeudbyttet nemlig ikke været så imponerende. I amerikansk presse stod han efter den som skaber af den kendte Selandiabåd, hvortil nu kom den store båd Tampa, der gik upåklagelig i dobbeltvirkende totakt. Men korporationen stod for tiden på svage fødder og han anså en omorganisation af sin afdeling for nødvendig, hvorom han forhandlede med præsidenten. Blev ordningen ikke tilfredsstillende, var han bestemt på at tage afsked. Dette må antages at være sket i 1927. Efter ialt 9 amerikanske år vendte han tilbage til den gamle verden, nu i England hvor hans ophold skulle få en lignende varighed.

Stedet blev Hull, hvor han som consulting engineer knyttedes til Earle Shipyard; han var senere også en tid i Newcastle on Tyne. Han kom som den anerkendte ekspert, indehaver af patenter og istand til at erhverve flere, og der er optimistiske breve fra ham i 1930, hvori han også er optaget af en ide, han længe har haft, om anvendelse af komprimeret luft til spillene på skibsdækket i stedet for de kostbare elektriske, der må bruges, når dampkraft savnes. Næste år melder han om økonomisk nedgang og han har stridigheder med Worthington om patentrettigheder, hvor han tildels må give efter. Overhovedet havde han i det udenlandske haft brug for alle sine kræfter og hele sin medfødte optimisme med hensyn til de personlige chan-

cer. I det private var han familiemenneske, hvorom hans breve fra Forest Hills vidnede, når han skrev om Ibs fremgang i skolen og hans fremtid; der havde der også været omgang med danske. Jessie var af hjertet københavnerinde og havde efter den sidste overgang som han skrev nu »fået nok af udlandet«. Han forstod det og tanken om skilsmisse opstod hos ham, hvorimod hun ikke gjorde indvending. Hun havde vistnok opholdt sig nogen tid i København, da sagen ordnedes der og bodeling m.v. var efter hans daværende forhold rundelig for hende. Straks efter i februar 1932 ægtede han Irene Ellen Griffith f. i Sheffield 1. september 1908, datter af tandlæge G. i Hull (død 1939). Jessie og sønnen levede i København, og han blev boghandler på Frederiksberg; hun døde 1947.

Vor brevveksling hørte op og jeg kan ikke oplyse noget nærmere om hans senere år i England. Men han vendte tilbage til fødelandet i 1936 som privatiserende ingeniør og i besiddelse af nogen formue, købte hus i Holte og senere i Hillerød. Det var året før mors død; de kom til familiesammenkomster og jeg omgikkes dem men delvis på grund af krigsforholdene ikke meget. Hans lyst til at modsige og fremføre afvigende synspunkter fornægtede sig ikke under besættelsen. Dels var der her det ultrapatriotiske danske dels det jødiske at stikle på, det sidste med henblik på svogeren og med ham stod han efterhånden mindre godt. Han havde engang skrevet: »ingeniører er dårlig betalt. Vi får en del af vor betaling i den umådelige interesse vi finder i vort arbejde og det er værd en hel masse, hvis manden er virkelig ingeniør«. Dette bekræftede sig for ham i hans sidste år. Han blev ikke midtpunkt i en stor administration og dette var i grunden aldrig hans mål. De indtægtsmæssige goder derved havde ikke nogen tiltrækningskraft for ham. Han havde heller ikke som sine to ældre brødre æstetiske anlæg, som han ønskede at pleje, men tegnemesterens og majorens anlæg for at tegne gik igen hos ham. Hvad han satte pris på var at være sin egen herre med frihed til at forfølge sine opfinderiske ideer. Deri var der en lighed med hans far, der engang i sin arkivtid havde været inde på at frigøre sig for embedspligter for at bevare sin frihed. Han stod endnu stadig ved tegnebordet og han beklagede sig ikke. Med A/S Atlas havde han arrangeret en prøveopstilling af sit trykluftsdækspil, der også havde vakt interesse. I Kraks Blå bog opførte han som sine opfindelser tre ting: manøvreringsanordningen til skibsdieselmotor, dobbeltvirkende totakt til dieselmotor og trykluftssystemet til drift af motorskibes hjælpemaskiner; i Biografisk Leksikon opregnes i 1937 patenter til 7 forskellige formål, alle vedrørende kraftmaskineri. Han døde ligesom Erik ca. 73½ år gammel 16. maj 1949 på samme pludselige måde ligesom han »stående« i sit arbejde. Han fik dog lejlighed til at råde hustruen til at opgive patenternes vedligeholdelse. Urne på Mariebjerg. Hans enke rejste senere med datteren til England, bopæl Penn Hill, Parkstone Dorset, hvor hun der iøvrigt også er malerinde, har forretning i damekonfektion.

Børn: Foruden adoptiv sønnen Ib, f. 20. juni 1911, boghandler Frederiksberg, g.m. Ketty Petersen, f. 30. april 1915, datter af manufacturist P. København, havde han i sit andet ægteskab datteren Anne-Marie (Ann), f. 4. april 1942, g. 29. maj 1965 m. ejendomshandler Richard Gilbert Bryn-Owen, Bromhill Wimbome Dorset.

Elise Koppel, f. Jørgensen, 1880.

Min søster fik sin farmors fornavne Marie Elise Margrethe, hvorved far har glædet sig over at kunne genoplive mindet om den mor, der havde født ham selv. Begge forældre har antagelig været glade over, at ikke også den femte i børneflokket var blevet en søn. For hende selv blev det altså skæbnet at vokse op som yngst med fire brødre, hvoraf den første var 10 den fjerde ca. 4½ år ældre. Som allerede omtalt var dog vor yngre norske halvkusine Agnete (med den fælles oldefar Asmus Jürgensen i Flensborg) hos os fra 1892 til 1899.

Livets gang har været den, at min søster og jeg nu er ene tilbage. Vi er blevet enige om, at den omtale hun på dette sted skal have, begrænses til de ydre hovedtræk. Men æblet faldt ikke langt fra stammen og også hun er på det litterære område trådt i direkte forhold til offentligheden. Dette og de nærmeste forudsætninger derfor kan ikke lades uomtalt.

Efter skoletidens afslutning i 1896 gennemgik hun et videregående kursus hos frk. Marie Kruse og besøgte Vallekilde højskole. Rejsen til Italien med mor tog fire måneder af 1899 og målet at blive student nåedes med udmærkelse efter forberedelse på kursus i sommeren 1901 (i 1902 cand. phil.). Næste år blev hun i oktober forlovet med cand. mag. Valdemar Koppel, journalist ved Politiken. Han var af jødisk afstamning født 10. september 1867 som søn af prokurator Menca K. og hustru Rosalie f. Bendixen; de havde bryllup 27. december 1902. Hvis der for mor var noget overraskende ved dette valg, lærte hun snart at sætte pris på Valdemar Koppels borgerlige væsen og egenskaber og der udviklede sig mellem dem et virkeligt venskab. Fars afstand fra de frisindede strømninger såsom i det kirkelige var iøvrigt ikke så stor som ofte antaget.

En stor litterær opgave påtog min søster sig ved som tidligere omtalt ifølge kontrakt af april 1911 at gå ind som medudgiver sammen med dr. phil. Aage Friis og dr. phil. P. Munch af A. F. Kriegers efterladte dagbøger i 39 bind for årene 1848-80, hvilke bøger stillede til rådighed for udgivelsen af A. D. Jørgensens arvinger. Hun påtog sig at foretage den indledende afskrivning af manuskriptet med senere kollativering og korrekturlæsning.

Udgivelsen fandt sted i 7 bind i årene 1920-25. Til dette sluttede sig i 1943 ved to andre historikere et 8. bind i to dele, indeholdende supplerende stof og rettelser. Hendes flerårige arbejde med manuskriptet kom ved den fine gotiske skrift og den kortfattede tekst til at udgøre en betydelig større arbejdsindsats end først antaget. I nogen grad havde hendes mand som historiker kunnet yde en håndsækning herved.

Koppel var chefredaktør for Politiken 1927-37; han døde 23. april 1949. Min søsters litterære virksomhed havde tilknytning til bladet, for så vidt den bestod i at levere boganmeldelser. I 1905 begyndte hun derpå efter redaktør Cavlings opfordring, og denne virksomhed vedvarede til ca. 1945. Til en begyndelse var det bøger af kvindelige forfattere, hun skrev om. Senere specialiseredes det som ungdoms- og børnebøger. Antallet anslår hun til ca. 100 om året, og hun præciserer, at de blev gennemlæst. Hun anvendte mærket E-e. Jævnside hermed gik en virksomhed som oversætter, dels til Politikens føljeton, dels til forskellige forlag. Det var fransk, tysk, engelsk, italiensk, norsk og svensk underholdningslitteratur; hun nævner eksempelvis Knivens æg af Somerset Maugham og Den fortryllede sjæl af Romain Rolland. Antallet opgør hun til 70, 4 af dem blev oversat under familiens nødtvungne ophold i Sverige under besættelsen, der varede i 22 måneder. Dette ophold havde den mærkelighed, at Koppel, der ved indskibningen i båd om natten var blevet pågrebet og holdt tilbage, få dage efter åbenlyst kunne gøre turen over sundet pr. skib. I 1946 byggede de hus på Hundesøvej ved Jægersborg, og min søster har der personlig beskæftiget sig med læsning af italiensk og latin. De fik sommerhus i Vrads ved siden af min bror Eriks.

Børn:

1) Esther Rosalie, f. 6. februar 1910, død 23. april 1918.

2) Niels Adolf, f. 11. juni 1914, arkitekt, kgl. bygningsinspektør, Gentofte, g. m. Eva Ditlevsen, f. 1. januar 1916, arkitekt, datter af bankdirektør L. D., Odense. (Børn: 1) Karen, f. 9. februar 1940, husholdningslærerinde, g. m. Carsten Lund, orgelbygger, Holte, søn af lektor M. L., Virum. (Børn: 1) David, f. 20. december 1962, 2) Isak, f. 10. marts 1966), 2) Simon, f. 25. juli 1945, musiker, Gentofte, g.m. Christel J. Ottosen, datter af translatør O. (Barn: Boris, f. 15. marts 1964)).

3) Henning, f. 8. maj 1918, billedhugger, Birkerød, g. m. Jytte Petersen, f. 18. oktober 1920, datter af skuespiller Hans W. P., København. (Børn: 1) Nina, f. 9. juni 1942, stoftrykker, g. m. keramiker Erik Magnussen, København, søn af ingeniør M., København, 2) Hannah, f. 15. marts 1944, keramiker, g.m. layoutspecialist M. Malling, København. (Barn: Adam, f. 22. juli 1966)).

Slutning.

Omtrent indtil sin død i 1897 havde A. D. Jørgensen alle sine fem børn hjemme hos sig i villaen på Frederiksberg. Da han døde, havde enhver af sønnerne fået afstukket den vej, ad hvilken hans livsvirksomhed skulle komme til at gå. Den var for enhver af dem fuldkommen svarende til hans lyst og anlæg, og hvad han selv tiltroede sig evne til, og far havde aldrig søgt at påvirke os til at gå andre veje, som han selv havde forkærlighed for. Sin egen litterære interesse havde han ikke fået grund til at vente hos nogen af dem. Hos min bror havearkitekten og hos min søster ligesom hos mig brød den senere afgjort igennem. De to ingeniører fulgte en vej, som han selv oprindeligt havde tænkt sig. Mine to ældre brøders maleriske og skulpturelle evner måtte hente forbillede i min mors slægt. Med sin stilfærdige, men stærke personlighed havde han formet væsentlige sider af børnenes væsen og holdning og givet dem skikkelse ved sit arbejdssomme liv og sine lejlighedsvisse udtalelser. Denne børneflok, hvis tal i mange år var seks, havde også haft sin betydning for ham selv ved at holde ham stramt til en indtægtgivende virksomhed og til en husførelse, der holdt personlig luksus borte. Den kan måske tillige have bidraget til, at æstetiserende tanker, der kunne opstå hos individualistiske enkeltpersoner, ikke lagde beslag på ham. Til forståelse af hans personlighed kan familieforholdet derfor give sit bidrag. Det lå i luften, at han opfattede sine efterkommere som et ham betroet lille stykke af Danmark, som han håbede ville fyldestgøre de krav om patriotisme, han stillede til befolkningen. Derfor blev det i fyrreerne let for mig at ignorere stiklerier om svigtende fædrelandssind, når jeg i mine handlinger havde følt mig i overensstemmelse med hans selvstændige og frygtløse optræden, og min kosmopolitiske bror vendte som ældre hjem til fødelandet, hvis mærke han bar.

Far regnede som sikkert med, at den tyske magtbalance i 1864 ifølge sit grundlag af uretmæssig vold ikke i længden ville kunne glæde sig ved historiens sanktion. Et andet spørgsmål måtte det være, hvornår befrielsen kunne komme, og at hans personlige livstråd ikke ville blive spundet så lang, var ham ikke tvivlsomt. Det måtte blive landsmændenes almenhed, hvem oplevelsen tilfaldt. Men dette, at han selv kunne komme til at stå som stamfar til en del af slægten og gennem sammenhængen ville leve med i det kommende, måtte hjælpe med til at give håbet reel fylde for ham. Den periodes filosofi, som var hans men som han ikke nåede at udforme, satte personen under almenheden.

Tilbageblikket giver mod til fremblikket.